

Юридичні науки

НАУКОВІ ПРАЦІ МАУП

МІЖРЕГІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ
УПРАВЛІННЯ ПЕРСОНАЛОМ

НАУКОВІ ПРАЦІ
МІЖРЕГІОНАЛЬНОЇ АКАДЕМІЇ
УПРАВЛІННЯ ПЕРСОНАЛОМ

ЮРИДИЧНІ НАУКИ

SCIENTIFIC WORKS
OF INTERREGIONAL ACADEMY
OF PERSONNEL MANAGEMENT

LEGAL SCIENCES

Випуск 2 (70), 2024

Видавничий дім
“Гельветика”
2024

Редакційна колегія

Кислий А. М., доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України, директор Навчально-наукового інституту права імені Князя Володимира Великого, Міжрегіональна Академія управління персоналом (**головний редактор**)

Берзін П. С., доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри кримінального права та кримінології Інституту права, Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Богатирьов І. Г., доктор юридичних наук, професор, професор кафедри правоохоронної та антикорупційної діяльності Навчально-наукового інституту права імені Князя Володимира Великого, Міжрегіональна Академія управління персоналом

Вакулік О. О., кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри криміналістики та судової медицини, Національна академія внутрішніх справ

Головко Л. О., кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри міжнародного права та порівняльного правознавства, Національний університет біоресурсів і природокористування України

Гордієнко С. Г., доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри національної безпеки навчально-наукового інституту права ім. Володимира Великого, Міжрегіональна Академія управління персоналом

Доценко О. С., доктор юридичних наук, професор, професор кафедри публічного управління та адміністрування, Національна академія внутрішніх справ

Заросило В. О., доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри правоохоронної та антикорупційної діяльності Навчально-наукового інституту права імені Князя Володимира Великого, Міжрегіональна Академія управління персоналом

Калиновський Б. В., доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри конституційного права та прав людини, Національна академія внутрішніх справ

Кисленко Д. П., кандидат юридичних наук, д.пед.н., доцент, професор кафедри правоохоронної та антикорупційної діяльності Навчально-наукового інституту права імені Князя Володимира Великого, Міжрегіональна Академія управління персоналом

Козаченко О. І., доктор юридичних наук, доцент, доцент кафедри правоохоронної та антикорупційної діяльності Навчально-наукового інституту права імені Князя Володимира Великого, Міжрегіональна академія управління персоналом

Козін С. М., доктор юридичних наук, старший викладач кафедри теорії та історії держави і права, Національний університет біоресурсів і природокористування України

Колб О. Г., доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України, професор кафедри кримінології та кримінально-виконавчого права, Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

Ладиченко В. В., доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри міжнародного права та порівняльного правознавства, Національний університет біоресурсів і природокористування України

Лисенко С. О., доктор юридичних наук, професор, професор кафедри правоохоронної та антикорупційної діяльності Навчально-наукового інституту права імені Князя Володимира Великого, Міжрегіональна Академія управління персоналом

Макєєва О. М., кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри теорії та історії держави і права, Національний авіаційний університет

Мердова О. М., кандидат юридичних наук, доцент, завідувач кафедри адміністративно-правових дисциплін факультету № 2, Донецький державний університет внутрішніх справ

Муравйов К. В., доктор юридичних наук, доцент, завідувач кафедри адміністративного, фінансового та банківського права Навчально-наукового інституту права імені Князя Володимира Великого, Міжрегіональна академія управління персоналом

Омаров Азад Енвер огли, доктор наук з державного управління, доцент, професор кафедри публічного адміністрування, Міжрегіональна Академія управління персоналом

Піддубний О. Ю., доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри цивільного та господарського права, Національний університет біоресурсів і природокористування України

Сервецький І. В., доктор юридичних наук, доцент, завідувач кафедри національної безпеки навчально-наукового інституту права ім. Володимира Великого, Міжрегіональна Академія управління персоналом

Стрельбицька Л. М., доктор юридичних наук, професор, професор кафедри цивільно-правових дисциплін, Національна академія Служби Безпеки України

Стрельбицький М. П., доктор юридичних наук, професор, головний науковий співробітник науково-організаційного центру, Національна академія Служби Безпеки України

Стрелюк Я. В., доктор юридичних наук, прокурор, Офіс Генерального прокурора України

Чусько В. І., кандидат юридичних наук, доцент кафедри цивільно-правових дисциплін та міжнародного права Навчально-наукового інституту права імені Князя Володимира Великого, Міжрегіональна Академія управління персоналом

Шульга Є. В., доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри міжнародного права та порівняльного правознавства, Національний університет біоресурсів і природокористування України

Яра О. С., доктор юридичних наук, професор, професор кафедри адміністративного та фінансового права, декан юридичного факультету, Національний університет біоресурсів і природокористування України

Łukasz Moniuszko, Doktor habilitowany, Profesor, Wyższa Szkoła Gospodarki w Bydgoszczy (Bydgoszcz, Rzeczpospolita Polska)

Agnieszka Szpak, dr hab., Professor, Department of International Security, Institute of Security Studies, Toruń, Poland

Dariusz Skalski, dr hab., Professor, Gdansk University of Physical Education and Sport, Gdańsk, Poland

Затверджено Вченою радою
Міжрегіональної Академії управління персоналом 27.06.2024 (протокол № 8)

Реєстрація суб'єкта у сфері друкованих медіа:
Рішення Національної ради України з питань телебачення і радіомовлення № 1173 від 11.04.2024 року.

Відповідно до Наказу МОН України № 320 від 07 квітня 2022 року (додаток 2) журнал включено до Переліку наукових фахових видань України (категорія Б). Спеціальності: 081 – Право; 262 – Правоохоронна діяльність; 293 – Міжнародне право.

Видання індексується Google Scholar

DOI: 10.32689/2522-4603

Наукові праці МАУП. Юридичні науки. 2024. Вип. 2 (70). Київ : Міжрегіональна Академія управління персоналом, 2024. 72 с. Публікуються статті науковців, які досліджують актуальні проблеми розвитку права. Для науковців, викладачів, студентів та всіх, кого цікавить розвиток юридичної науки в Україні.

ЗМІСТ

Ірина БАСОВА МЕДІАЦІЯ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ.....	5
Катерина БОРИЧЕНКО, Анна ПАНЧЕНКО ЗАСТОСУВАННЯ СТРОКІВ ЗВЕРНЕННЯ ДО СУДУ ЗА ВИРІШЕННЯМ ТРУДОВИХ СПОРІВ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ В УКРАЇНІ	10
Віктор ВАЦЮК, Вадим ВЛАД МЕТА ТА ЗНАЧЕННЯ НАУКИ КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧОГО ПРАВА У СИСТЕМІ ВИКОНАННЯ ТА ВІДБУВАННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПОКАРАНЬ.....	15
Владислав ВЕКЛИЧ МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ ЗАСАД ЩОДО ЗАПОБІГАННЯ І БОРОТЬБИ З КОРУПЦІЄЮ В УКРАЇНІ.....	19
Дмитро ВЕДЄНЄВ, Олександр СЕМЕНЮК МІСЦЕ Й ФУНКЦІЇ КРИМІНАЛЬНОЇ РОЗВІДКИ У СИСТЕМІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ.....	23
Тарас ГУСАК, Оксана ГУСАК ПРАВОВІ ПІДСТАВИ НАБУТТЯ ПРАВ НА ФОТОГРАФІЧНІ ТВОРИ ТА ОСОБЛИВОСТІ ЇХ ЗДІЙСНЕННЯ.....	28
Наталія ІВАНИЦЬКА АНАЛІЗ ЕФЕКТИВНОСТІ СУЧАСНОЇ СИСТЕМИ ЮРИДИЧНОЇ ОСВІТИ В УКРАЇНІ: ІДЕНТИФІКАЦІЯ ТА ВИВЧЕННЯ КЛЮЧОВИХ ПРОБЛЕМ.....	32
Юлія КОРОСТАШИВЕЦЬ МАТЕРІАЛЬНИЙ ТА ПРОЦЕСУАЛЬНИЙ АСПЕКТИ ПРАВОВОЇ РЕГЛАМЕНТАЦІЇ ЗАКОННОГО ПРЕДСТАВНИЦТВА ЧЕРЕЗ ПРИЗМУ НАЦІОНАЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА.....	38
Дмитро СЕЛІХОВ МЕХАНІЗМ РЕІНТЕГРАЦІЇ ТИМЧАСОВО ОКУПОВАНИХ ТЕРИТОРІЙ УКРАЇНИ: ОКРЕМІ НАПРЯМИ ТА ЇХ ШЛЯХИ РЕАЛІЗАЦІЇ.....	42
Лілія СТРЕЛЬБИЦЬКА, Микола СТРЕЛЬБИЦЬКИЙ, Олександр БАНТИШЕВ ДЕЯКІ ПИТАННЯ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ІНФОРМАЦІЙНО-ПРОПАГАНДИСТСЬКУ ТА КОЛАБОРАЦІЙНУ ДІЯЛЬНІСТЬ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ.....	47

CONTENTS

Iryna BASOVA MEDIATION IN CONDITIONS OF MARTIAL STATE.....	5
Kateryna BORYCHENKO, Anna PANCHENKO APPLICATION OF TIME LIMITS FOR APPEAL TO THE COURT FOR THE RESOLUTION OF LABOUR DISPUTES UNDER THE CONDITIONS OF MARITAL STATE IN UKRAINE.....	10
Viktor VATSYUK, Vadim VLAD THE PURPOSE AND SIGNIFICANCE OF THE SCIENCE OF CRIMINAL AND ENFORCEMENT LAW IN THE SYSTEM OF EXECUTION AND SERVING OF CRIMINAL PUNISHMENTS.....	15
Vladyslav VEKLYCH RESEARCH METHODOLOGY OF THE PRINCIPLES OF PREVENTING AND FIGHTING OF CORRUPTION IN UKRAINE.....	19
Dmytro VIEDIENIEIEV, Oleksandr SEMENIUK PLACE AND FUNCTIONS OF CRIMINAL INTELLIGENCE IN THE SYSTEM OF ENSURING NATIONAL SECURITY OF UKRAINE.....	23
Taras HUSAK, Oksana HUSAK LEGAL GROUNDS FOR ACQUIRING RIGHTS TO PHOTOGRAPHIC WORKS AND PECULIARITIES OF THEIR EXERCISE.....	28
Nataliia IVANYTSKA ANALYSIS OF THE EFFICIENCY OF THE MODERN SYSTEM OF LEGAL EDUCATION IN UKRAINE: IDENTIFICATION AND STUDY OF KEY PROBLEMS.....	32
Yulia KOROSTASHIVETS MATERIAL AND PROCEDURAL ASPECTS OF THE LEGAL REGULATION OF LEGAL REPRESENTATION THROUGH THE PRISM OF NATIONAL LEGISLATION.....	38
Dmytro SELIKHOV REINTEGRATION MECHANISM OF THE TEMPORARY OCCUPIED TERRITORIES OF UKRAINE: SEPARATE DIRECTIONS AND THEIR WAYS OF IMPLEMENTATION.....	42
Liliya STRELBYTSKA, Mykola STRELBYTSKY, Oleksandr BANTISHEV SOME ISSUES OF CRIMINAL LIABILITY FOR INFORMATION AND PROPAGANDA AND COLLABORATIVE ACTIVITIES UNDER MARTIAL LAW.....	47

УДК 347.965.42:355.271

DOI <https://doi.org/10.32689/2522-4603.2024.2.1>**Ірина БАСОВА**

кандидат юридичних наук, доцент кафедри цивільно-правових дисциплін та міжнародного права
Навчально-наукового інституту держави і права імені князя Володимира Великого,
ПрАТ «ВНЗ «Міжрегіональна Академія управління персоналом», basova.civil@gmail.com
ORCID: 0000-0002-0744-9762

МЕДІАЦІЯ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

У статті розглядається сутність альтернативних способів вирішення спорів загалом та медіації зокрема в умовах воєнного стану в Україні. Розкривається поняття та ознаки медіації крізь призму міжнародно-правового регулювання та національного законодавства. Визначаються проблемні питання, що ставали перешкодою у прийнятті спеціального закону щодо медіації, а також зазначаються обставини, що сприяли популяризації медіації та переваги медіаційної процедури.

Основним нормативно-правовим актом у сфері медіації є Закон України «Про медіацію» (2021 р.), який визначив правові засади та порядок проведення медіації як позасудової процедури врегулювання конфлікту (спору), принципи медіації, статус медіатора, вимоги до його підготовки та інші питання, пов'язані з цією процедурою. Розкрито принципи функціонування медіації, зокрема такі, як добровільності; диспозитивності; конфіденційності; незалежності та неупередженості медіатора; нейтральності позиції медіатора; рівності у правах сторін спору. Визначені суб'єкти звернення до медіації та вимоги до кандидата у медіатори.

На підставі аналізу національного законодавства щодо медіації запропоновано шляхи удосконалення чинного законодавства у цій сфері.

Ключові слова: альтернативні способи вирішення спорів, медіація, медіаційна процедура, кандидат у медіатори, воєнний стан.

Iryna Basova. MEDIATION IN CONDITIONS OF MARTIAL STATE

The article examines the essence of alternative methods of dispute resolution in general, and mediation in particular, in the conditions of martial law in Ukraine. The concept and signs of mediation are revealed through the prism of international legal regulation and national legislation. Problematic issues that became an obstacle in the adoption of a special law on mediation are defined, as well as the circumstances that contributed to the popularization of mediation and the advantages of the mediation procedure are noted.

The main normative legal act in the field of mediation is the Law of Ukraine «On Mediation» (2021), which defined the legal principles and procedure for conducting mediation as an extrajudicial procedure for conflict (dispute) settlement, the principles of mediation, the status of a mediator, requirements for his training, and other questions related to this procedure. The principles of the functioning of mediation are disclosed, in particular, such as voluntariness; dispositivity; confidentiality; independence and impartiality of the mediator; neutrality of the mediator's position; equality in the rights of the parties to the dispute. Subjects of appeals to mediation and requirements for a mediator candidate are defined.

Based on the analysis of the national legislation on mediation, ways to improve the current legislation in this area are proposed.

Key words: alternative methods of dispute resolution, mediation, mediation procedure, candidate for mediators, martial law.

Вступ. Збройна агресія російської федерації проти України розпочалася окупацією окремих територій Луганської та Донецької областей у 2014 році та продовжилася повномасштабним вторгненням у 2022 році. Вказані дії стали викликом для суспільства і негативним чином позначилися його буденне життя у цілому. Значної шкоди воєнні дії нанесли функціонуванню державних інституцій, правовій системі.

Перед державою постало завдання адаптувати чинну нормативно-правову базу та цивільне процесуальне законодавство, у тому числі, до реалій, зумовлених воєнним станом, а також забезпечити можливість реалізації громадянами передбачених Конституцією України та законами України прав, свобод та

законних інтересів як у судовий, так і позасудовий спосіб.

Так, право на судовий захист гарантується Конституцією України, зокрема у ст. 55 передбачається право оскаржити у судовому порядку рішення, дії чи бездіяльність органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових та службових осіб; захистити свої права шляхом звернення до Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини; а після «використання усіх національних засобів юридичного захисту звертатися за захистом своїх прав і свобод до відповідних міжнародних судових установ чи до відповідних органів міжнародних організацій, членом або учасником яких є Україна» [1].

Захист та відновлення порушених прав чи інтересів громадян не обмежується лише судовим порядком, на сьогодні, у правовому полі існують й позасудові, тобто альтернативні способи вирішення конфліктів. Такими зокрема є третейський розгляд, міжнародний комерційний арбітраж, медіація, переговори, посередництво, «*Med-arb*», «*co-med-arb*», «*Collaborative Law*», електронне вирішення спорів («*Electronic Dispute Resolution*») та інші.

Характерними ознаками вищевказаних способів вирішення спорів та відновлення порушених прав чи інтересів є: 1) недержавний характер механізмів їх реалізації, але з дотриманням вимог чинного законодавства; 2) відсутність стадійності та чітко визначених строків, на відміну, наприклад, від судового розгляду спорів у позовному провадженні у порядку цивільного судочинства; 3) відносна швидкість; 4) добровільність виконання рішень за результатами розгляду спорів.

Варто констатувати, що основний масив врегулювання спорів припадає на розгляд суду, проте запровадження воєнного стану значно посилило роль позасудових органів у врегулюванні конфліктів. Це обумовлено, передусім тим, що судові органи розпочали працювати з певними особливостями, адаптуючись до умов сьогодення, деякі з них припинили свою роботу або змінили місцезнаходження, змінилась територіальна підсудність справ, ускладнено прийняття рішень тощо. У зв'язку з цим, альтернативний, позасудовий шлях вирішення спорів в умовах воєнного часу є як ніколи актуальним.

Виклад основного матеріалу. Серед альтернативних способів вирішення спорів (конфліктів) в Україні чільне місце займає медіація, яка швидкими темпами набирає популярності. Доречним буде зазначити, що у міжнародному правовому полі медіація вважається найбільш поширеною.

Тема медіації у цивільному судочинстві продовжує бути предметом багатьох досліджень науковців та практиків, зокрема А. Анцупової, В. Баранової, О. Белікової, О. Бобрової, Є. Борисової, Г. Бруки, С. Васильчака, А. Горової, В. Жмудь, В. Землянської, Г. Зери, Г. Єрьоменка, С. Калашникової, Р. Ковалю, Я. Любченком, К. Михайлової, Ю. Михальського, Г. Огренчука, І. Панової, Т. Подковенка, Ю. Притикою, О. Спектором, А. Шипилової, В. Яковлевої та іншими [3, с. 39].

Так, за визначенням Притики Ю. та Козляковської О., медіація є самостійним видом серед альтернативних при вирішенні спорів, де сторони, які конфліктують знахо-

дять «компромісне рішення шляхом активного спілкування між собою із залученням сторонньої, незалежної, але професійної у галузі права особи» [4]. Ключовими ознаками вказаної процедури науковці називають: 1) незалежність особи медіатора від учасників конфлікту; 2) рекомендаційний характер запропонованих медіатором варіантів вирішення конфлікту; 3) компетентність, під якою розуміють «певні організаційні, комунікаційні здібності, вільне володіння мовою, професійність, насамперед, орієнтування у чинному законодавстві та можливість застосовувати його на практиці, досвід роботи, авторитет, наявність морально-етичних принципів, етики спілкування» [4].

Науковець Ясиновський І.Г. розглядає медіацію як поєднання трьох складових, «беручи за основу спосіб звернення до цієї процедури, насамперед: а) за вибором сторін; б) на підставі постанови суду безпосередньо у судовому процесі; в) за волевиявленням сторін за умови, якщо перша спроба медіації була невдалою; в цьому випадку сторони мають право звернутися до судді» [3, с. 96]. При цьому визначальна роль при проведенні процедури медіації належить медіатору, а отже, він має відповідати чітким критеріям та вимогам.

Дослідниця Г. Кохан характеризує цей спосіб вирішення спорів, як альтернативний вид судочинства, де «вирішенню спору допомагає посередник, який сприяє віднаходженню «крапок дотику між спірними сторонами», зокрема допомагає комунікувати між собою, аналізувати, оцінювати ситуацію, і, як наслідок, віднаходити спільний шлях, який врегулює спір, задовільнить інтереси обох сторін» [5]. Прикладів визначення медіації, її характерних ознак, особливостей процедури здійснення можна наводити ще безліч. Усі вони мають місце на існування і відображають зміст медіації.

Водночас, варто звернути увагу на нормативно-правове регулювання медіаційної процедури та її практичне застосування.

У міжнародно-правовому полі визначення медіації міститься у ст. 1 Типового Закону Комісії ООН з міжнародного торгового права щодо міжнародних комерційних арбітражних процедур, 2002 року (ЮНСІТРАЛ) (далі - Типовий Закон), якою є «процес із залученням однієї або більше (в залежності від категорії та складності справи) незалежних осіб, головним завданням яких є вирішення спору» [6]. Відповідно до вказаного акту, у порядку медіації розглядаються спори, що «виникають із договірних, або тих, що походять від них» [6]. Основними ознаками

процедури медіації Типовий Закон називає залучення сторонньої, але професійної особи; безпосереднє надання допомоги у врегулюванні конфлікту; відсутність обов'язку сторін застосовувати запропонований медіатором спосіб врегулювання конфлікту.

Незважаючи на те, що у міжнародній спільноті медіація застосовувалася вже досить давно, національна правова система не була готова до цього протягом тривалого часу. І лише у 2015 році у національній правовій системі з'явилися основи майбутнього запровадження медіаційної процедури шляхом ухвалення проєкту Закону «Про медіацію», але наявні недоліки та необхідність його удосконалення відстрочили прийняття Закону до 2021 року. Принагідно зазначити, що до 2021 року Україна залишалася майже єдиною країною у Європі, де процедура медіації не застосовувалася.

Абсолютно підтримуємо думку дослідників у цій сфері, що певною перешкодою для впровадження медіації у цивільний процес України була по-перше, необізнаність суспільства про такий альтернативний, позасудовий шлях врегулювання спору, наслідком якої є правова неграмотність у сфері медіації; по-друге, неготовність законодавства до цього, зокрема відсутність достатньої правової бази для впровадження вказаної процедури; по-третє, скептичне відношення суспільства та недовіра до альтернативних шляхів вирішення спору загалом, та за допомогою медіації зокрема; по-четверте, відсутність інформації про переваги медіації; по-п'яте, матеріальна складова, тобто недостатність фінансового забезпечення.

З прийняттям Закону України «Про медіацію» (далі – Закон) 16 листопада 2021 року, визначалися завдання, основні засади медіації, принципи, на яких побудована медіація і яким слід керуватися при здійсненні медіаційної процедури, правовий статус медіатора, а також вимоги, за яким обираються медіатори [7].

Так, відповідно до п. 4 ст. 1 Закону медіація – це «позасудова добровільна, конфіденційна, структурована процедура, під час якої сторони за допомогою медіатора (медіаторів) намагаються запобігти виникненню або врегулювати конфлікт (спір) шляхом переговорів» [7]. У порядку медіації вирішуються спори (конфлікти), які виникають з сімейних, цивільних, господарських, трудових та інших правовідносин, а також «у справах про адміністративні правопорушення та у кримінальних провадженнях з метою примирення потерпілого з підозрюваним (обвинуваченим)» [7].

Безумовно, перевагою медіації є те, що до неї можна звернутися у будь-який час, тобто як до звернення до суду (як державної установи), третейського суду, міжнародного комерційного арбітражу, так і безпосередньо під час судового розгляду та розгляду вказаними інстанціями [7]. Для прикладу, п. 2 ч. 2 ст. 197 Цивільного процесуального кодексу України (далі – ЦПК) прямо вказує, що у підготовчому засіданні суд з'ясовує, чи бажають сторони провести позасудове врегулювання спору шляхом медіації, або суд може оголосити перерву у підготовчому засіданні у разі, якщо сторони домовилися провести позасудове врегулювання спору шляхом медіації [8]. Водночас, медіація не може бути застосована, якщо спірні питання можуть прямим чи непрямым чином вплинути на права та інтереси інших осіб, які не є учасниками конфлікту [7].

Ефективне та якісне функціонування медіації можливе, якщо вона побудована на принципах, які забезпечать не тільки здійснення повноважень медіаторами, а й реалізацію громадянами права на захист та відновлення справедливості.

Основними принципами медіації згідно зі ст. 4 Закону є принципи взаємної згоди сторін на проведення процедури медіації; добровільності; диспозитивності; конфіденційності; незалежності медіатора; нейтральності позиції медіатора; неупередженості медіатора; рівності у правах сторін спору [7].

Розглянемо більш детально деякі з принципів. Притаманний медіації принцип добровільності розглядається з двох аспектів, з одного боку, згідно зі ст. 5 Закону «ніхто не може бути примушений до обрання такого способу врегулювання спору, як медіація, тобто це є виключним особистим волевиявленням сторін, з іншого боку, як медіатор, так і сторони можуть відмовитися від процедури медіації на будь-якій стадії» [7].

Принцип диспозитивності є близьким за змістом принципу диспозитивності у цивільному судочинстві. Зокрема ст. 13 ЦПК передбачає, що «суд розглядає справи за зверненням особи, поданим відповідно до ЦПК; учасник справи розпоряджається своїми правами щодо предмета спору на власний розсуд» [8]. Одним з таких проявів диспозитивності є право сторін використати процедуру медіації при вирішенні спору.

Говорячи про принцип конфіденційності, мається на увазі, що учасники процедури медіації, медіатор та інші учасники, не мають право розголошувати інформацію, яка була отримана під час розгляду і вирішення спору. Наприклад, обставини справи, факти, докази,

аргументи, відео, аудіозаписи, фотознімки, зміст угоди тощо. За розголошення конфіденційної інформації винні особи несуть відповідальність згідно чинного законодавства. Разом з тим, сторони мають право попередньо домовитись про можливість розголошення інформації повністю або частково [8]. У такому випадку, принцип конфіденційності інформації не буде діяти.

Такі принципи, як нейтральність, незалежність та неупередженість медіатора мають більше суб'єктивну складову. Тобто медіатор, під час проведення процедури має абстрагуватися від власних емоцій, відчуттів, співчуття, виявляти об'єктивність позиції, у тому числі бути незалежним від позиції, дій органів державної влади загалом, та їх посадових осіб зокрема [8].

Притаманним виключно процедурі медіації є принцип самовизначення. Він полягає у тому, що сторони медіації за власним бажанням, без стороннього примусу або впливу обирають медіатора, який, на їх думку, «спроможний врегулювати конфлікт, у строки та спосіб, визначений договором (угодою) чи законом» [8]. Крім того, сторони медіації самостійно визначають перелік питань, які обговорюватимуться, варіанти врегулювання конфлікту (спору), зміст угоди за результатами медіації, строки та способи її виконання, інші питання щодо конфлікту (спору) та проведення медіації [8].

Медіація проводиться на засадах рівності сторін, тобто законодавець для сторін передбачив рівні можливості у реалізації їх прав при проведенні медіації. Проте вважаємо, що вказаний принцип має бути доповнений принципом поваги до честі і гідності людини, тобто медіатор зобов'язаний «поважати честь і гідність усіх учасників процедури та здійснювати її на засадах рівності незалежно від раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, мовних та інших ознак» [3]. Зазначене положення, на нашу думку, особливо актуально в умовах воєнного стану.

Суб'єктами звернення до медіації є фізичні та юридичні особи, які діють на підставі медіаційної угоди. Зазначена угода укладається у письмовій формі, а її змістом є спосіб врегулювання спору.

У свою чергу, медіатором відповідно до ст. 9 Закону може бути фізична особа, яка пройшла базову підготовку медіатора в Україні або за кордоном [8]. Проте, Закон не вказує вік, з якого особа має право претендувати на посаду медіатора та освіту. Тому вважа-

ємо, що ст. 9 Закону варто викласти у такій редакції: «медіатором може бути фізична дієздатна особа, яка досягла 25 років та має вищу юридичну освіту». Пропозиція встановлення мінімальної вікової межі, що дорівнює 25 років пов'язана передусім із сутністю медіації. Йдеться про те, що медіаційна процедура - це, так би мовити, спілкування, переговори з питань конфлікту та віднаходження варіантів його врегулювання, де медіатор відіграє ключову роль. А, отже, має бути певний професійний та життєвий досвід, стаж роботи у правовій чи науковій сфері, орієнтування у чинному законодавстві і практиці його застосування. Наявність вищої юридичної освіти, як обов'язкової складової вимог до кандидата у медіатори, обумовлена необхідністю знати основи правової термінології, нормативну-правову базу у тій чи іншій галузі права, особливості та механізми реалізації прав тощо. А передбачення законодавцем лише спеціальної базової підготовки вочевидь недостатньо.

Відповідно до ч. 2 ст. 11 Закону послуги з медіації можуть надаватися на платній чи безоплатній основі [8], при цьому Закон не називає підстав надання послуг з медіації безкоштовно. Вважаємо, що в умовах воєнного стану, варто законодавчо перебачити безоплатність такої процедури, зокрема для внутрішньо переміщених осіб.

Висновки. Медіація є дієвим інструментом врегулювання спорів (конфліктів), що виникають з цивільних, сімейних, трудових, господарських, адміністративних та інших правовідносин сьогодні, так і запобігання їх виникненню у майбутньому. А в умовах воєнного стану ефективність та дієвість медіаційної процедури, задля реалізації прав та інтересів набуває особливого значення. Прийнятий у 2021 році Закон України «Про медіацію» ввів у правовий обіг медіаційну процедуру, визначив правові засади та порядок проведення медіації як позасудової процедури врегулювання конфлікту (спору), принципи медіації, статус медіатора, вимоги до його підготовки та інші питання, пов'язані з цією процедурою. Проте варто констатувати, що окремі положення Закону є недосконалими і підлягають удосконаленню, зокрема вважаємо, що принцип рівності сторін, який застосовується під час проведення медіації має бути доповнений принципом поваги до честі і гідності людини. Крім того, в умовах воєнного стану напрочуд актуальним буде закріплення у вищевказаному Законі положення, про безоплатність процедури медіації для внутрішньо переміщених осіб в обов'язковому порядку.

Література:

1. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>
2. Цивільний кодекс України: Закон України від 16.01.2003 р. № 435-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15/conv#n4601>
3. Озерський І. В. Актуальні проблеми медіації в юрисдикційному процесі України : навч. посіб. І. В. Озерський. Миколаїв: Вид-во ЧНУ ім. Петра Могили, 2020. 248 с.
4. Ю. Притика, О. Козляковська. Медіація як спосіб вирішення цивільно-правових спорів. URL: <http://ilandmanagement.com/Publication/45>
5. Кохан Г. Чи потрібна медіація Україні? Юридичний радник. 2014. № 2 URL: <http://yurradnik.com.ua/stati>.
6. Типовий закон Комісії Організації Об'єднаних Націй по праву міжнародної торгівлі про міжнародну комерційну погоджувальну процедуру. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_117.
7. Про медіацію: Закон України від 16.11.2021 р. № 1875. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1875-20#Text>
8. Цивільний процесуальний кодекс України: Закон України від 18.03.2004 р. № 1618-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text>

УДК 349.2

DOI <https://doi.org/10.32689/2522-4603.2024.2.2>**Катерина БОРИЧЕНКО**

доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри трудового права та права соціального забезпечення, Національний університет «Одеська юридична академія», rinabori4enko@gmail.com
ORCID: 0000-0003-2837-5982

Анна ПАНЧЕНКО

кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри трудового права та права соціального забезпечення, Національний університет «Одеська юридична академія», anna.onua@gmail.com
ORCID: 0000-0001-6230-4171

ЗАСТОСУВАННЯ СТРОКІВ ЗВЕРНЕННЯ ДО СУДУ ЗА ВИРІШЕННЯМ ТРУДОВИХ СПОРІВ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ В УКРАЇНІ

Стаття присвячена дослідженню практики застосування строків звернення до суду за вирішенням трудових спорів в умовах воєнного стану в Україні.

У статті доводиться, що від правильного встановлення моменту початку перебігу строку звернення до суду за вирішенням трудового спору та його тривалості напряму залежить можливість поновлення змісту та обсягу порушених трудових прав, адже у випадку пропуску позивачем строку звернення до суду без наявності поважних причин у задоволенні позову може бути відмовлено.

Встановлено, що забезпечити правову визначеність під час звернення до суду для вирішення трудових спорів покликані певні уніфіковані правила. Наприклад, у випадку порушення роботодавцем права працівника на оплату праці до набрання чинності Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо оптимізації трудових відносин», перебіг строку звернення до суду розпочинається з дати набрання чинності цим Законом, тобто з 19 липня 2022 року. У статті також зазначається, що у разі порушення роботодавцем трудових прав працівника у період до 30 червня 2023 року, визначений КЗпП України строк звернення до суду з огляду на положення п. 1 глави XIX «Прикінцеві положення» КЗпП України починається з 01 липня 2023 року, адже саме із цією датою пов'язана відміна карантину, встановленого задля запобігання поширенню на території України гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2.

У статті зроблено висновок про те, що з огляду на те, що КЗпП України було передбачено продовження строків звернення до суду у трудових спорах на період дії карантину, з метою забезпечення рівності процесуальних прав учасників судового провадження в різних видах судочинства та ефективності механізму захисту трудових прав варто доповнити Главу XIX «Прикінцеві положення» КЗпП України пунктом 1-1 такого змісту: «1-1. У період дії в Україні воєнного, надзвичайного стану строки, визначені статтею 233 цього Кодексу, продовжуються на строк його дії».

Ключові слова: захист трудових прав, трудові спори, строк звернення до суду, пропуск строку звернення до суду, поновлення строку звернення до суду, карантин.

Kateryna Borychenko, Anna Panchenko. APPLICATION OF TIME LIMITS FOR APPEAL TO THE COURT FOR THE RESOLUTION OF LABOUR DISPUTES UNDER THE CONDITIONS OF MARITAL STATE IN UKRAINE

The article is devoted to the study of the practice of applying the time limits for applying to the court for the resolution of labour disputes in the conditions of martial law in Ukraine.

The article states that the possibility of renewing the content and scope of violated labour rights depends on the correct determination of the start of the period for applying to the court for the resolution of the labour dispute and its duration, since if the plaintiff misses the period for applying to the court without valid reasons, the claim may be refused.

It has been established that certain unified rules are intended to ensure legal certainty when applying to court for the resolution of labour disputes. Thus, in case of violation by the employer of the employee's right to remuneration before the entry into force of the Law of Ukraine «On Amendments to Certain Legislative Acts of Ukraine on Optimizing Labour Relations», the period for applying to the court starts from the date of entry into force of this Law, i.e. from July 19, 2022. The article also states that in the event of an employer's violation of the employee's labour rights in the period up to June 30, 2023, the term of appeal to the court determined by the Labour Code of Ukraine in view of the provisions of Clause 1 of Chapter XIX «Final Provisions» of the Labour Code of Ukraine begins on July 1, 2023, since it is with this date that the cancellation of the quarantine established to prevent the spread of the acute respiratory disease COVID-19 caused by the SARS-CoV-2 coronavirus on the territory of Ukraine is connected.

The article concludes that in view of the fact that the Labour Code of Ukraine provided for the extension of the deadlines for applying to court in labour disputes for the period of quarantine, in order to ensure the equality of

procedural rights of participants in court proceedings in various types of legal proceedings and the effectiveness of the mechanism for the protection of labour rights, it is necessary to add Chapter XIX «Final Provisions» of the Labour Code of Ukraine by item 1-1 of the following content: «1-1. During the period of martial law and state of emergency in Ukraine, the terms specified in Article 233 of this Code shall be extended for the period of its validity».

Key words: protection of labour rights, labour disputes, deadline for appeal to court, missing deadline for appeal to court, renewal of deadline for appeal to court, quarantine.

Постановка проблеми. Захист прав людини, незважаючи на існування суттєвих викликів, які стоять перед нашою державою на сучасному етапі, був та залишається основним напрямком її діяльності, реалізація якого, з-поміж іншого, відбувається в процесі здійснення правосуддя. Слід розпочати із того, що трудові спори вже чотири роки поспіль посідають третє місце за чисельністю серед усіх категорій розглянутих судом справ, поступаючись лише договірним спорам та спорам про відшкодування шкоди, які лідирують у цьому рейтингу. Так, «у 2019 році Касаційний цивільний суд Верховного Суду розглянув 2853 трудових спори, у 2020 році – 2459, у 2021 – 2135, у 2022 – 1801» [1]. Тобто не дивлячись на те, що спори, які виникають з трудових правовідносин, ст. 274 Цивільного процесуального кодексу України [2] віднесено до категорії справ, які розглядаються у порядку спрощеного позовного провадження, що обмежує можливість оскарження у касаційному порядку прийнятого судового рішення, відповідні справи все ж таки розглядаються й Верховним Судом.

Розгляд трудових спорів у судах суттєво позначається на динаміці розвитку правового регулювання трудових відносин в Україні, адже нерідкими є випадки, коли саме в судових рішеннях «створюються» неординарні та прогресивні підходи до забезпечення прав сторін трудового договору. Саме таким прикладом є сформульовані судовою практикою правила застосування строків звернення до суду за вирішенням трудових спорів між працівником та роботодавцем.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі аспекти правового забезпечення строків звернення до суду за вирішенням трудових спорів теоретичного та практичного характеру досліджувалися у наукових працях таких вітчизняних учених, як: В. Бонглаб, Н. Дарганова, С. Запара, Л. Золотухіна, М. Іншин, Л. Купіна, І. Лагутіна, К. Мельник, Г. Чанишева та інші. Проте практика їх застосування в умовах воєнного стану досі не виступала предметом самостійного наукового дослідження, що підтверджує актуальність цієї статті.

Метою статті є дослідження практики застосування строків звернення до суду за вирішенням трудових спорів в умовах воєнного стану в Україні.

Виклад основного матеріалу. Спеціальною нормою, яка визначає строки звернення до суду за вирішенням трудових спорів є стаття 233 КЗпП України [3], на основі аналізу змісту якої видається можливим судити про існування трьох груп строків звернення до суду у трудових спорах. Так, варто виділити: загальний строк («3 місяці з дня, коли працівник дізнався або повинен був дізнатися про порушення свого права»), строк у справах про звільнення («1 місяць з дня вручення працівникові копії наказу (розпорядження) про звільнення»), строк у справах про притягнення працівника до матеріальної відповідальності («1 рік з дня виявлення заподіяної працівником шкоди») [3]. При цьому ч. 2 ст. 233 КЗпП України уточнено, що «у справах про виплату всіх сум, що належать працівникові при звільненні, останній зобов'язаний звернутися до суду за захистом своїх прав у тримісячний строк з дня одержання ним письмового повідомлення про суми, нараховані та виплачені йому при звільненні» [3].

Слід звернути увагу, що окреслений підхід законодавця до визначення строків звернення працівника до суду у разі порушення законодавства про оплату праці був впроваджений у національну юридичну практику порівняно нещодавно. Підставою для цього послужив Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо оптимізації трудових відносин» від 01 липня 2022 року № 2352-IX [4], який набув чинності 19 липня 2022 року.

До цього моменту у ст. 233 КЗпП України не передбачалося обмежень щодо строків реалізації права працівника на звернення з позовом до суду про стягнення належної йому заробітної плати.

І здавалось би внесення змін до КЗпП України щодо визначення строків звернення до суду у разі порушення законодавства про оплату праці та набрання ними чинності з липня 2022 року однозначно визначили момент, з якого починається перебіг відповідного строку та його тривалість, а відповідно мало б сприяти правовій визначеності у відносинах оплати праці між працівником та роботодавцем, проте на практиці під час реалізації працівником свого права на захист трудових прав у судовому порядку все ж виникають неоднозначності та питання щодо

застосування відповідних строків звернення до суду.

Зокрема, відповідно до пункту першого глави XIX «Прикінцеві положення» КЗпП України, «під час дії карантину, встановленого Кабінетом Міністрів України з метою запобігання поширенню коронавірусної хвороби (COVID-19), строки, визначені статтею 233 цього Кодексу, продовжуються на строк дії такого карантину» [3].

Відповідно до постанови Кабінету Міністрів України «Про відміну на всій території України карантину, встановленого з метою запобігання поширенню на території України гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2» від 27 червня 2023 року № 651, карантин, який запроваджено з 19 грудня 2020 року, відмінено на всій території України з 24 години 00 хвилин 30 червня 2023 року, що безумовно має значення й для застосування строків звернення до суду за вирішенням трудових спорів.

Тобто у сучасних умовах у разі порушення роботодавцем трудових прав працівника, останній має можливість звернутися до суду для вирішення трудового спору у визначений строк, який обчислюється з різних моментів, залежно від змісту, обставин правопорушення та стабільності перебування працівника у трудових відносинах з роботодавцем.

Дотримання відповідних строків має надзвичайно важливе значення для ефективності судового захисту порушених прав працівника, оскільки п. 4 постанови Пленуму Верховного Суду України «Про практику розгляду судами трудових спорів» від 06 листопада 1992 року № 9 передбачено, що «якщо місячний чи тримісячний строк пропущено без поважних причин, у позові може бути відмовлено з цих підстав» [5].

Проте з огляду на військову агресію рф проти України, значну кількість осіб, які набули статус внутрішньо переміщеної особи, які змушені були рятуватися від негативних наслідків, спричинених збройним конфліктом, окупацією, порушенням прав людини, повсюдними проявами насильства тощо, та часті зловживання роботодавцями наданими їм законодавством правами щодо організації трудових відносин в умовах воєнного стану, існує надзвичайно велика кількість випадків, коли порушення прав працівника відбулося до лютого 2022 року або вже у період дії режиму воєнного стану в Україні, проте з об'єктивних причин він не зміг реалізувати своє право на справедливий суд для відновлення законності у сфері трудових відносин у визначений строк. У цьому сенсі надзвичайно важливо

правильно встановити перебіг відповідного строку звернення до суду.

Статтею 234 КЗпП України також закріплено, що «суд може поновити строки, визначені статтею 233 цього Кодексу, у разі їх пропуску з поважних причин, якщо, з дня отримання копії наказу (розпорядження) про звільнення або письмового повідомлення про суми, нараховані та виплачені працівникові при звільненні (стаття 116), минуло не більше одного року» [3].

При цьому відповідно до сформованої судової практики строки звернення до суду за вирішенням трудових спорів застосовуються судом незалежно від заяви сторін, а, отже, на ньому лежить відповідальний обов'язок у кожному конкретному випадку здійснити перевірку та обговорити причини, з яких ці строки були пропущені, а також представити у рішенні мотиви, з яких судом поновлюється або вважається неможливим поновити пропущений строк.

Судовою практикою вже сформовано правило, що в якості поважних причин пропуску строку звернення до суду можуть визнаватися виключно ті життєві обставини, що були чи об'єктивно являються непереборними. Це означає те, що вони не залежать від волі особи, яка звернулася з позовом до суду. Вони пов'язані з дійсно істотними причинами, перешкодами або труднощами, які зумовили неможливість своєчасного звернення до суду. Важливо вказати, що такі обставини повинні бути обов'язково підтверджені відповідними та належними доказами [6].

Що цікаво, на перший погляд, саме введення воєнного стану та всі ті негативні наслідки збройної агресії російської федерації проти України повністю та абсолютно відповідають вказаним вище критеріям «поважних причин пропуску строку звернення до суду» зокрема і з позовною заявою у трудових спорах, проте Верховний Суд в ухвалі від 01 серпня 2022 року по справі № 802/118/17 наголосив, що «посилання на введення воєнного стану на території України не може бути поважною причиною для поновлення строку без зазначення конкретних обставин, які вплинули на своєчасність звернення до суду та без надання відповідних доказів того, як саме введення воєнного стану вплинуло та обумовило пропуск строку» [7].

Виходячи з положень статті 1 Закону України «Про правовий режим воєнного стану» від 12 травня 2015 року № 389-VIII, воєнний стан є «особливим правовим режимом, який вводиться в Україні або в окремих її місцевостях у випадку збройної агресії або загрози

нападу, у разі небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності та передбачає можливість надання відповідним органам державної влади, військовому командуванню, військовим адміністраціям та органам місцевого самоврядування повноважень, що необхідні для відвернення загрози, відсічі цій збройній агресії та для забезпечення національної безпеки, ліквідації загрози небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності, а також тимчасове, спричинене загрозою, обмеження передбачених конституційних прав та свобод людини і громадянина та прав і законних інтересів юридичних осіб із вказівкою на строк дії таких обмежень» [8]. У статті 12-2 Закону України «Про правовий режим воєнного стану» зазначається, що «в умовах правового режиму воєнного стану суди, органи та установи системи правосуддя діють виключно на підставі, в межах повноважень та в спосіб, визначені Конституцією України та законами України» [8].

Основою на цитованих нормах суди посилаються на «звичайний» режим здійснення правосуддя в Україні навіть в умовах воєнного стану та можливість позивачів, у т.ч. й у трудових спорах, своєчасно ініціювати судові провадження. Так, Велика Палата Верховного Суду у постанові від 10 листопада 2022 року у справі № 990/115/22, зазначила, зокрема, що: «введення на території України воєнного стану не зупинило перебіг процесуальних строків звернення до суду з позовами. Питання поновлення процесуального строку у випадку його пропуску з причин, пов'язаних із запровадженням воєнного стану в Україні, вирішується в кожному конкретному випадку з урахуванням доводів, наведених у заяві про поновлення такого строку. Сам по собі факт запровадження воєнного стану в Україні не є підставою для поновлення процесуального строку. Такою підставою можуть бути обставини, що виникли внаслідок запровадження воєнного стану та унеможливили виконання учасником судового процесу процесуальних дій протягом установленого законом строку; сам факт запровадження воєнного стану в Україні, без обґрунтування неможливості звернення до суду в розумні строки, у зв'язку із запровадженням такого, не може вважатись поважною причиною пропуску цих строків [9].

Не заперечуючи важливість здійснення правосуддя в умовах воєнного стану виключно на підставі, в межах повноважень та в спосіб, визначені Конституцією України та законами України, варто констатувати, що сформована судова практика щодо необхідності обґрун-

тування пропуску строку звернення до суду за захистом трудових прав обставинами, що виникли внаслідок запровадження воєнного стану та унеможливили виконання учасником судового процесу процесуальних дій протягом установленого законом строку, підтвердженими відповідними доказами, є недостатньо обґрунтованою, оскільки не враховує численні фактори впливу воєнного стану на ймовірних позивачів у трудових спорах.

Так, в розріз з практикою Верховного Суду йдуть рекомендації, прийняті Радою суддів України щодо роботи судів в умовах воєнного стану, якими судам рекомендовано по можливості відкладати розгляд справ (за винятком невідкладних судових розглядів), зважати на те, що велика кількість учасників судових процесів не завжди мають змогу подати заяву про відкладення розгляду справи через задіяння до функціонування критичної інфраструктури, вступ до лав Збройних сил України, територіальної оборони, добровольчих воєнних формувань, та інших форм протидії збройній агресії проти України, або не можуть прийти в суд у зв'язку з небезпекою для життя. Виважено підходити до питань, пов'язаних з поверненням різного роду процесуальних документів, залишення їх без руху, встановлення різного роду строків, по можливості продовжувати їх щонайменше до закінчення воєнного стану.

Втіленням відповідної рекомендації у життя можна назвати положення Закону України «Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законодавчих актів України щодо дії норм на період дії воєнного стану» від 15 березня 2022 року № 2120-ІХ, яким доповнено прикінцеві та перехідні положення Цивільного кодексу України пунктом 19, відповідно до якого, зокрема, строки загальної та спеціальної позовної давності, яка є своєрідним аналогом строку звернення до суду у трудових спорах, продовжуються на строк дії воєнного, надзвичайного стану [10].

Висновки. Від правильності застосування строків звернення до суду за вирішенням трудових спорів досить часто залежить, зокрема, й можливість захисту трудових прав, відновлення їх змісту та обсягу після порушення, забезпечення законності і верховенства права у сфері праці. Забезпечити це покликані певні уніфіковані правила, які варто враховувати, звертаючись до суду з позовом про захист трудових прав:

1) у разі порушення роботодавцем права працівника на оплату праці до моменту набрання чинності Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів

України щодо оптимізації трудових відносин», перебіг строку звернення до суду розпочинається з дати набрання чинності цим Законом, тобто з 19 липня 2022 року;

2) у разі порушення роботодавцем трудових прав працівника у період до 30 червня 2023 року, останній має можливість звернутися до суду за вирішенням трудового спору у визначений КЗпП України строк, який обчислюється не з дня, коли він дізнався або повинен був дізнатися про порушення свого права, чи з дня одержання ним копії наказу (розпорядження) про звільнення, письмового повідомлення про нараховані суми та суми, виплачені йому при звільненні, а з огляду на положення п. 1 глави XIX «Прикінцеві положення» КЗпП України з 01 липня 2023 року.

У зв'язку з тим, що КЗпП України було передбачено продовження строків звернення до суду у трудових спорах на період дії карантину та відсутні будь-які відповідні правила щодо продовження цих строків в умовах воєнного стану, а для позивача законодавство

України гарантує тільки право ініціювати поновлення відповідного строку судом, механізм реалізації чого в дійсності не змінився і передбачає необхідність довести непереборність обставин, які виникли через воєнний стан та стали перешкодою для вчасного звернення до суду, що виключає можливість посилання на наявність відчуття небезпеки, відсутність змоги чи бажання витратити кошти на сплату судового збору, оплату адвокатських послуг, враховуючи ріст цін на продукти та масові звільнення, часткове безробіття, перебої в роботі банківської системи тощо, з метою забезпечення рівності процесуальних прав учасників судового провадження в різних видах судочинства та ефективності механізму захисту трудових прав варто доповнити Главу XIX «Прикінцеві положення» КЗпП України пунктом 1-1, виклавши його у наступній редакції: «1-1. У період дії в Україні воєнного, надзвичайного стану строки, визначені статтею 233 цього Кодексу, продовжуються на строк його дії».

Література:

1. З усім навантаженням, зокрема щодо трудових спорів, в умовах воєнного стану судова система впорається. *Веб-портал «Судова влада України»*. URL: <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/1345673/>
2. Цивільний процесуальний кодекс України від 18 березня 2004 року № 1618-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2004. № 40-41, 42. Ст. 492.
3. Кодекс законів про працю України від 10 грудня 1971 року № 322-VIII. *Відомості Верховної Ради УРСР*. 1971. Додаток до № 50. Ст. 375.
4. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо оптимізації трудових відносин: Закон України від 01 липня 2022 року № 2352-IX. *Офіційний вісник України*. 2022. № 58. Ст. 3434.
5. Постанова Пленуму Верховного Суду України «Про практику розгляду судами трудових спорів» від 06 листопада 1992 року № 9. *Дебет-Кредит (Галицькі контракти)*. 2008. № 29. С. 279.
6. Постанова Верховного Суду від 23 грудня 2020 року у справі № 360/4485/19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/93749048>.
7. Ухвала Верховного Суду від 01 серпня 2022 року у справі № 802/118/17. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/105511693>.
8. Про правовий режим воєнного стану: Закон України від 12 травня 2015 року № 389-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2015. № 28. Ст. 250.
9. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 10 листопада 2022 року у справі № 990/115/22. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/107354803>.
10. Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законодавчих актів України щодо дії норм на період дії воєнного стану: Закон України від 15 березня 2022 року № 2120-IX. *Офіційний вісник України*. 2022. № 33. Ст. 1722.

УДК 343.8

DOI <https://doi.org/10.32689/2522-4603.2024.2.3>**Віктор ВАЦЮК**

кандидат юридичних наук, доцент кафедри правоохоронної та антикорупційної діяльності,
ПрАТ «ВНЗ «Міжрегіональна Академія управління персоналом»
ORCID: 0000-0001-8705-6223

Вадим ВЛАД

доктор філософії у галузі права, доцент кафедри правоохоронної та антикорупційної діяльності,
ПрАТ «ВНЗ «Міжрегіональна Академія управління персоналом»
ORCID: 0000-0002-7180-8096

МЕТА ТА ЗНАЧЕННЯ НАУКИ КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧОГО ПРАВА У СИСТЕМІ ВИКОНАННЯ ТА ВІДБУВАННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПОКАРАНЬ

У даній науковій статті на тему: «Мета та значення науки кримінально-виконавчого права у системі виконання та відбування кримінальних покарань» розглянуто основні теоретичні положення про важливий вплив науки кримінально-виконавчого права на діяльність установ виконання кримінальних покарань.

Діяльність у правовій сфері суспільства існує у вигляді принципів, засобів, підходів, за допомогою яких вивчають правові явища і результатом використання яких є розробка та вдосконалення певних пенітенціарних понять та теоретичних конструкцій, зокрема правової діяльності, правопорушення у системі виконання кримінальних покарань, правомірної поведінки ув'язнених та персоналу виправних колоній, виправних центрів та виховних колоній, які знаходяться не тільки на території України, але й за кордоном.

Крім того, правові науки, а також наука кримінально-виконавчого права є важливою для вивчення у зв'язку із постійним рушійним процесом удосконалення правового життя у системі відбування та виконання кримінальних покарань, а також для здійснення наукової юридичної діяльності.

Після розробки певних наукових праць, які досліджують актуальні проблеми у сфері виконання та відбування кримінальних покарань у вигляді дисертацій, монографій, навчальних посібників, підручників та наукових статей, кримінально-виконавче право передає отримані результати та досягнення у вигляді викладання та проведення лекційних та семінарських занять в юридичних закладах України для студентів, курсантів, слухачів.

Крім того, розвиток науки кримінально-виконавчого права відбувається завдяки практичній діяльності суддів, прокурорів, слідчих, адвокатів та інших юристів, що дозволяє більш якісно реалізувати суб'єктивні права та юридичні обов'язки ув'язнених, які відбувають покарання у місцях позбавлення волі, а також співробітників Державної кримінально-виконавчої служби України.

Ключові слова: наука, освіта, право, в'язниця, ув'язнені, виконання покарання, відбування покарання, кримінально-виконавче право, Пенітенціарна академія України.

Viktor Vatsyuk, Vadim Vlad. THE PURPOSE AND SIGNIFICANCE OF THE SCIENCE OF CRIMINAL AND ENFORCEMENT LAW IN THE SYSTEM OF EXECUTION AND SERVING OF CRIMINAL PUNISHMENTS

This scientific article on the topic: "The purpose and significance of the science of criminal law in the system of execution and serving of criminal punishments" examines the main theoretical provisions about the important influence of the science of criminal law on the activities of institutions for the execution of criminal punishments.

Activities in the legal sphere of society exist in the form of principles, means, approaches, with the help of which legal phenomena are studied and the result of the use of which is the development and improvement of certain penitentiary concepts and theoretical constructions, in particular legal activity, offenses in the system of execution of criminal punishments, lawful behavior of prisoners and staff of correctional colonies, correctional centers and educational colonies located not only on the territory of Ukraine, but also abroad.

In addition, legal sciences, as well as the science of criminal enforcement law, are important for study in connection with the constant driving process of improving legal life in the system of serving and executing criminal punishments, as well as for the implementation of scientific legal activities.

After the development of certain scientific works that investigate current problems in the field of execution and serving of criminal punishments in the form of dissertations, monographs, training manuals, textbooks and scientific articles, criminal enforcement law transfers the obtained results and achievements in the form of teaching and holding lectures and seminars in legal institutions of Ukraine for students, cadets, trainees.

In addition, the development of the science of criminal law takes place thanks to the practical activities of judges, prosecutors, investigators, lawyers and other lawyers, which allows for a better implementation of the subjective rights and legal obligations of prisoners serving their sentences in places of deprivation of liberty, as well as employees of the State Criminal Enforcement Service of Ukraine.

Key words: science, education, law, prison, prisoners, execution of punishment, serving of punishment, criminal law, Penitentiary Academy of Ukraine.

Аналіз останніх публікацій. На даний момент питанню дослідження мети та значення науки кримінально-виконавчого права у системі виконання та відбування кримінальних покарань науковці не приділяли належної уваги. Проте, окремі аспекти даного питання та проблематики були досліджені такими вітчизняними науковцями, як: Автухов К.А., Джужа О.М., Гель А.П., Копотун І.М., Муравйов К.В., Головкін Б.М., Колб О.Г., Руденко В.І., Яковець С.І., а також закордонними науковцями, такими як: Селиверстов В.І., Шабаль В.С., Міхно М.В., Южанин В.С., Кийко Н.В., Ананич В.А. та ін.

Актуальність теми. На сьогоднішній день Україна стала на шлях демократичного та гуманного розвитку українського суспільства. Для цього у нас відбувається безперервний процес внесення змін та доповнень до законодавства України. Для того, щоб зрозуміти які зміни треба вносити до нашого законодавства – проблеми у кожній галузі права необхідно дослідити на практичній діяльності, але сама аргументація необхідності внесення змін та доповнень у сферу виконання та відбування кримінальних покарань відбувається завдяки використанню наукових засобів та методів описання таких проблем, наукової аргументації їх вирішення, та прогнозування подальшої динаміки розвитку кримінально-виконавчого права, як галузі права яка відповідає за процес виконання та відбування кримінальних покарань, а також за виправлення та ресоціалізації ув'язнених осіб. Саме тому, на сьогоднішній день, важливим є для діяльності установ виконання покарань вирішення практичних проблем даної галузі шляхом застосування наукових поглядів на їх подолання.

На сьогоднішній день, наукою кримінально-виконавчого права відбувається детальне дослідження теоретичної та практичної діяльності суб'єктів виконання кримінальних покарань в Україні, а також дослідження правового статусу засуджених осіб, порядку та умов відбування кримінальних покарань засудженими особами.

Наука кримінально-виконавчого права впливає на дану галузь права різними способами, створюючи нові можливості для правового регулювання, а також практичної діяльності у сфері виконання та відбування кримінальних покарань, забезпечуючи при цьому більш точне та обґрунтоване прийняття правових рішень шляхом надання наукових рекомендацій, які стосуються сфери діяльності Державної кримінально-виконавчої служби Міністерства юстиції України.

Загалом, кримінально-виконавче право (КВП) розглядається як: 1) галузь права, що регулює діяльність органів та установ виконання кримінальних покарань, а також правовідносини, що виникають у процесі і з приводу виконання та відбування покарань; 2) галузь правової науки, що вивчає вказану діяльність державних органів та галузь права, яка її регулює, а також історію і теорію КВП; 3) навчальна дисципліна [1, с. 7].

Мета та завдання кримінально-виконавчого законодавства України закріплена у статті 1 Кримінально-виконавчого кодексу України. Відповідно до цієї статті, метою кримінально-виконавчого законодавства України є регламентація порядку і умов виконання та відбування кримінальних покарань з метою захисту інтересів особи, суспільства і держави шляхом створення умов для виправлення і ресоціалізації засуджених, запобігання вчиненню нових кримінальних правопорушень як засудженими, так і іншими особами, а також запобігання тортурам та нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню із засудженими [4].

Отже, перш за все, вважаємо за необхідне розглянути поняття науки кримінально-виконавчого права. Так, на думку Денисової Т.А., наука кримінально-виконавчого права – це система знань про тенденції та закономірності, що складаються в процесі виконання покарань та інших заходів кримінально-правового впливу, спрямовані на розробку пропозицій та рекомендацій щодо удосконалення кримінально-виконавчого права та законодавства [2, с. 22].

Досліджуючи науку кримінально-виконавчого права України, можна зазначити, що її предмет дослідження є набагато ширшим ніж кримінально-виконавче право як галузь права, а також кримінально-виконавче право, як навчальна дисципліна.

Це можна обґрунтувати тим, що якщо галузь кримінально-виконавчого права врегульовує суспільні відносини, які пов'язані із виконанням і відбуванням кримінальних покарань суб'єктами кримінально-виконавчого права, то наука, перш за все, має наступні цілі:

1. Вивчення явищ та процесів які виникають у сфері відбування та виконання кримінальних покарань;
2. Процес мислення суб'єктів кримінально-виконавчого права;
3. Особливості людської поведінки суб'єктів кримінально-виконавчого права;
4. Забезпечення науково-технічного прогресу та розвитку системи безпеки установ виконання кримінальних покарань;

5. Забезпечення безперервного процесу отримання та передачі нових знань у сфері відбування та виконання покарань;

6. Удосконалення законодавства України у сфері виконання та відбування кримінальних покарань.

Основним завданням науки кримінально-виконавчого права є пізнання об'єктивних, реально існуючих процесів та явищ у сфері виконання та відбування покарань, а також розкриття їх сутності із подальшим прогнозуванням проблем та явищ, які можуть виникнути у кримінально-виконавчих правовідносинах.

Для нормального існування та діяльності науки кримінально-виконавчого права спеціально розробляються спеціальні напрямки наукових досліджень. До таких основних напрямів можна віднести:

1. Напрямки розвитку державної політики у сфері виконання кримінальних покарань;

2. Напрями розвитку кримінально-виконавчого законодавства;

3. Напрями реформування системи органів і установ виконання покарань;

4. Напрями вдосконалення виконання покарань, не пов'язаних з позбавленням волі;

5. Напрями вдосконалення виконання покарань у вигляді позбавлення волі та довічного позбавлення волі;

6. Напрями вдосконалення регулювання звільнення від відбування покарання, допомоги особам, що звільняються від відбування покарання, та їх соціальної адаптації;

7. Напрямок порівняння законодавства та практичної діяльності органів та установ виконання покарань в Україні та закордоном.

Слід зазначити, що центром наукового дослідження діяльності органів та установ виконання кримінальних покарань є Пенітенціарна академія України. Відповідно до цього, дана академія є державним, галузевим, вищим навчальним закладом, що проводить інноваційну освітню діяльність, пов'язану з наданням вищої освіти на першому, другому і третьому наукових рівнях вищої освіти за певними спеціальностями, проводить фундаментальні та практичні наукові дослідження, є провідним науковим і методичним центром, має розвинуту інфраструктуру навчальних і наукових підрозділів, сприяє розширенню наукових знань, проводить просвітницьку діяльність [3].

Крім цього, в Академії функціонує відділ наукової діяльності та міжнародного співробітництва, що забезпечує умови для розвитку і проведення наукових заходів та міжнародної співпраці в різних формах діяльності, вико-

нує їх облік і контроль, координацію наукової роботи основних структурних підрозділів та інформаційний супровід. Академія є постійним видавцем трьох друкованих періодичних видань – наукових фахових видань, яким надано категорію «Б»:

1. «Науковий вісник Сіверщини. Серія: Право»;

2. «Науковий вісник Сіверщини. Серія: Освіта. Соціальні та поведінкові науки»;

3. «Кримінально-виконавча система: Вчора. Сьогодні. Завтра» [5].

Завдяки такій активній освітній та науковій діяльності Пенітенціарної академії України та інших закладів вищої освіти, відбувається консолідація та уніфікація бази знань, яка пов'язана із виконанням державної пенітенціарної політики України. Наука активно сприяє більш глибокому дослідженню актуальних проблем пенітенціарної системи України та дозволяє здійснити їх вирішення шляхом застосування різних наукових методів дослідження проблем у сфері відбування та виконання кримінальних покарань.

Крім того, наука кримінально-виконавчого права є тією галуззю знань, що ґрунтується на фундаментальних теоретичних розробках теорії виконання покарань, спрямованих на дослідження сутності кримінально-виконавчої діяльності, із заглибленням в об'єкт дослідження, характеристикою основного й другорядних напрямів діяльності органів та установ виконання покарань. Кримінально-виконавче право як галузева наукова теорія є результатом проведених досліджень і відповідає необхідним для цього критеріям, а саме: а) має свій, якісно відокремлений власний предмет дослідження – це кримінально-виконавча діяльність; б) наявні публікації з кримінально-виконавчого права дають цілісне уявлення про сутність і зміст виконання покарань, розкривають закономірності реалізації кари, через що ці наукові розробки можуть бути інтерпретовані як розвинуте поняття сутності виконання покарання; в) дана наука є відбиттям досягнутих знань про кримінально-виконавче право як галузь права і про діяльність органів та установ виконання покарань у специфічних правових категоріях і поняттях; г) правові категорії, що створюють специфічну логічну структуру кримінально-виконавчого права, певним чином уже скомпоновані; ґ) кримінально-виконавче право відбиває об'єктивний процес виконання-відбування покарання, його закономірності; д) зміст науки кримінально-виконавчого права вже об'єктивований у багатьох публікаціях [6].

Отже, підсумовуючи дане питання, хотіли б зазначити, що наука кримінально-виконавчого права не існує сама по собі відокремлено від освітньої діяльності та кримінально-виконавчого законодавства України. Вони тісно співіснують між собою у єдиній системі. Так законодавство України у сфері виконання та відбування кримінальних покарань визначає основні принципи виконання кримінальних покарань, визначає правовий статус засуджених та співробітників Державної кримінально-виконавчої служби України та закріплює їх гарантії, а також регулює порядок застосування до засуджених осіб заходів впливу з метою їх виправлення та ресоціалізації.

Наука кримінально-виконавчого права досліджує актуальні проблеми, які виникають під час реалізації державної пенітенціарної політики та шукає за допомогою наукових методів дослідження шляхи вирішення таких проблем.

Для позитивної динаміки у сфері діяльності установ виконання покарань, науковці в галузі кримінально-виконавчого права зосереджуються на дослідженнях теоретичних питань, а також питань, які стосуються практики застосування особливостей виконання кримінальних покарань, зокрема, щодо умов утримання в'язнів, реабілітації, ресоціалізації ув'язнених, запобіганню вчинення кримінальних правопорушень в установах виконання покарань ув'язненими та співробітниками Державної кримінально-виконавчої служби.

Освітня діяльність створює всі умови для ефективної передачі інформації від викладача до студента, курсанта або слухача, яка стосується особливостей виконання кримінальних покарань в Україні шляхом застосування здобутків українських та закордонних науковців, яка є необхідною для їх подальшої роботи у правоохоронній діяльності та сфері виконання кримінальних покарань.

Література:

1. Автухов К. А. Кримінально-виконавче право: навч. посіб. (відповіді на екзаменаційні питання та питання до практичних занять) / К. А. Автухов; за заг. ред. А. Х. Степанюка. Х.: Право, 2016. 158 с.
2. Бадира В. А., Денисов С. Ф., Денисова Т. А., Мінаєв М. М., Хашев В.Г. Кримінально-виконавче право: навчальний посібник / За ред. Т. А. Денисової. К.: Істина, 2008. 400 с.
3. Історія Академії. URL: <https://academysps.edu.ua/istoriya-akademiyi/> (Дата звернення: 03.04.2024 року)
4. Кримінально-виконавчий кодекс України // Відомості Верховної Ради України (ВВР). 2004. № 3-4, ст. 21
5. Наукова та міжнародна діяльність. URL: <https://academysps.edu.ua/naukova-ta-mizhnarodna-diyalnist/> (Дата звернення: 03.04.2024)
6. Наука кримінально-виконавчого права. URL: <http://mego.info/матеріал/§-6-наука-кримінально-виконавчого-права> (Дата звернення: 08.06.2024)

УДК 343.3:303

DOI <https://doi.org/10.32689/2522-4603.2024.2.4>**Владислав ВЕКЛИЧ**

доктор юридичних наук, професор кафедри теорії держави, права та конституційного права,
Навчально-науковий інститут права імені князя Володимира Великого, ПрАТ «ВНЗ «Міжрегіональна
Академія управління персоналом»

ORCID: 0000-0003-2608-6781

МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ ЗАСАД ЩОДО ЗАПОБІГАННЯ І БОРОТЬБИ З КОРУПЦІЄЮ В УКРАЇНІ

За поточних умов практична реалізація заходів у антикорупційній сфері має виходити з концепції подолання корупції у соціальному середовищі. Відповідна діяльність перебуває у безпосередньому зв'язку з методологічними засадами, що мають відобразитися як у напрацюваннях вчених і науковців, так і у практичній діяльності правоохоронних і правозахисних органів на національному і наднаціональному рівнях. Так, актуалізується безпосередній взаємозв'язок між доктринальною сферою і практикою, що безпосередньо має також перебувати у зв'язку з методологією, яка використовується для здобуття науково обґрунтованих результатів у антикорупційній сфері. Саме це вбачається одним з недоліків, які забезпечують збереження корупції як антисоціального явища. Нівелювання наведених прогалин потребує актуалізації нових методологічних концепцій, прийомів, що має поєднуватися з удосконаленням відповідного методологічного підґрунтя.

У статті подано дефініції щодо понять «методологія дослідження» та «засади запобігання і боротьби з корупцією». Опрацьовано деякі форми прояву корупції у якості об'єкта правового регулювання при дослідженні розглядуваних засад. Встановлено комплексний характер корупції як явища, що зачіпає різні сфери життєдіяльності суспільства, а також необхідність полінаукового характеру подальших досліджень у розглядуваній сфері, що має відобразитися у застосуванні методологічних прийомів та методів різних наук, хоча разом з тим зацентовано увагу на необхідності узагальненого застосування результатів здобутків різних наукових напрямків задля отримання «ідеалізованих» засад запобігання і боротьби з корупцією у якості базового концепту антикорупційної системи. Напрацьовано дефініцію подолання корупції у її співвідношенні з поняттями запобігання та боротьби з корупцією. Також запропоновано поняття «полінауковий синтетичний метод» задля окреслення відповідного комплексного підходу при опрацюванні властивостей досліджуваного явища.

Ключові слова: боротьба з корупцією, запобігання корупції, форми корупції, методологія дослідження, науковий метод.

Vladyslav Veklych. RESEARCH METHODOLOGY OF THE PRINCIPLES OF PREVENTING AND FIGHTING OF CORRUPTION IN UKRAINE

Under modern conditions research on the principles of prevention and fight against corruption in Ukraine should take into account the comprehensive goal of overcoming the relevant destructive phenomena in the social environment. At the same time such problem is the initial factor in the quality of practical application of methods corresponding to the subject of research in the totality of its manifestations in order to achieve actual results. So, until now, the practice of activity in this area is of a problematic nature, and the achievement of progress in the activities of special state authorities of Ukraine faces difficulties of a practical nature. In this regard, there is an obvious need to improve the research methodology, which should ensure both scientific and practically significant results.

This article provides definitions of such terms as «the methodology of research» and «the principles of preventing and fighting of corruption». Some forms of the manifestation of corruption as an object of legal regulation have been elaborated in this research consideration it's foundations. The complex nature of corruption as a phenomenon that affects various spheres of society's life has been established, as well as the need for a multi-scientific nature of further researches in the field under consideration, that should be reflected in the application of methodological techniques and methods of various sciences, although at the same time attention is focused on the need for generalized application of the results of researches considering various scientific approaches in order to obtain «idealized» principles of prevention and fight against corruption as a basic concept of the anti-corruption system. Also in this research author provided his definition of overcoming of corruption in its relationship with the concepts of prevention and fight against corruption. The concept of «poly scientific synthetic method» is also proposed in order to outline the appropriate complex approach when working out the properties of the researched phenomenon.

Key words: fight against corruption, prevention of corruption, forms of corruption, research methodology, scientific method.

Постановка проблеми. Дослідження засад щодо запобігання і боротьби з корупцією в Україні має відбуватися з урахуванням комплексної мети щодо подолання відповідних деструктивних явищ у соціальному середовищі. При цьому проблемою є вихідний

чинник у якості необхідності застосування методів, відповідних предмету дослідження у сукупності його проявів задля досягнення практично значущих результатів. Так, дотепер практика діяльності у цій сфері має проблемний характер, а досягнення прогресу

в діяльності спеціальних органів державної влади України стикається з труднощами практичного характеру. У зв'язку з цим очевидно є потреба щодо удосконалення методології дослідження, за допомогою якої має бути забезпечено як здобуття наукових, так і практично значущих результатів.

Стан дослідження. Класичною вітчизняною працею у контексті досліджуваної проблематики стала монографія авторського колективу Львівського державного університету внутрішніх «Корупція: теоретико-методологічні засади дослідження» [1] колективу авторів, яким керував І.О. Ревак. У якості вагомого дослідження дотепер модна вважати монографію «Явище політичної корупції: теоретико-методологічний аналіз» [2], яку було підготовано Г. В. Кохан.

При цьому також можна згадати напрацювання таких вчених і практиків, як М. Пластун [3], Н. Федик [4], Є. Вдовиченко [5] і багатьох інших.

У контексті взаємозв'язку доктринальних напрацювань щодо цього дослідження і практичної діяльності можна відзначити цінність напрацювання «Методологічних положень стандартного опитування населення щодо рівня корупції» [6] і «Методології проведення громадської антикорупційної експертизи: загальні засади» [7] 2012 року. Також ще 2 грудня 2016 року було прийнято рішення Національного агентства з питань запобігання корупції, №126 «Про затвердження Методології оцінювання корупційних ризиків у діяльності органів влади» [8] з урахуванням якої практиками здійснювалася розробка підзаконних нормативно-правових актів [9].

Разом з наведеним слід згадати ґрунтовні дослідження таких іноземних фахівців, як А. Зімеліс [10] (розлоге дослідження і узагальнення переважно англійських публікацій) та С. Баху, І. Алон й А. Палтрінієрі [11] (узагальнення як літератури, так і методів, які застосовуються у досліджуваній сфері)

Метою статті є розробка загальних рекомендацій щодо розвитку методології дослідження засад щодо запобігання і боротьби з корупцією в Україні.

Виклад основних положень. У контексті цього дослідження передусім у якості базових застосовано такі дефініції (застосовано авторську інтерпретацію, що передбачає дискусійний характер):

1. Методологія дослідження – це сукупність методів, прийомів та способів, що використовуються задля здобуття науково обґрунтованого результату з урахуванням особливостей і специфіки предмету дослідження.

2. Засади щодо запобігання і боротьби з корупцією – це сукупність основоположних принципів (правил), які використовуються задля здобуття практично значущого впливу на корупційне середовище у таких аспектах, як превентивний вплив щодо виникнення або поширення корупційних проявів або явищ, а також їх нейтралізація чи ліквідація.

Обидві дефініції передбачають напрацювання інструментарію подвійного характеру щодо подальшого розвитку в антикорупційній сфері:

1. Методологія вивчення джерел і матеріалів доктринального характеру.

2. Методологія опрацювання емпіричних матеріалів та джерел, напрацьованих фахівцями-практиками.

Поняття «засади щодо запобігання і боротьби з корупцією» передбачає встановлення взаємозв'язків як між відповідними принципами (правилами), діяльністю органів державної влади і громадськості, так і між соціальними проявами корупції, наслідками, до яких вона призводить та корупційними системами, що виникають на національному і міжнародному рівнях (відповідні дефініції потребують доопрацювання з урахуванням розвитку практики у цій сфері).

З урахуванням наведеного слід зацентрувати увагу на потребі щодо всебічності вивчення предмету дослідження, а саме, – узгодження умовної доктринальної моделі з дійсними проявами корупції, зокрема такими її формами вираження:

1. Загальносоціальна – сукупність характеристик корупції, що стосуються ставлення до цього явища і його наслідків у суспільстві, поширення корупційної і антикорупційної пропаганди (обидва напрямки діяльності можуть здійснюватися в інтересах держав та різних соціальних груп).

2. Економічна – сукупність економічних проявів корупції та її вплив на перерозподіл матеріальних благ між різними державами і соціальними групами.

3. Правова – сукупність правових проявів як заходів або інструментів реагування суспільства на корупційні явища і контрзаходів щодо підтримання корупції та збереження корупційної системи у юридичній сфері (маніпуляція з нормативно-правовими актами, що мають бути виразниками права).

4. Психологічна – сукупність індивідуальних реакцій членів суспільства на прояви корупції або фактичні можливості, які виникають в них у зв'язку з використанням корупційних інструментів.

5. Моральна (або аморальна) – поширення у суспільстві правил поведінки, що стосуються уявлень про добро і зло та мають позаправовий характер, а також ставлення до їх

проявів, з напрацюванням відповідних моделей поведінки, які можуть ставати об'єктом маніпуляції з боку органів державної влади різних країн (наприклад, розвідувально-підприємна діяльність) і соціальних груп.

Усі ці форми об'єктивно можуть підлягати зовнішнім маніпуляціям задля досягнення проміжного результату у вигляді поширення корупції в суспільстві з руйнівними наслідками для економіки і соціуму, як це можна побачити на прикладі України і деяких недержавних державних утворень.

Також слід відзначити, що практична значущість існування теоретичної моделі «засад щодо запобігання і боротьби з корупцією» є незначною за умови відсутності комплексної концептуальної мети загалом щодо антикорупційної сфери суспільних відносин. Щодо цього з урахуванням лінгвістичного тлумачення можна презюмувати наявність певних принципів (правил), які існують або мають бути розробленими щодо превентивного впливу на соціальне середовище з метою недопущення виникнення проявів корупції. Боротьба з корупцією передбачає ліквідацію або нейтралізацію проявів корупції, які вже було виявлено. З цих ознак випливає потреба щодо розробки і юридичного закріплення комплексної мети антикорупційної діяльності у вигляді подолання корупції.

Так, під подоланням корупції розуміємо стан суспільних відносин, за якого суспільство має чіткі моральні настанови і розуміння деструктивної суті корупції, а також нормативно-правовий базис і правові інструменти для нейтралізації проявів корупції у загальносоціальній, економічній, правовій, психологічній, моральній та інших сферах. Відповідно, поняття запобігання і боротьби з корупцією концептуально передбачають розробку проміжних цілей щодо досягнення єдиного комплексного результату.

З наведеного випливає наявність практичної потреби щодо використання методологічних напрацювань та відповідного інструментарію не лише юридичної науки, але й інших наукових напрямків, що передбачають дослідження у сферах, які є вразливими до корупційних проявів у їх юридичному розумінні.

Так, методологія дослідження засад щодо запобігання і боротьби з корупцією в Україні сутнісно повинна набути полінаукового

характеру. Результати, що можуть бути отриманими за підсумками досліджень в межах різних умовно вузьких наукових напрямків, повинні підлягати узагальненню з встановленням взаємозв'язків між принципами (правилами), які використовуються щодо запобігання і боротьби з корупцією, відповідно з практикою і станом суспільних відносин. Важливим є також напрацювання спеціальної методології, яка б дозволила здійснити умовне «розщеплення» загальних засад у досліджуваній сфері відповідно до рівнів антикорупційної діяльності та сфер, у яких було виявлено корупційні прояви.

Поєднання методологічних прийомів, та методів різних наук у досліджуваній сфері зі здобуттям єдиного комплексного практично значущого результату в підсумку передбачає існування єдиного узагальненого методологічного інструменту, який у контексті цього дослідження можна назвати «полінауковий синтетичний метод». Так, зокрема, має здійснюватися не лише безпосереднє вивчення засад щодо запобігання і боротьби з корупцією, але і їх вплив на суспільні відносини з встановленням емпіричної кореляції щодо динаміки такого впливу, рівня деталізації правових інструментів та їх закріплення нормативно-правових актах різних рівнів або скасування останніх.

Висновки. При опрацюванні досліджуваної проблематики було застосовано загальнофілософський метод моментів з напрацюванням базових дефініцій та встановлено потенційну невідповідність умовної «ідеалізованої» доктринальної моделі корупції як об'єкта правового впливу при реалізації засад щодо запобігання і боротьби з корупцією її фактичному базису (корупції як такій), в зв'язку з чим розроблено обґрунтування для застосування методологічних напрацювань різних наукових напрямків як щодо вказаного об'єкта, так і щодо відповідного концептуального базису для правового впливу, у якості якого виступають згадані засади. Так, саме комплексне узагальнення результатів умовного полі наукового дослідження і має забезпечити всебічність розуміння засад щодо запобігання і боротьби з корупцією, властивостей об'єкта відповідного правового впливу і потреб щодо коригування нормативно-правових актів різних рівнів.

Література:

1. Корупція: теоретико-методологічні засади дослідження. Керівник авт. кол. доц. І.О.Ревак. Львів. ЛьвДУВС. 2011. 220 с.
2. Кохан Г. В. Явище політичної корупції: теоретико-методологічний аналіз: монографія. Г. В. Кохан. — К.: НІСД, 2013. 232 с.

3. Пластун М. С. Корупція як соціально-правовий феномен: до питання про методологію дослідження. Вісник Маріупольського державного університету. Серія: Право. 2016. Випуск 12. С. 26–37.
4. Федик Н. Окремі методи виявлення латентної корупційної злочинності. Вісник Львівського університету. Серія юридична. 2015. Вип. 62. С. 177–183.
5. Вдовиченко Є. Теоретико-методологічні засади антикорупційної філософсько-освітньої концепції. Схід. 2016. № 1. С. 63–68.
6. Методологічні положення стандартного опитування населення щодо рівня корупції (пілотна серія). М.Ю. Огай, В.Г. Саріогло, О.В. Волянська та ін. Київ: Атіка. 2011. 64 с.
7. Методологія проведення громадської антикорупційної експертизи: загальні засади. І.М. Осика, М.І. Хавронюк, О.С. Хмара, Т.Г. Яцків. Київ: Програма розвитку Організації Об'єднаних Націй «Зміцнення потенціалу державних і недержавних акторів для підвищення прозорості та доброчесності в Україні», 2012. 54 с.
8. Про затвердження Методології оцінювання корупційних ризиків у діяльності органів влади: рішення Національного агентства з питань запобігання корупції, 2 груд. 2016 р. №126. Офіційний вісник України. 2017. № 4. С. 811.
9. Про затвердження Методичних рекомендацій щодо підготовки антикорупційних програм органів влади: рішення Національного агентства з питань запобігання корупції від 19 січня 2017 року № 31. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0031884-17> (дата звернення: 17.01.2021).
10. Zimelis A. Corruption research: A need for an integrated approach. *International Area Studies Review*. 2020. Volume: 23. Issue 3. P. 288–306. URL: doi:10.1177/2233865920926778 (access date: 17.01.2021).
11. Bahoo S., Alon I., Paltrinieri A. Corruption in international business: A review and research agenda. *International Business Review*. Volume 29. Issue 4. 2020. URL: <https://doi.org/10.1016/j.ibusrev.2019.101660> (access date: 17.01.2023).

УДК 343.9:343.851:341(075)

DOI <https://doi.org/10.32689/2522-4603.2024.2.5>**Дмитро ВЕДЕНСЬВ**

доктор історичних наук, професор, провідний науковий співробітник,
Міжвідомчий науково-дослідний центр з проблем боротьби з організованою злочинністю
при РНБО України, zastava67@i.ua
ORCID: 0000-0002-8929-9875

Олександр СЕМЕНЮК

доктор юридичних наук, перший заступник керівника, Міжвідомчий науково-дослідний центр
з проблем боротьби з організованою злочинністю при РНБО України, zastava67@i.ua
ORCID: 0000-0002-5096-1374

МІСЦЕ Й ФУНКЦІЇ КРИМІНАЛЬНОЇ РОЗВІДКИ У СИСТЕМІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

Проведене у статті дослідження спрямоване на виявлення основних суспільно-правових та оперативно-службових чинників, котрі визначають місце й функції інституту (структур) кримінальної розвідки правоохоронних органів і спецслужб у забезпеченні національної безпеки України та з урахуванням актуальних загроз національній безпеці України в умовах воєнного часу. Аналізуються стратегічні документи у сфері забезпечення національної безпеки України, в яких одне із пріоритетних місць відводиться протидії організованій злочинності як серйозній загрозі суверенітету, національній безпеці й правопорядку у державі. Доводиться, що організована злочинність використовується спецслужбами іноземних держав для дестабілізації ситуації в Україні, завдання шкоди національній безпеці, експлуатується як знаряддя політичної боротьби. Розглядаються чинники оперативної та криміногенної обстановки, які посилюють необхідність удосконалення механізмів кримінальної розвідки. Висвітлюються тактичний і стратегічний рівні кримінальної розвідки, останній з яких націлений на вирішення масштабних завдань, зокрема, для виявлення крупних фігур злочинного світу або синдикатів, прогнозування зростання видів злочинної діяльності і встановлення пріоритетів діяльності правоохоронних органів. Розкриваються новітні завдання кримінальної розвідки, які постали в умовах проведення антитерористичної операції та під час широкомасштабної війни. Окремо висвітлюється протидія організованій злочинній діяльності як загрози підризу боєздатності Збройних сил України. Автори висувують рекомендації щодо пріоритетної проблематики подальшого дослідження удосконалення форм і методів розвідувальної діяльності у специфічному середовищі організованих злочинних формувань етнічної, політизованої, терористичної спрямованості.

Ключові слова: кримінальна розвідка, правоохоронні органи, спецслужби, оперативно-розшукова діяльність, розвідувальна діяльність.

Dmytro Viedienieiev, Oleksandr Semeniuk. PLACE AND FUNCTIONS OF CRIMINAL INTELLIGENCE IN THE SYSTEM OF ENSURING NATIONAL SECURITY OF UKRAINE

The research carried out in the article is aimed at identifying the main social-legal and operational-service factors that determine the place and functions of the criminal intelligence institute (structures) of law enforcement agencies and special services in ensuring the national security of Ukraine and taking into account current threats to the national security of Ukraine in wartime conditions. The strategic documents in the sphere of ensuring the national security of Ukraine are analyzed, in which one of the priority places is given to combating organized crime as a serious threat to sovereignty, national security and law and order in the state. It is proven that organized crime is used by special services of foreign countries to destabilize the situation in Ukraine, harm national security, and is used as a tool of political struggle. Factors of the operational and criminogenic situation are considered, which increase the need to improve the mechanisms of criminal intelligence. The tactical and strategic levels of criminal intelligence are covered, the latter of which is aimed at solving large-scale tasks, in particular, to identify major figures of the criminal world or syndicates, predict the growth of types of criminal activity and establish priorities for the activities of law enforcement agencies. The newest tasks of criminal intelligence, which arose in the conditions of an anti-terrorist operation and during a large-scale war, are revealed. Factors of the operational and criminogenic situation are considered, which increase the need to improve the mechanisms of criminal intelligence. Counteraction to organized criminal activity as a threat of undermining the combat capability of the Armed Forces of Ukraine is highlighted separately.

Key words: criminal intelligence, law enforcement agencies, special services, operational and investigative activities, intelligence activities.

Постановка проблеми. Стратегічними документами у сфері забезпечення національної безпеки України одне із пріоритетних місць відводиться протидії організованій зло-

чинності як серйозній загрозі суверенітету, національній безпеці й правопорядку у державі. Як підкреслюється у «Стратегії боротьби з організованою злочинністю» (2020 р.) [12],

«в умовах збройної агресії проти України та намагання створити терористичні організації в державі, організована злочинність становить пряму загрозу для національної безпеки». Відзначається ескалація таких загрозливих чинників як зростання рівня тяжких та особливо тяжких злочинів у складі організованих груп і злочинних організацій (ОЗУ), встановлення корумпованих відносин між посадовими особами органів державної влади та криміналітетом. «Стратегія забезпечення державної безпеки», затверджена 16 лютого 2022 р. [10], вказує на небезпеку розвідувально-підривної та іншої протиправної діяльності іноземних спецслужб з використання ОЗУ і корупціонерів з метою руйнування механізмів державного управління. В цих умовах набуває додаткової актуальності поглиблене дослідження такого результативного інструменту протидії оргзлочинності та її замахам на національну безпеку як кримінальна розвідка (КРР) середовища ОЗУ.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Новітні судження щодо функцій КРР у царині забезпечення національної безпеки висувують провідними дослідниками проблематики «поліцейської розвідки» у системі Національної поліції України (НПУ) р. С.Албулом та О.Користіним у розробленому ними науковому проєкті «Концепція розвитку кримінальної розвідки органів внутрішніх справ України» та в інших працях цих авторів [1; 8]. Науковцями й оперпрацівниками органів МВС А.Ханькевичем, Л.Холодовой та іншими [13-14] ведеться дослідження трансформації функцій та завдань КРР в умовах воєнного часу. З поміж новітніх досліджень науковців СБ України, присвячених протидії організованим злочинності та корупції як напрямку діяльності спецслужби із захисту національної безпеки доцільно виокремити праці Ю. Гавдьо, І.Гриненка, Ю.Луценка, Г.Новицького, П. Єспринцева та інших авторів [6; 11].

Мета статті полягає у розкритті основних суспільно-правових та оперативно-службових чинників, котрі визначають місце й функції інституту (структур) кримінальної розвідки правоохоронних органів і спецслужб у забезпеченні національної безпеки України у сучасних умовах.

Виклад основного матеріалу дослідження. «Стратегія національної безпеки України» 2020 р. [9] серед пріоритетних завдань правоохоронних і розвідувальних та органів слушно визначає «отримання повної і достовірної упереджувальної інформації про ситуацію в Україні та світі». З-поміж пріоритетів розвитку сектору безпеки і оборони

України ставиться завдання творення «ефективного розвідувального співтовариства», з посиленням його ролі у реалізації державної політики у сферах національної безпеки. Ба більше, окремо наголошується на системному реформуванні НПУ з посиленням кримінальної поліції та органів досудового розслідування у сфері боротьби з організованою і транснаціональною злочинністю, адже «сучасна модель глобалізації» спричиняє поширення міжнародного тероризму й злочинності, зокрема у кіберпросторі, сфері релігійного та ідеологічного фундаменталізму та екстремізму, сепаратизму тощо. Особливу стурбованість викликає те, що організована злочинність використовується спецслужбами іноземних держав для дестабілізації ситуації в Україні, завдання шкоди національній безпеці, а також експлуатується як знаряддя політичної боротьби. Констатується, що поліпшення протидії організованим злочинності потребує удосконалення *механізмів моніторингу криміногенної ситуації*, розробки об'єктивної методології оцінки загроз організованої злочинності, що повною мірою стосуються інституту кримінальної розвідки.

Розглянемо певні чинники оперативної та криміногенної обстановки, які посилюють необхідність удосконалення механізмів КРР. В трансформаційний період існування української держави й суспільства безпекова й криміногенна ситуація опинилася під загрозою новітнього феномену організованої злочинності. ОЗУ перетворились на синтез тіньової економіки, озброєних груп, що обслуговують їх, та корумпованих державних службовців різних рівнів. Поширення стійких ОЗУ, у свою чергу, каталізувало прояви політизованого тероризму, сприяло творенню в Україні позицій транснаціональних злочинних угруповань, міжнародних радикально-терористичних організацій та іноземних спецслужб [див. докладніше: 3].

Вдалу характеристику небезпекам, котрі спонукали до розвитку інституту кримінальної розвідки дав І.Катеринчук, тодішній ректор Одеського державного університету внутрішніх справ: криміногенна ситуація в Україні являє собою «новий феномен як за масштабами злочинних проявів, так і за ступенем їх руйнівного впливу на життєдіяльність суспільства, права і свободи громадян». В основі її якісного погіршення – трансформація організованої злочинності, якій властиві виражена ієрархічна структура, застосування новітніх оперативних й технічних засобів протидії правоохоронним органам. На думку вченого, у більшості провідних країн

світу функціонує система кримінальної розвідки як «діяльності з отримання, добування, аналітичного оброблення інформації про тенденції злочинності, окремі злочини та осіб, які до них причетні, прогнозування варіантів розвитку подій та виявлення ризиків» [7, с. 3].

Відповідно до усталених у теорії й практиці оперативно-розшукової діяльності понять, **кримінальна розвідка** є складовою оперативно-розшукової діяльності, являє собою вид діяльності оперативних підрозділів правоохоронних органів України з пошуку, отримання, фіксації, оцінювання, прогнозування та використання інформації за допомогою системи розвідувальних, пошукових, інформаційно-аналітичних заходів, у т.ч. із застосуванням оперативних та оперативно-технічних засобів, спрямований на своєчасне запобігання, виявлення і нейтралізацію реальних та потенційних кримінальних загроз суспільній безпеці, захист особи, держави і суспільства від злочинності. «Стратегія боротьби з організованою злочинністю» визначила державні органи, основною функцією яких є боротьба з організованою злочинністю – спеціально призначені підрозділи у структурі Національної поліції та оперативні підрозділи СБУ, котрі мають право використовувати штатних і нештатних негласних співробітників, які вводяться під легендою прикриття в організовані злочинні угруповання [див. також: 5].

Об'єктами кримінальної розвідки виступають особи, факти, події, на отримання інформації про яких спрямовується здійснення кримінальної розвідки.

Суб'єктами кримінальної розвідки (підрозділами, що здійснюють кримінальну розвідку) є визначені законодавством України та відомчими нормативними актами оперативні підрозділи системи МВС України, СБ України, Державної прикордонної служби.

Основними *напрямами реалізації КРР* виступають організаційно-тактичні форми ОРД – оперативний пошук, оперативно-розшукове запобігання та оперативна розробка. Відповідно, розвідувальними завданнями оперативних підрозділів (у контексті проблематики нашої статті) виступають: добування, аналітична обробка інформації про стан та можливий розвиток злочинності для використання в законодавчій, правоохоронній та виконавчій діяльності держави; сприяння здійсненню державної політики України з протидії організованим злочинностям; протидія діяльності організованих злочинних угруповань, проникненню їх членів до органів державної влади та поширення їх впливу на процеси, що відбуваються в державі та

суспільстві; запобігання реальним загрозам з боку організованої злочинності національній безпеці України; участь у боротьбі з міжнародною організованою злочинністю, в тому числі з тероризмом та іншими формами екстремістської діяльності [2].

Кримінальна розвідка має тактичний і стратегічний рівні. *Стратегічна кримінальна розвідка* застосовується саме для забезпечення національної безпеки, прогнозування зростання видів злочинної діяльності і встановлення пріоритетів діяльності правоохоронних органів. Вагомість застосування КРР (як знаряддя ОРД) у сфері протидії розвідувально-підбивної діяльності іноземних спецслужб підтверджує аналіз міжнародного досвіду кримінально-правового регулювання сфери протидії оргзлочинності: переважна більшість спецслужб країн-членів НАТО мають функцію боротьби з організованою злочинністю [11, с.88].

В воєнного часу умовах необхідність активізації функції КРР національної спецслужби та органів внутрішніх справ обумовлена новітніми викликами національній безпеці України, спочатку – в контексті проведення АТО та ООС на Сході України, а потім виходячи із оперативної обстановки повномасштабної війни. Профільні фахівці, говорячи про чинники оперативної обстановки, котрі визначають особливу значимість діяльності підрозділів КРР НПУ та СБУ акцентували на «прагненні деяких російських екстремістських і терористичних злочинних організацій поширити свій вплив на суміжну територію України, ... активізації діяльності українських радикальних груп та незаконних воєнізованих формувань, спрямованих на підрив цілісності держави». Це спонукало КРР НПУ та СБУ, проводити розвідувальні заходи, спрямовані на отримання даних щодо: розшуку та затримання осіб, причетних до терористичної та іншої екстремістської діяльності; виявлення та припинення діяльності терористичних груп та організацій, перекриття каналів надходження їм фінансової, військово-технічної та іншої допомоги; виявлення баз, таборів з підготовки терористів, місць їх лікування та відпочинку на території України; виявлення маршрутів пересування територією України терористичних груп та причетних до них осіб; попередження і припинення на території України підготовки до вчинення терористичних актів [11; 13-14].

Нові напрями діяльності організованої злочинності, які потребують розвідувального моніторингу й контррозвідувальної протидії, промовисто ілюструються організованою

злочинною діяльністю по відношенню до Збройних Сил та інших військових формувань України, що фактично набуває статус небезпечного чинника підризу національної безпеки та обороноздатності держави в умовах воєнного стану. Зокрема, як встановлено Департаментом військової контррозвідки (ДВКР) СБУ, найбільш ураженими організованою злочинною діяльністю й корупцією сферами діяльності військових формувань України ставали ділянки, пов'язані із зловживаннями при розподілі державного бюджету.

ДВКР СБУ виявлено до 10 тис. фактів протиправних посягань на економічні інтереси держави, ліквідовано десятки протиправних схем розкрадання військовими службовими особами та комерційними структурами державних коштів на оборону. Із 2014 р. вдалося запобігти завданню економічної шкоди державі на майже 100 млрд грн, чим попереджено негативний вплив на забезпечення обороноздатності України. Не допущено завдання економічних збитків державі на суму 2,8 млрд грн. У 2014–2021 рр. виявлено протиправні механізми укладання посадовцями військових формувань України 59 угод, реалізація яких могла завдати збитків державі на 743 млн грн, викриття фактів закупівлі бракованих боєприпасів на суму 324 млн. грн., відхилено сумнівні тендерні пропозиції на суму у 728 млн. грн.

Ліквідація схем організованої злочинної діяльності дозволила у 2014–2021 рр. спецслужбі вилучити із незаконного обігу 4

гармати, 81 од. зенітно-ракетних та протитанкових ракетних комплексів, майже 1000 гранатометів, вогнеметів та мінометів, 14 тис. гранат, 2,7 тис. одиниць стрілецької зброї, 150 тис. одиниць боєприпасів (мін, снарядів), 6,3 млн набоїв до стрілецької зброї та 6,7 тонни вибухових речовин. Викрито зберігання окремими військовослужбовцями зброї та боєприпасів, які могли бути використані з терористичною метою [4, с. 77-88].

Висновки. Провідна місія структур кримінальної розвідки НПУ та СБУ у сфері захисту національної безпеки полягає в агентурно-розвідувальному та інформаційно-аналітичному забезпеченні зусиль із недопущення перетворення ОЗУ на знаряддя підризу державності та розкладу військових формувань України, творення в їх середовищі позицій іноземних спецслужб та транснаціональних злочинних угруповань. На нашу думку, дальший розвиток науково-дослідного забезпечення діяльності КРР повинен включати і розробку такої пріоритетної проблематики як пошуки удосконалення форм і методів розвідувальної діяльності з виявлення особливостей адаптації організованої злочинної діяльності до умов воєнного часу; питання організації КРР у рамках оперативної діяльності із відвернення створення ОЗУ своїх позицій в органах влади та у військових формуваннях України; особливості ведення КРР у специфічному середовищі етнічних ОЗУ, ОЗУ політизованої спрямованості, а також терористичних угруповань.

Література:

1. Албул С. Розвідувальна функція оперативно-розшукової діяльності Національної поліції України. *Science and society modern trends in a changing world*. Veinn, 2024. С. 645–648.
2. Аркуша Л. І. Співвідношення деяких понять, пов'язаних з розвідувальною діяльністю. *Кримінальна розвідка: методологія, законодавство, зарубіжний досвід*: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., м. Одеса, 29 квітня 2016 р. Одеса: ОДУВС, 2016. С. 8–10.
3. Веденєєв Д. В. Прояви тероризму в Україні (остання чверть ХІХ – початок ХХІ ст.). Навчальний посібник. К.: Вид-во НА СБ України, 2005. 162 с.
4. *Військова контррозвідка Служби безпеки України: становлення, досвід, пріоритети діяльності*. К., 2021. 150 с.
5. Вінчук В. В. Шляхи удосконалення протидії організованій злочинності за часів Незалежності України. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка*. 2013. Спецвип. № 6. С. 286–299.
6. Єпринцев П. С. Служба безпеки України у запобіганні організованій злочинності. *Київський часопис права*. 2022. № 4. С.121–127.
7. Катеринчук І. П. Негласні слідчі (розшукові) дії: до питання процесуалізації оперативно-розшукової діяльності. *Кримінальна розвідка: методологія, законодавство, зарубіжний досвід*: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., м. Одеса, 29 квітня 2016 р. Одеса: ОДУВС, 2016. С. 3–5.
8. Концепція розвитку кримінальної розвідки органів внутрішніх справ України: науковий проект / С.В. Албул, О.Є. Користін. Одеса: ОДУВС, 2015. 20 с.
9. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 14 вересня 2020 року «Про Стратегію національної безпеки України». Указ Президента України від 14 вересня 2020 року № 392/2020. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/3922020-35037>

10. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 30 грудня 2021 року «Про Стратегію забезпечення державної безпеки». Указ Президента України від 16 лютого 2022 року № 56/2022. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/562022-41377>

11. *Служба безпеки України як складова системи протидії організований злочинності та корупції*: монографія / Ю. Р. Гавдюк, І. М. Гриненко, Ю. В. Луценко та ін.; за заг. ред. проф. Г. В. Новицького. Київ : НА СБУ, 2021. 144 с.

12. Стратегія боротьби з організованою злочинністю. Схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 16 вересня 2020 р. № 1126-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1126-2020-%D1%80#n7>

13. Ханькевич А. М. Завдання кримінальної розвідки у виявленні груп (організацій) екстремістської і терористичної спрямованості. *Кримінальна розвідка: методологія, законодавство, зарубіжний досвід*: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., м. Одеса, 29 квітня 2016 р. Одеса: ОДУВС, 2016. С. 116–117.

14. Холодова Л. А. Можливості використання кримінальної розвідки в умовах антитерористичної операції. *Кримінальна розвідка: методологія, законодавство, зарубіжний досвід*: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., м. Одеса, 29 квітня 2016 р. Одеса: ОДУВС, 2016. С. 117–118.

УДК 347.78

DOI <https://doi.org/10.32689/2522-4603.2024.2.6>**Тарас ГУСАК**

кандидат юридичних наук, доцент кафедри права та фінансів,
Відокремлений структурний підрозділ ЗВО «Відкритий міжнародний університет розвитку людини
«Україна» Луцький інститут розвитку людини, taras_gusak@ukr.net
ORCID: 0009-0006-5491-4483

Оксана ГУСАК

аспірантка, Волинський національний університету імені Лесі Українки, ogusak99@gmail.com
ORCID: 0009-0002-5775-0470

ПРАВОВІ ПІДСТАВИ НАБУТТЯ ПРАВ НА ФОТОГРАФІЧНІ ТВОРИ ТА ОСОБЛИВОСТІ ЇХ ЗДІЙСНЕННЯ

У статті розглядаються правові підстави набуття прав на фотографічні твори, що є актуальним питанням у зв'язку з легкістю поширення фотографій в інформаційному просторі, особливо в соціальних мережах. Таке поширення призводить до збільшення випадків неправомірного використання фотографічних творів, що, в свою чергу, порушує авторське право. Значна увага приділена суб'єктам відносин, які пов'язані зі створенням та використанням фотографічних творів, а також їх авторських прав. Авторське право на фотографічний твір виникає у автора відразу після натиску кнопки спуску на фотоапараті. Для уникнення спірних ситуацій стаття рекомендує використовувати практичну пораду: публікувати фотографічний твір не в повному обсязі, що дозволить зберегти у автора доказ у вигляді оригіналу. Це важливо для захисту своїх прав у випадку неправомірного використання твору. Крім того, у статті розглядаються підстави права на співавторство у випадку спільної творчої діяльності, коли авторське право належить кільком авторам. Окреслено підстави захисту своїх прав фотографом та іншими учасниками створення фотографічного твору. Зазначено, що співавторство встановлюється на підставі отриманого результату, а не процесу роботи. Це важливе розрізнення, яке допомагає визначити належність прав на кінцевий продукт, а не лише на етапи його створення.

Після створення спільного фотографічного твору, його співавторам – фотографу, моделі, режисеру тощо – рекомендується укласти угоду, щоб полегшити подальше використання твору. Це дозволить уникнути можливих конфліктів та забезпечити справедливий розподіл прав та обов'язків між усіма учасниками процесу створення фотографічного твору. Угода може містити положення щодо розподілу прибутку, визначення прав на публікацію та використання твору, а також правила для вирішення можливих суперечок.

Таким чином, стаття надає комплексний огляд правових аспектів, пов'язаних із створенням та використанням фотографічних творів, підкреслюючи важливість правової обізнаності та заходів захисту для всіх учасників творчого процесу.

Ключові слова: фотографічний твір, авторське право, співавторство, соціальні мережі, порушення авторського права, підстави набуття права.

Taras Husak, Oksana Husak. LEGAL GROUNDS FOR ACQUIRING RIGHTS TO PHOTOGRAPHIC WORKS AND PECULIARITIES OF THEIR EXERCISE

The article examines the legal grounds for acquiring rights to photographic works, which is a topical issue due to the ease of dissemination of photographs in the information space, especially in social media. Such dissemination leads to an increase in cases of misuse of photographic works, which, in turn, violates copyright. Considerable attention is paid to the subjects of relations related to the creation and use of photographic works, as well as their copyright. Copyright in a photographic work arises from the author immediately after pressing the shutter button on the camera. In order to avoid disputes, the article recommends using practical advice: publish a photographic work not in full, which will allow the author to keep the proof in the form of the original. This is important to protect your rights in case of unlawful use of the work. In addition, the article examines the grounds for the right to co-authorship in the case of joint creative activity, when copyright belongs to several authors. The author outlines the grounds for protection of their rights by a photographer and other participants in the creation of a photographic work. It is noted that co-authorship is established on the basis of the result obtained, not the process of work. This is an important distinction that helps to determine the ownership of rights to the final product, and not just to the stages of its creation.

Once a joint photographic work has been created, it is recommended that its co-authors - photographer, model, director, etc. - enter into an agreement to facilitate the further use of the work. This will help to avoid possible conflicts and ensure a fair distribution of rights and obligations between all participants in the process of creating a photographic work. The agreement may contain provisions on profit distribution, determination of rights to publish and use the work, as well as rules for resolving possible disputes.

Thus, the article provides a comprehensive overview of the legal aspects related to the creation and use of photographic works, emphasising the importance of legal awareness and protection measures for all participants in the creative process.

Key words: photographic work, copyright, co-authorship, social networks, copyright infringement, grounds for acquisition of the right.

Постановка проблеми. Процес фотографування вже давно став невід’ємною частиною повсякденного життя людей, а фотографічні твори займають одне із провідних місць серед об’єктів авторського права. Легкість поширення фотографій в інформаційному просторі, зокрема в соціальних мережах, призводить до збільшення випадків неправомірного використання фотографічних творів, тобто до порушення авторського права. Тому необхідно створити ефективні правові засоби для регулювання суспільних відносин у сфері охорони авторських прав на фотографічний твір.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Науковці активно досліджують питання фотографічного твору як об’єкта авторського права, приділяючи увагу охороні прав фотографів у цифрову епоху. Юлія Вітковська аналізує зміни в правовому полі та необхідність удосконалення законодавства для захисту від цифрового піратства, А. Кирилюк – адаптацію українського законодавства до європейських стандартів, О. Кулініч – правові аспекти використання фотографій в інтернеті, Ж. Зварич – захист прав фотографів у медіа та рекламі, С. Литвин – міжнародне регулювання, С. Мазуренко – національні правові акти та судову практику, Л. Тимофієнко – питання авторства у масовій культурі, а О. Утіліна – авторське право на художні фотографії. Інші дослідники також вносять свій вклад, сприяючи розвитку цієї галузі права та захисту прав авторів.

Метою статті є дослідження правових основ набуття авторських прав на фотографічні твори.

Виклад основного матеріалу. Законом України «Про авторське право і суміжні права» визначено, що автор фотографічного твору отримує авторське право внаслідок факту його створення. Реєстрація фотографічного твору, опублікування твору, чи виконання будь-яких інших дій не є обов’язковими [5]. Згідно із вказаними положеннями автор володіє авторським правом на фотографічний твір одразу після натиску кнопки спуску на фотоапараті. Для уникнення спірних ситуацій можна скористатися такою практичною порадою: публікувати фотографічний твір не в повному обсязі. Таким чином, у автора фотографічного твору завжди буде доказ у вигляді оригіналу.

Відповідно до ЦК України та Закону України «Про авторське право та суміжні права», автор фотографічного твору наділений майновими та особистими немайновими правами, включаючи виключне право на використання твору та дозвіл або заборону його використання іншими особами [5].

Співавторство у створенні фотографічного твору передбачає спільне володіння авторськими правами всіма авторами. Особи від 14 до 18 років реалізують права на твір самостійно, а недієздатні особи – через опікуна. Іноземці та особи без громадянства мають ті ж права, що й громадяни України. Спадкоємці можуть володіти лише майновими правами на твір, оскільки особисті немайнові права не передаються у спадок. 14 серпня 2021 року набули чинності зміни до Закону України «Про авторське право та суміжні права», що усунули неузгодженості між законодавством щодо розподілу майнових прав на службові твори між роботодавцем і працівником [9].

Сукупність виконаних робіт, які готові для показу евентуальному покупцеві фотографом, дизайнером чи моделлю, визначається як портфоліо. Існують різні типи портфоліо: артистичне, модельне, спортивне, театральнокостюмоване [3].

Для створення портфоліо залучаються різні творчі групи: стилісти, режисери, модельєри, перукарі, художники тощо. Хоча їхня діяльність не створює об’єктів інтелектуальної власності, використання фотографій без дозволу особи, для якої створюється портфоліо, вважається порушенням (ч. 2 ст. 308 ЦК України) [12]. Отже, для використання фотографічних творів фотографу потрібно отримати дозвіл, що оформляється як ліцензійний договір.

А. В. Кирилюк досліджувала питання щодо творчого внеску особи, яку фотографують. На її думку якщо така особа, позуючи, лише втілює задум фотографа, тобто виконує тільки технічну роботу, в її діях відсутній критерій творчості і в неї не виникає авторських прав [4, с.606-609].

Інший випадок, коли в діях особи, що позує, присутній критерій творчості (наприклад, модель самостійно обрала позу свого тіла, поєднала його з іншими предметами тощо), то вона, відповідно, може бути співавтором фотографічного твору [8, с.75-79] та інші дотримуються аналогічної позиції.

Ця позиція дискусійна, бо стосується охорони оригінального зовнішнього вигляду і права на індивідуальність. Творчий характер фотографії визначають ракурс та налаштування об’єктиву, а не зображений об’єкт.

О. О. Кулініч вказує, що, враховуючи ст. ст. 1, 13 Закону України «Про авторське право і суміжні права» [5], для визнання особи, що позує, співавтором фотографічного твору потрібно довести, що цією особою був внесений творчий вклад під час створення твору. Таким вкладом може вважатися: налашту-

вання фотоапарата, фотографування із встановленням автоспуску, обрання ракурсу тощо, тоді її можна називати співавтором чи автором твору (відповідно до обставин) [7, с.349-359].

Важливо зазначити, що співавторство можна встановити лише за отриманим результатом, а не за процесом роботи. Після створення спільного фотографічного твору співавтором необхідно укласти угоду для того щоб полегшити подальше використання твору. Відповідно до ст. 13 Закону України «Про авторське право та суміжні права» право використовувати чи публікувати твір належить всім співавторам [5]. При нероздільному співавторстві жоден з учасників не може безпідставно відмовити іншим використовувати, публікувати чи змінити твір [4, с.606-609].

Відповідно до ст. 1109 ЦК України та ст. 32 Закону України «Про авторське право і суміжні права» автор фотографічного твору може розпоряджатися своїми правами, у тому числі укладати договори про передачу прав на використання твору. Передача прав може мати виключний та невиключний характер [5; 6].

Якщо лише одна особа має дозвіл на використання фотографічного твору протягом строку дії дозволу, то договір має виключний характер. Якщо автор також зберігає право на використання твору тим же способом і в тих же межах, а також дозволяє іншим особам використовувати його, то договір невиключний. Характер договору має бути чітко визначений, інакше передбачені права вважатимуться невиключними [6].

У договорі про передачу права на використання фотографічного твору важливі умови, такі як спосіб використання, територія, розмір винагороди та строк дії. Інші умови можуть включати порядок передачі твору та деталі щодо повернення твору авторів. Автор може передати права іншій особі, проте деякі права залишаються за автором. Договір може передбачати повну або часткову передачу прав. Ліцензійний договір регулює вид ліцензії та способи використання твору, може бути виключним або невиключним. Договір авторського замовлення є поширеним і включає в себе умови створення твору, винагороди, способи використання та інші деталі.

Немайнові права на фотографічний твір завжди належать фотографу. Майнові права включають виключне право на використання твору та заборону або дозвіл іншим особам його використовувати. Цивільне законодавство визначає, що ці права належать фотографу і замовнику спільно, якщо не домовлено інакше. Для зміни умов необхідно

укласти договір, що визначає належність майнових прав, їх територію та строки дії. Фотограф може залишити за собою певні права, наприклад, використовувати фото в портфоліо, тоді як замовник може заборонити будь-яке використання твору автором. Закон "Про стимулювання розвитку цифрової економіки в Україні" від 2021 року змінив ЦК України, закріпивши майнові права на замовника, якщо не встановлено інше в договорі.

Договір про створення твору на замовлення з правом його використання замовником не має жорстких рамок, і сторони вільні у виборі поділу майнових авторських прав. Згідно з Законом України «Про авторське право та суміжні права», авторське право на твір виникає внаслідок його створення. Замовник набуває майнові права інтелектуальної власності на твір після його створення, якщо інше не встановлено договором. Оприлюднення твору залежить від автора, і замовник може отримати права лише після виплати винагороди. Сторони можуть назвати документ про передачу прав будь-як, але він повинен містити всі істотні умови і підтверджувати волевиявлення автора.

Зазвичай учасниками зйомки є фотограф та модель, також певне агентство може брати участь у процесі створення фотографічного твору. Фотограф, модель чи обидва можуть перебувати у трудових відносинах з агентством.

Якщо фотограф перебуває у трудових відносинах з агентством, створюється службовий твір. Особисті немайнові права будуть належати фотографу як автору фотографічного твору (ч. 1 ст. 429 ЦК України, ст. 16 Закону України «Про авторське право і суміжні права») [5; 6].

Враховуючи останні зміни до ст. 16 Закону України «Про авторське право та суміжні права», які були внесені у зв'язку з набранням чинності Закону України «Про стимулювання розвитку цифрової економіки в Україні» (набрав чинності 14.08.2021), майнові права інтелектуальної власності на службовий твір належать працівникові та роботодавцю спільно, якщо інше не встановлено договором [9].

Якщо фотограф співпрацює з агентством, особисті немайнові права залишаються за автором, а майнові права належать агентству згідно з договором. У разі використання послуг агентства для моделей, фотограф отримує авторські права, а агентство та моделі – винагороду. Якщо моделі вносять творчий внесок, необхідна угода про порядок використання майнових прав, передбачаючи, що частина цих прав належить агентству. Для

захисту прав фотографу потрібно укладати угоди з усіма учасниками процесу. Модель стає співавтором лише за умови відображення її творчого внеску в результаті.

О. Утіліна зазначає, що якщо модель лише виконує технічну роботу, у неї можуть виникати суміжні права, але законодавство України не визнає модель виконавцем фотографічного твору. Модель отримує винагороду за технічну роботу за трудовими або цивільно-правовими договорами [11, с.44-50].

Л. Тимофієнко вказує, що фотографічний твір – це синтетичний продукт, де сценариста і режисера можна вважати співавторами, а технічний персонал – ні. На практиці фотографи і моделі використовують model release, що дає фотографу право на публікацію, продаж, зміну та демонстрацію твору [10, с.12-18].

Зазвичай, реліз містить такі дані: прізвище, ім'я та контактні дані фотографа, моделі та свідка; дата проведення зйомки; фото моделі; опис фото; сканована копія паспорта моделі [1].

Також популярним є вид модельного релізу TPF (time for print). У такому разі працює механізм «послуга за послугу»: фотограф після зйомки віддає моделі певну кількість вже надрукованих фото на безоплатній основі за позування [2]. Якщо фотограф віддає фото-

графії на CD, тобто без друку, такий вид буде називатися TRCD (time for CD).

На відміну від стандартного модельного релізу, де чітко визначені умови, при TPF (популярно в Інтернеті) фотограф та модель самі визначають умови, на яких відбуватиметься зйомка. Це може бути: хто несе відповідальність за вибір місця, де відбуватиметься зйомка; хто організовує прокат спорядження; хто відповідає за гардероб та макіяж; можливість фотографа розміщувати фото в мережі Інтернет тощо.

Висновки. Щоб отримати авторські права на фотографію, потрібно встановити наявність творчого елемента, який відображає індивідуальність автора. Реєстрація авторського права, згідно з українським законодавством, надає офіційне підтвердження авторства і може бути корисною у судових спорах. Проте захист фотографій в Інтернеті ускладнений через можливість швидкого копіювання та розповсюдження без згоди автора, що створює труднощі для правового переслідування порушників. Для захисту авторських прав у цифрову епоху автори можуть використовувати цифрові водяні знаки, моніторингові програми та співпрацю з організаціями, що захищають авторські права в мережі.

Література:

1. Heller D. Digital Photographer's Guide to Model Releases: Making the Best Business Decisions with Your Photos of People, Places and Things. Wiley & Sons, Incorporated, John, 2010. 279 p.
2. McDowd S. Modeling Terms & FAQ: What does TFP stand for in modeling?. ModelMentors.com. URL: <http://modelmentors.com/what-does-tfp-mean-in-modeling>.
3. Будка Р. В. Правова охорона авторського права і суміжних прав у Чеській Республіці та досвід України. Часопис Київського університету права. № 3. 2020.
4. Кирилюк А. В. Учасники процесу створення фотографії. Традиції та новації юридичної науки: минуле, сучасність, майбутнє : матер. Міжнар. наук.- практ. конф. (м. Одеса, 19 трав. 2017 р.). У 2-х т. Т. 2. відп. ред. Г. О. Ульянова. Одеса: Гельветика, 2017.
5. Конституція України : від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР : станом на 1 січ. 2020 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-вр#Text> (дата звернення: 05.06.2024).
6. Кримінальний процесуальний кодекс України : Кодекс України від 13.04.2012 р. № 4651-VI : станом на 19 трав. 2024 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 05.06.2024).
7. Кулініч О. О. Авторське право на фотографічні твори та право фізичної особи на власне зображення: визначення напрямків наукового дослідження. Наукові праці Національного університету «Одеська юридична академія». 2012. Т. 1.
8. Омельчук К. До питання про авторські права на фотографію. Право України. 2003. № 4.
9. Про стимулювання розвитку цифрової економіки в Україні : Закон України від 15.07.2021 р. № 1667-IX : станом на 1 січ. 2023 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1667-20#Text> (дата звернення: 05.06.2024).
10. Тимофієнко Л. Правова охорона фотографічних творів. Інтелектуальна власність. 2002. № 6.
11. Утіліна О. Співавторство при створенні фотографічного твору. Теорія і практика інтелектуальної власності. 2017. 6 (98).
12. Цивільний кодекс України. Офіційний вебпортал парламенту України. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/435-15>.

УДК 378.14:34.08(477)

DOI <https://doi.org/10.32689/2522-4603.2024.2.7>**Наталія ІВАНИЦЬКА**

аспірант, ПрАТ «ВНЗ «Міжрегіональна Академія управління персоналом»

ORCID: 0009-0003-8566-0883

АНАЛІЗ ЕФЕКТИВНОСТІ СУЧАСНОЇ СИСТЕМИ ЮРИДИЧНОЇ ОСВІТИ В УКРАЇНІ: ІДЕНТИФІКАЦІЯ ТА ВИВЧЕННЯ КЛЮЧОВИХ ПРОБЛЕМ

Першочергово актуальність дослідження полягає у тому, що в Україні на сучасному етапі відбуваються глобальні зміни у взаєминах між державою та особистістю в контексті процесів збройної агресії проти України, формування громадянського суспільства та активної самоідентифікації нації. Сучасне суспільство України завдяки своїм правам отримало велику можливість випробувати себе у різних сферах життєдіяльності. Від системи цінностей кожної людини, яка формує свій світогляд і розвиває себе за допомогою юридичної освіти та правового розвитку, залежить прагнення та досвідченість використання своїх знань, умінь і навичок у власній професійній діяльності, виконання обов'язків, передбачених Конституцією України, а також ступінь усвідомлення зобов'язань за наслідки вчинків.

Крім того, акселерація темпів соціально-економічних та технологічних змін у суспільстві, інтегрування в європейську систему освітнього середовища призвели до потреби інноваційного, контекстуального навчання, згідно з яким слід активно запроваджувати динамічний траверс від навчальної діяльності до професійної юридичної практики. Навчальні дисципліни при контекстуальному навчанні пропонуються не як наукові доктрини, представлені у вигляді навчальних текстів, а містять або повинні містити в собі рішення практико-орієнтованих завдань. У процесі практичного застосування державного освітнього стандарту з юридичного вектору навчання намітилися конкретні напрями вдосконалення вертикалі юридичної професії, сформувалася основна мета навчання майбутніх юристів – актуалізація змісту освітніх програм внаслідок збільшення їх практичної орієнтованості, тобто, застосування грамотного правильного ракурсу освіти.

Раціональний метод компетентнісної сформованості якості у вищій школі під час реалізації державних і міжнародних освітніх стандартів залежить від розумного поєднання класичної моделі та інноваційних методів навчання. Сучасні освітні технології мають базуватися на чітко визначених досягненнях у навчанні у межах необхідних компетенцій, практичної орієнтованості та використання активних та інтерактивних методів навчання. Якісне та ефективне навчання – це сукупність складових, що включає отримання науково-теоретичних знань, практико-орієнтованих навичок і умінь, передбачених компетентнісним підходом в освіті юристів; здобуття практичного досвіду вже у межах навчального процесу; виховання юриста як високоосвіченого практика інноваційними методами предмета, що викладається, та творчими можливостями педагога.

Для проведення дослідження було використано теоретичні методи наукового пізнання: індукцію, дедукцію, аналіз, синтез, пояснення та абстрагування.

Основним результатом дослідження стало обґрунтування положення про те, що будь-які підходи до навчання містять у собі позитивні та негативні характеристики, і тому завдання сучасної освіти полягає у тому, щоб їх ефективно поєднувати, але це, своєю чергою, залежить від цілей і створених умов. Складовими якості та ефективності освіти є якості викладання та виховання, а останній досягається шляхом забезпечення належного рівня кожного ступеня навчального процесу.

Ключові слова: вища школа; навчальний процес; якість освіти; ефективність освіти; загальна правова освіта; методики та технології навчання.

Nataliia Ivanytska. ANALYSIS OF THE EFFICIENCY OF THE MODERN SYSTEM OF LEGAL EDUCATION IN UKRAINE: IDENTIFICATION AND STUDY OF KEY PROBLEMS

The primary relevance of the study lies in the fact that in Ukraine at the current stage global changes are taking place in the relationship between the state and the individual in the context of the processes of armed aggression against Ukraine, the formation of civil society and active self-identification of the nation. Thanks to its rights, the modern society of Ukraine has received a great opportunity to test itself in various spheres of life. The value system of each person, who forms his worldview and develops himself with the help of legal education and legal development, depends on the desire and experience of using his knowledge, abilities and skills in his own professional activity, fulfilling the duties provided for by the Constitution of Ukraine, as well as the degree of awareness obligations for the consequences of actions.

In addition, the acceleration of the pace of socio-economic and technological changes in society, integration into the European system of the educational environment led to the need for innovative, contextual training, according to which a dynamic traverse from educational activities to professional legal practice should be actively introduced. Educational disciplines in contextual education are not offered as scientific doctrines presented in the form of educational texts, but contain or should contain solutions to practice-oriented tasks. In the process of practical application of the state educational standard from the legal vector of education, specific directions for improving the vertical of the legal profession were outlined, the main goal of training future lawyers was formed – updating the content of educational programs as a result of increasing their practical orientation, that is, the application of a competent and correct perspective of education.

The rational method of competence formation of quality in higher education during the implementation of state and international educational standards depends on a reasonable combination of the classical model and innovative teaching methods. Modern educational technologies should be based on clearly defined learning achievements within the necessary competencies, practical orientation and the use of active and interactive learning methods. High-quality and effective training is a set of components, which includes the acquisition of scientific and theoretical knowledge, practice-oriented skills and abilities provided for by the competency approach in the education of lawyers; gaining practical experience already within the educational process; education of a lawyer as a highly educated practitioner with innovative methods of the taught subject and creative possibilities of the teacher.

Theoretical methods of scientific knowledge were used to conduct the research: induction, deduction, analysis, synthesis, explanation and abstraction.

The main result of the research was the substantiation of the proposition that any approaches to learning contain positive and negative characteristics, and therefore the task of modern education is to effectively combine them, but this, in turn, depends on the goals and the created conditions. The components of the quality and effectiveness of education are the quality of teaching and upbringing, and the latter is achieved by ensuring the appropriate level of each stage of the educational process.

Key words: higher school; learning process; quality of education; effectiveness of education; general legal education; teaching methods and technologies.

Постановка проблеми. В Україні сьогодні постає нове питання – вмілий розвиток здібностей її громадян через призму орієнтування у системі соціальних, економічних і політичних положень, їхньому правовому регулюванню, а також навичок прагнення відстоювати своє «я», працювати в узгодженості зі своєю власною державною участю, не спотворюючи правових норм. Через це у сучасних умовах у межах всієї системи правового виховання населення перше місце віддається правовій освіті особистості, що є одним із головних напрямів системи вищої освіти відповідних фахівців. Більшою мірою це стосується підготовки студентів юридичних ВНЗ, оскільки для життя характерно збільшення попиту на їхню діяльність. Суспільству потрібні висококваліфіковані юристи, здатні позитивно впливати на правовий розвиток та формування правової культури особистості у суспільстві.

Однією з практичних проблем є те, що не всі педагоги усвідомлюють необхідність створення системи безперервної правової освіти педагогів, розробки та впровадження у процес загальної правової підготовки, методик і технологій навчання, спрямованих на особистість учнів та розвиток їх творчих здібностей, що підвищують інтерес до дисциплін, на формування готовності до правової самоосвіти та підвищення якості правової освіти майбутніх педагогів загалом. Ця обставина, а також наявна суперечність між необхідністю у сучасних умовах надання студентам юридичної освіти високої якості та нерозробленістю механізмів, що сприяють її підвищенню, є одним із доказів актуальності теми дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика юридичної освіти України, шляхи вирішення її завдань в аспекті подальшого розвитку висвітлювалася у працях таких науковців. Особливості україн-

ської вищої юридичної освіти виокремлено у науковій роботі Н. Костової, яка відносить до них «юридичні програми навчання, що пропонують класичні університети, юридичні вищі навчальні заклади та неспеціалізовані вищі навчальні заклади; нерівномірний регіональний розподіл вищих навчальних закладів та ліцензованої кількості майбутніх студентів на юридичних програмах; комерціалізацію вищої юридичної освіти; вибір програми навчання майбутніми студентами, які в майбутньому не працевлаштовуються за отриманою професією, поєднання національного та європейського підходів до юридичної вищої освіти; визначення стандартів навчання державними та самоврядними професійними закладами» [1, с. 27].

Своєю чергою В. Лук'янихін у своїй науковій праці робить висновок про те, що сучасні соціокультурні умови істотно впливають на зміни і перетворення освітньої системи в Україні, а ціннісний її вимір констатує зниження всіх показників, що впливають на кількісні аспекти освіти [2, с. 1]. При цьому, як відмічає В. Антошкіна, «реформування юридичної освіти в Україні повинно відбуватися через призму потреб юридичної практики та вирішення проблем доступу до роботи за ступенем. Крім того, необхідно окреслити конкретні напрями реформування юридичної освіти та визначити кроки для вдосконалення підготовки юристів» [3, с. 1].

На думку М. Долинської, «наявний проект «Концепції вдосконалення правничої (юридичної) освіти для фахової підготовки правника відповідно до європейських стандартів вищої освіти та правничої професії» містить низку недоліків, зокрема йдеться про відсутність врегулювання питання провадження деяких видів правничої діяльності, зокрема, наукової викладацької діяльності та діяльності фахівців, які працюють в органах Міністерства внутрішніх справ України» [4, с. 1].

Схожу позицію підтримано і у науковій праці К. Бугайчук, присвяченій вивченню концептуальних напрямів розвитку вищої юридичної освіти з урахуванням інтересів МВС України, а також аргументація щодо збереження підготовки відповідних фахівців у ВНЗ МВС України [5, с. 89].

На думку А. Анохіна-Наумеки, основними факторами, які впливають на якість та ефективність освіти є такі аспекти: а) *законодавства*, які впливають на навчання на роботі, б) *академічні* у вищих навчальних закладах, які є перешкодами та сприяють навчанню на роботі з точки зору три групи: вище керівництво, керівництво факультету та практикуючі науковці, і в) можливі практичні рішення для сприяння навчанню на роботі [6, с. 526]. При цьому якісне забезпечення правової освіти в Україні передбачає досягнення кінцевого результату у вигляді належного правового виховання громадян і суспільства, воно в цілому має ґрунтуватися на об'єднанні зусиль усіх учасників освітнього процесу [7, с. 272]. Перешкоджають цьому процесу, на думку М. Білак, основні проблеми, що негативно впливають на якість юридичної освіти, такі як корупція, непропорційно велика кількість юридичних шкіл та застарілі підходи до викладання [8, с. 70]. Крім того, юридична освіта повинна реагувати на виклики часу у разі потреби новими методами та підходами, які дозволять адвокатам, суддям, прокурорам і працівникам правоохоронних органів відповідати вимогам того, що зараз є глобальним ринком, і надалі служити інтересам суспільства [9, с. 158]. Крім того, роздроблене суспільство під тиском глобальних цінностей, що змінюються, також стикається з постійними юридичними проблемами, пов'язаними з питаннями правосуддя та іншими етичними проблемами, з якими можуть зіткнутися підготовлені юристи [10, с. 145].

Мета статті (постановка завдання). Метою проведеного дослідження є вивчення необхідних умов для розробки комплексної моделі загальної правової підготовки студентів юридичного ВНЗ та методичне забезпечення її впровадження у навчальний план як одного з найбільш важливих завдань ефективної та якісної юридичної освіти в Україні.

Виклад основного матеріалу. Одним із важливих завдань України у процесі інтеграції до європейської спільноти є боротьба з корупцією. Відповідно до зазначеного, антикорупційна освіта є цілеспрямованим процесом навчання та особистісного виховання членів суспільства та держави, заснованим на додаткових загальноосвітніх та професійних

навчальних програмах, створених за національного регіонального комітету державних освітніх стандартів та реалізованих в установах вищої професійної освіти для вирішення завдань формування антикорупційного світогляду, підвищення рівня правосвідомості та правової культури.

У сучасній Україні висуваються суворі вимоги до рівня якості професійної підготовки юристів, оскільки відсутність якості та сумлінності виконання посадових обов'язків неминуче призведе до негативних соціально-економічних наслідків. Якість юридичної освіти є соціальним показником та визначається як відповідність системи юридичної освіти актуальним потребам громадянського суспільства та особи, яка здобуває юридичну освіту.

Ефективність юридичної освіти в інтегральній формі знаходить висвітлення у високих показниках професійної компетентності юриста, тобто, сукупності необхідних знань, умінь та навичок, інтелектуального та морального розвитку, які досягаються випускниками вищої школи відповідно до освітніх цілей. Якість юридичної освіти можна визначати через призму рівня задоволення наповнень і досягнень у ході освітнього процесу соціально-суспільних потреб та потреб особистості, а менеджмент якості освіти слід характеризувати як вид управлінської діяльності з досягнення та підтримки гармонійних показників якості функціонування окремих елементів та всієї системи юридичної освіти загалом.

Необхідно враховувати традиційну духовну та культурологічну місію вищої освіти, яка полягає в існуванні наукових та інтелектуальних складових суспільного розвитку, за допомогою чого здійснюється становлення та розвиток демократичної, професійної та соціально зрілої особистості юриста, спрямованої на викорінення правового нігілізму у суспільстві через утвердження та поширення правової культури. Своєю чергою, система вищої освіти, що існувала довгий час, продукувала в рамках теорії знань, спрямованої на отримання якомога більшої величини інформації про дисципліну, яка навчається. Відповідно до класичної доктрини освіти найголовнішим завданням освіти є літогенез базових навичок, умінь і знань, що дають можливість надалі розпочинати освоєння пропонованих знань наступного ступеня освіти. Проте відомо, що у реаліях сьогодення правові знання швидко втрачають актуальність. Тому виникають проблеми класичної доктрини освіти, саме: освоєння переважно теоретичних знань, а практичні навички грають додаткову роль;

пріоритет способів навчання, орієнтованих на вплив пам'яті, над способами навчання, орієнтованими на прогрес творчого пізнання; спрямованість засобів контролю переважно на оцінку отриманих знань.

Таким чином, формування у студента правової культури є необхідною умовою його особистісного розвитку та компетентності, на рівень якої істотно впливає якість здобутої у ВНЗ правової освіти. У зв'язку з чим на сучасному етапі разом з проблемою підвищення ефективності опановування студентами правовими знаннями та вміннями виникає необхідність постановки та розв'язання проблеми підвищення якості правової освіти майбутніх юристів, що надається їм у юридичному ВНЗ як основним споживачам освітніх послуг. Крім того, важливість та актуальність вивчення даної проблеми обумовлюється цілою низкою причин, виділимо серед них найбільш значущі.

По-перше, поява соціального попиту на професійних спеціалістів з високою якістю професійної та загальної готовності вплинуло і на формування якісно нового змісту правової освіти, що спирається на принципи демократизації, гуманізації та індивідуалізації навчання, його культурної відповідності та аксіологічності, а також на пошук шляхів та засобів модернізації загальної правової підготовки студентів. По-друге, велика кількість випускників загальноосвітніх навчальних закладів до моменту вступу до юридичного ВНЗ отримали не досить ґрунтовну загальну правову підготовку, велика кількість абітурієнтів мають низький і середній рівень володіння правовими дисциплінами, правовою культурою, не прагнуть його підвищувати та не мають бажання вдосконалювати свої правові знання. По-третє, система загальної правової підготовки майбутнього юриста як складова частина системи загальнокультурної підготовки є єдністю правового навчання та правового виховання, що здійснюються головним чином у межах викладання навчальних дисциплін.

На жаль, останнім часом у довоєнний період в Україні спостерігалася стабільна тенденція до спаду обсягу загальної правової підготовки майбутніх спеціалістів. Теоретичний курс зводить цю підготовку до правового інформування студентів, що безпосередньо позначається на якості їх правової освіти та у результаті на рівні правової культури. Вбачається можливим зробити висновок про те, що на сучасному етапі досить розгорнуто висвітлені в основному теми профільної підготовки фахівців, створення умов підвищення

її ефективності в юридичному ВНЗ, тоді як у сучасних умовах з'явилася потреба в теоретичному та методологічному забезпеченні процесу формування загальної, у тому числі й правової культури особистості і педагогів, підвищення якісного рівня їх правової освіти та ефективності загальної правової підготовки студентів, у виявленні психологічних і педагогічних підходів та розробці організаційно-методичних засобів підвищення якості правової освіти майбутніх юристів.

Крім того, підвищення рівня правової освіти майбутніх юристів – це складний процес, який організовується для вдосконалення загальної правової (як частини професійної) підготовки, заснований на розвитку та підвищенні рівня правової свідомості та правової культури особистості студента юридичного ВНЗ, який на завершальному етапі дозволить вирішити низку питань між:

- потребою суспільства в юристах, які здобули правову освіту високої якості, та недостатньою розробленістю теоретично-методологічних підстав процесу її підвищення у студентів ВНЗ;

- інтересами студентів у здобутті якісної правової освіти та нездатністю традиційної системи загальної правової підготовки майбутніх юристів виконати їхні запити.

До найголовніших складових соціально-державної системи завжди належало

освіта, значення якої наголошується у багатьох розвинених країнах. Останніми роками структура освіти у вищій школі, як в Україні, так і у багатьох інших країнах значно змінилася: з'явилося безліч ВНЗ, збільшилося коло запропонованих напрямів навчання, стала соціально значущими завдання вищої освіти. При цьому усвідомлювати, що позиція, закріплена в принципових освітніх документах, у відриві від реальності сама не гарантує успіху, часто піддається спотворенню в ході здійснення на практиці. На сучасному етапі спостерігається зростання критичного інтересу у суспільстві до проблем юридичної професійної освіти, що посилюються, пов'язаних безпосередньо зі значними змінами соціально-економічних умов в Україні та інших країнах.

До факторів, що впливають на актуальні проблеми якості юридичної освіти, своєю чергою, можна віднести такі:

- 1) значні зміни у соціально-економічному житті та правовій сфері, що вимагають від системи юридичної освіти адекватних перетворень;

- 2) масове здобуття юридичної освіти, що зменшує якісний рівень професійної освіти юридичних кадрів;

3) слабкий рівень попередньої освіти абітурієнтів, що передбачає значну реструктуризацію наповнення та способів реалізації юридичної освіти у вищій школі;

4) нестача юридичних кадрів, які здатні належним чином здійснювати обов'язки в умовах ринкового господарювання, що інтенсивно змінюються, за надмірної кількості традиційно навчених юристів, масово підготовлених за застарілими «освітніми еталонами»;

5) диверсифікація юридичної освіти (бакалаврат, магістратура, аспірантура, докторантура) і мета, що з'явилася у зв'язку з цим, отримання якісної освіти на всіх рівнях навчання;

6) низький показник педагогіко-професійної кваліфікованості педагогічних кадрів в окремих ВНЗ, які забезпечують юридичну освіту;

7) зміна професійного формулювання здобуття освіти протягом усього життя, у зв'язку з чим необхідно скоригувати зміст, матеріально-технічне забезпечення навчального закладу, що забезпечує вищу юридичну освіту, та масштаби його ефективності в освітньому процесі, у тому числі взаємопов'язані з мовним інтелектом випускника, оскільки він належить до суб'єктів активного спілкування;

8) зміна рівня фінансового забезпечення державних ВНЗ, які здійснюють реалізацію юридичної освіти, що призводить до проблематики їх виживання та залежності від цих фінансових обставин якості навчання.

Висновки. Розробка комплексної моделі загальної правової підготовки студентів юридичного ВНЗ та методичне забезпечення її впровадження у навчальний план дозволять підвищити якість правової освіти майбутніх юристів та ефективність їх загальної правової підготовки.

Для виконання поставленої мети необхідне вирішення наступних основних завдань:

1) розробити та запровадити у навчальний план комплексну модель загальної правової підготовки студентів юридичного ВНЗ, переглянути критерії оцінки якості правової освіти;

2) визначити суттєві особливості змісту педагогічних технологій як основного організаційно-методичного засобу підвищення якості правової освіти;

3) розробити ефективні методи організації навчально-виховного процесу у межах юридичних дисциплін на основі використання особистісно-орієнтованих освітніх технологій, створити та впровадити інноваційне програмно-методичне забезпечення.

Сучасна система підготовки потребує оновлення змісту та підвищення якості освіти з урахуванням вимог часу, а також інноваційних педагогічних та інформаційних технологій. Майбутній юрист повинен мати громадянську зрілість і високу громадську активність, правову та політичну культуру, принциповість і незалежність у забезпеченні прав, свобод і законних інтересів особистості, її охорони та соціального захисту. Для реалізації цих вимог на сучасному етапі на юридичні ВНЗ покладаються певні зобов'язання щодо вдосконалення організаційного та методичного забезпечення процесу загальної правової підготовки студентів, впровадження інноваційних технологій у безперервну правову самоосвіту та розвиток творчого мислення, а саме технології організації науково-дослідної діяльності студентів є найбільш відповідною формою реалізації зазначеної технології, що застосовується у практичній діяльності: конференції, олімпіади, форуми, семінари, практичні заняття, на яких висвітлюються актуальні для студентів соціальні та правові питання.

Своєю чергою, істотне підвищення ефективності процесу загальної правової підготовки студентів юридичного ВНЗ за допомогою впровадження у навчальний процес інноваційних освітніх технологій, спрямованих насамперед на реалізацію ідей особистісно-орієнтованої освіти, призводить в кінцевому підсумку до досягнення поставленої спільної мети – підвищення якості правової освіти майбутніх юристів та формування антикорупційного світогляду.

Література:

1. N. Kostova et al. Higher legal education in Ukraine in the 21st century: current situation and development issues. *Revista amazonia investiga*. 2020. Vol. 9, no. 27. P. 42–51. URL: <https://doi.org/10.34069/ai/2020.27.03.5> (date of access: 14.05.2024).
2. V. Lukianychin et al. Contemporary challenges for higher education applicants in Ukraine: a philosophical and attitudinal aspect. / *Journal of higher education theory and practice*. 2023. 23, no. 8. URL: <https://doi.org/10.33423/jhetp.v23i8.6075> (date of access: 14.05.2024).
3. V. K. Antoshkina et al. Problems of legal education development in Ukraine / *International Journal of the Legal Profession*. 2023. P. 1–11. URL: <https://doi.org/10.1080/09695958.2023.2279758> (date of access: 14.05.2024).

4. Долинської М. Проблеми юридичної освіти в закладах вищої освіти зі специфічними умовами навчання. 2020. <https://elar.naiu.kiev.ua/handle/123456789/29266>
5. Buhaichuk K. L. Actual areas of improvement of regulatory and organizational support for the training of specialists with higher legal education at institutions of higher education of the system of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine. *Bulletin of Kharkov national university of internal affairs*. 2022. Vol. 98, no. 3. P. 89–102. URL: <https://doi.org/10.32631/v.2022.3.08> (date of access: 14.05.2024).
6. Anohina-Naumeca A., Sitikovs V. Legal and Academic Issues of Higher Education *Institutions in the Context of Work-based Learning: Latvian Case. Procedia - Social and Behavioral Sciences*. 2012. Vol. 69. P. 526–534. URL: <https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2012.11.442> (date of access: 14.05.2024).
7. Dreval Y. PROBLEMS OF ESSENCE AND MEANS OF PROVIDING LEGAL EDUCATION OF POPULATION. Actual Problems in the System of Education: General Secondary Education Institution – Pre-University Training – Higher Education Institution, 2023. 1(3), 272–278. <https://doi.org/10.18372/2786-5487.1.17706>
8. Bilak M. Problems of legal education reform in Ukraine. *Studia juridical*. 2020. Vol. 82. P. 70–77. URL: <https://doi.org/10.5604/01.3001.0013.9611> (date of access: 14.05.2024).
9. Huong P. T. L., Thuy N. T. Current issues and challenges for legal education in a globalized context: a case study from Hanoi law university, Vietnam. *Asian journal of legal education*. 2021. Vol. 8, no. 2. P. 158–174. URL: <https://doi.org/10.1177/23220058211028432> (date of access: 14.05.2024).
10. Kankindi A., Chimbwanda V. Legal Education and its Contemporary Challenges in Sub-Saharan Africa. *Strathmore Law Journal*. 2021. Vol. 5, no. 1. P. 145–179. URL: <https://doi.org/10.52907/slj.v5i1.143> (date of access: 14.05.2024).

УДК 347.1

DOI <https://doi.org/10.32689/2522-4603.2024.2.8>**Юлія КОРОСТАШИВЕЦЬ**

кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри адміністративного, фінансового та банківського права Навчально-наукового інституту права імені князя Володимира Великого, ПрАТ «ВНЗ «Міжрегіональна Академія управління персоналом»

ORCID: 0000-0002-9861-091X

МАТЕРІАЛЬНИЙ ТА ПРОЦЕСУАЛЬНИЙ АСПЕКТИ ПРАВОВОЇ РЕГЛАМЕНТАЦІЇ ЗАКОННОГО ПРЕДСТАВНИЦТВА ЧЕРЕЗ ПРИЗМУ НАЦІОНАЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА

У статті здійснюється дослідження загальних положень представництва за національним законодавством. Розкриваються суть матеріального та процесуального представництва, а саме особливості визначення представника, його повноваження, правова регламентація діяльності.

Розкривається суть законного представництва в умовах воєнного стану.

Досліджено певні невідповідності норм матеріального та процесуального права.

Методологія. У запропонованій статті особливу увагу приділено аналізу порівняльно-правового та практичного аспектів практичного правового регулювання законного представництва.

Наукова новизна. Законне представництво в матеріальному і процесуальному праві є актуальним для дослідження, так як відбувається ряд змін норм в існуючі нормативні акти.

Висновки. Проаналізовано особливості здійснення окремих видів законного представництва, виокремлено суб'єктів законного представництва за матеріальним та процесуальним правом. Визначено особливості законного представництва в умовах воєнного стану.

Ключові слова: представництво, процесуальне представництво, договірне представництво, законне представництво, законний представник.

Yulia Korostashivets. MATERIAL AND PROCEDURAL ASPECTS OF THE LEGAL REGULATION OF LEGAL REPRESENTATION THROUGH THE PRISM OF NATIONAL LEGISLATION

The article examines the general provisions of representation under national legislation. The essence of material and procedural representation is revealed, namely the specifics of the definition of a representative, his powers, legal regulation of activity.

The essence of legal representation under martial law is revealed.

Certain inconsistencies in the norms of substantive and procedural law have been investigated.

Methodology. In the proposed article, special attention is paid to the analysis of comparative legal and practical aspects of practical legal regulation of legal representation.

Scientific novelty. Legal representation in substantive and procedural law is relevant for research, as there are a number of changes in existing regulations.

Conclusions. The peculiarities of the implementation of certain types of legal representation are analyzed, the subjects of legal representation are distinguished according to material and procedural law. The peculiarities of legal representation in the conditions of martial law are determined

Key words: representation, procedural representation, contractual representation, legal representation, legal representative.

Відповідно до ч. 1 ст. 10 Закону України «Про правотворчу діяльність», закон – це нормативно-правовий акт, прийнятий Верховною Радою України та (або) на всеукраїнському референдумі в установленому Конституцією України та законом порядку, що регулює найбільш важливі суспільні відносини.

В свою чергу закони приймаються у формі кодексів, закону України, закону України про внесення змін до кодексу, первинного закону, закону України про надання згоди Верховною Радою України на обов'язковість або денонсацію міжнародного договору України, закону України про затвердження (ч. 2 ст. 10 Закону України «Про правотворчу діяльність»).

Правовою основою законного представництва за національним законодавством

є Цивільний кодекс України та Цивільний процесуальний кодекс України.

Цивільний кодекс України як основний нормативний акт, що регулює матеріальні приватні правовідносини у книзі 1 «Загальні положення» закріплює загальні засади представництва.

За загальним правилом учасники цивільних правовідносин особисто набувають цивільних прав та цивільних обов'язків шляхом укладення правочинів. Але не виключено випадки, коли вони за тих чи інших обставин позбавлені здатності чи можливості самостійно здійснювати необхідні юридичні дії. Представництво забезпечує усунення юридичних або фактичних перешкод, які не дають фізичній або юридичній особі самостійно укласти той чи інший правочин [9, с. 331].

Представництво в цивільному праві характеризується тим, що його сутністю є вчинення представником певних юридичних дій, до яких належить вчинення правочинів. Згідно з цим не є представництвом вчинення особою фактичних дій, які безпосередньо не ведуть до настання юридичних наслідків [10, с. 364].

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Дослідженню окремих питань представництва присвячено праці таких відомих українських вчених-цивілістів, як: С.Г. Керимов, С.Є. Морозова, В.П. Нагребельний, О.Л. Невзгодіна, О. А. Підпригора, З. В. Ромовська, В.О. Рясенцев, С. Я. Фурса, Є. О. Харитонов, Б. Б. Черепакін, Я. М. Шевченко, І. В. Шерешевський та ін.

Метою пропонованого наукового дослідження є визначення проблем матеріального і процесуального аспектів правового регулювання законного представництва через призму національного законодавства, а саме визначення кола осіб, які можуть бути представниками та меж їх повноважень.

Виклад основного матеріалу. Перешкоди у здійсненні самостійних дій учасниками цивільних правовідносин поділяються на юридичні та фактичні.

Юридичний підставами є правовим статусом особи, а саме визнання особи недієздатною чи недостатністю обсягу дієздатності для вчинення певних правочинів. Так, відповідно до ч. 1 ст. 31 Цивільного кодексу України (далі – ЦК України), фізична особа, яка не досягла чотирнадцяти років (малолітня особа), має право: самостійно вчиняти дрібні побутові правочини; здійснювати особисті немайнові права на результати інтелектуальної, творчої діяльності, що охороняються законом, решта правочинів вчиняється в їх інтересах і від їх імені батьки (усиновлювачі) та опікуни, які є їх законними представниками (ст. 242 ЦК України).

До фактичних перешкод слід відносити такі обставини, які не дозволяють суб'єктам цивільного права самостійно укладати правочини. Такими перешкодами можуть бути хвороба, відсутність у місці проживання у момент вчинення правочину (від'їзд у відрядження, на лікування або відпочинок), правова необізнаність тощо [9, с. 331].

Відповідно до ч. 1 ст. 237 ЦК України, представництво – це правовідношення, в якому одна сторона (представник) зобов'язана або має право вчинити правочин від імені другої сторони, яку вона представляє.

Представництво виникає на підставі договору, закону, акта органу юридичної особи та з інших підстав, встановлених актами цивільного законодавства (ч. 3 ст. 237 ЦК України).

Предметом даного дослідження є представництво, яке виникає в силу закону – законне представництво.

Законне представництво має своє матеріальне і процесуальне закріплення в нормах національного законодавства.

Матеріальна регламентація закріплена в Цивільному кодексі України та Сімейному кодексі України. Щодо процесуального, то приватно-процесуальні відносини регламентуються Цивільним процесуальним кодексом України.

Батьки (усиновлювачі) є законними представниками своїх малолітніх та неповнолітніх дітей. Опікун є законним представником малолітньої особи та фізичної особи, визнаної недієздатною. Законним представником у випадках, встановлених законом, може бути інша особа (стаття 242 ЦК України).

Батьки мають право звертатися до суду, органів державної влади, органів місцевого самоврядування та громадських організацій за захистом прав та інтересів дитини, а також непрацездатних сина, дочки як їх законні представники без спеціальних на те повноважень. Батьки мають право звернутися за захистом прав та інтересів дітей і тоді, коли відповідно до закону вони самі мають право звернутися за таким захистом (частина друга та третя статті 154 СК України).

Повнолітні дочка, син мають право звернутися за захистом прав та інтересів непрацездатних, немічних батьків як їх законні представники, без спеціальних на те повноважень (частина друга статті 172 СК України).

Прийомні батьки є законними представниками прийомних дітей і діють без спеціальних на те повноважень як опікуни або піклувальники (частина четверта статті 256-2 СК України).

Батьки-вихователі є законними представниками дітей і діють без спеціальних на те повноважень як опікуни або піклувальники (частина четверта статті 256-6 СК України).

Баба і дід мають право на самозахист внуків. Баба і дід мають право звернутися за захистом прав та інтересів малолітніх, неповнолітніх та повнолітніх непрацездатних внуків до органу опіки та піклування або до суду без спеціальних на те повноважень (стаття 258 СК України).

Особа, яка взяла у свою сім'ю дитину-сироту або дитину, позбавлену батьківського піклування, має права та обов'язки щодо її виховання та захисту відповідно до положень статей 249 і 262 цього Кодексу (стаття 261 СК України).

Сестра, брат, мачуха, вітчим мають право звернутися за захистом прав та інтересів малолітніх, неповнолітніх та повнолітніх непрацездатних братів, сестер, пасинка, падчерики до органу опіки та піклування або до суду без спеціальних на те повноважень (частина друга статті 262 СК України) [7].

За Цивільним кодексом України законне представництво слід розрізняти через призму суб'єктів, які поділяються на дві групи: особи, які є законними представниками і особи, щодо яких застосовується законне представництво.

Так відповідно ст. 242 ЦК України до осіб, які є законними представниками законодавець

відносить: батьків, усиновлювачів, опікунів, а до осіб щодо яких застосовується законне представництво – малолітні та неповнолітні фізичні особи, фізична особа, визнана недієздатними.

Разом з тим у ч.3 ст. 242 ЦК України передбачено, що інша особа також може мати статус законного представника, у разі якщо це визначено нормою закону. Тобто, законодавець не дає вичерпного переліку осіб, які можуть бути законними представниками.

Щодо сімейного законодавства, то даний розподіл законного представництва за суб'єктом складом зберігається.

Так, осіб, що мають статус законного представника – батьки, повнолітні дочка, син, прийомні батьки, батьки-вихователі, баба і дід, особа, яка взяла у свою сім'ю дитину-сироту або дитину, позбавлену батьківського піклування, сестра, брат, мачуха, вітчим, а до осіб, яких представляють законні представники належать – дитина, непрацездатний син, дочка, непрацездатні, немічні батьки, прийомні діти, діти-сироти і діти, позбавлені батьківського піклування, малолітні, неповнолітні та повнолітні непрацездатні внуки, малолітній, неповнолітній, повнолітній непрацездатний брат, сестра, пасинок, падчерка [8].

Законний представник – особа, яка на підставі закону, адміністративного чи судового акта уповноважена представляти права і законні інтереси іншої фізичної особи, з якою вона пов'язана такими юридичними фактами, як родинність, усиновлення, опіка, або представник тієї установи й організації, яка виконує обов'язок опікунів щодо фізичної особи, яка в них перебуває [4, с. 349].

Специфікою ознакою існування матеріального законного представництва законодавець закріплює в наявності двох елементів, які є взаємопов'язані, це право на здійснення такого представництва (материнство, рішення про призначення опікуном) так і наявність певних юридичних фактів, а саме не спроможність особи самостійно вчинити ту чи іншу дію у власних інтересах.

Особливістю даного виду представництва є його спрямованість на захист прав і законних інтересів недієздатних осіб, які внаслідок малоліття, недоумства або душевної хвороби не можуть піклуватися про себе самі. У зв'язку з цим воля таких осіб для вирішення питання про необхідність представництва їхніх інтересів зовні не має значення і не може вплинути на діяльність представника [11, с. 247].

Специфічним також є правове становище законного представника. Так у договірному представництві дієздатної особи, представництво реалізується як право і відбувається виключно за взаємною згодою представника і представляємої особи. У законному представництві, це вже не право, а обов'язок, який чітко передбачений нормою закону або

рішенням суду чи адміністративного органу і відмовитися від нього він не може. Однак законодавець передбачає випадки коли законний представник звільняється від виконання покладених на нього обов'язків, а саме відмова від опікунства, позбавлення батьківських прав.

Щодо процесуального підходу до питання представництва і законного представництва в тому числі, то цивільне процесуальне представництво визначається як сукупність процесуальних дій представника, що ґрунтується на відповідних правових підставах від імені відповідної особи шляхом участі у цивільному судочинстві для забезпечення реалізації права на захист їх цивільних прав та інтересів.

Представник – це особа, наділена повноваженнями здійснювати процесуальні дії в інтересах і від імені особи, яку він представляє [5, с. 74].

Законне цивільне процесуальне представництво є самостійним видом представництва, яке ґрунтується на нормах закону, що забезпечує умови, порядок та форми участі законного представника у забезпеченні та захисті цивільних прав особи, які самостійно реалізувати дане право не можуть [5, с. 75].

Відповідно до ст. 59 ЦПК України видами законного цивільного процесуального представництва є:

1. права, свободи та інтереси малолітніх осіб віком до чотирнадцяти років, а також недієздатних фізичних осіб захищають у суді відповідно їхні батьки, усиновлювачі, опікуни чи інші особи, визначені законом;

2. права, свободи та інтереси неповнолітніх осіб віком від чотирнадцяти до вісімнадцяти років, а також осіб, цивільна дієздатність яких обмежена, можуть захищати у суді відповідно їхні батьки, усиновлювачі, піклувальники чи інші особи, визначені законом. Суд може залучити до участі в таких справах неповнолітню особу чи особу, цивільна дієздатність якої обмежена.

Законом можуть бути визначені винятки щодо представництва в суді у трудових спорах, спорах щодо захисту соціальних прав, щодо виборів та референдумів, у малозначних спорах, а також стосовно представництва малолітніх чи неповнолітніх осіб та осіб, які визнані судом недієздатними чи дієздатність яких обмежена (ч. 4 ст. 131-2 Конституції України).

В умовах воєнного стану, а саме заява про встановлення факту народження особи на території, на якій введено воєнний чи надзвичайний стан, або на тимчасово окупованій території України, визначеній такою відповідно до законодавства, може бути подана батьками або одним з них, їхніми представниками, членами сім'ї, опікуном, піклувальником, особою, яка утримує та виховує дитину, або іншими законними представниками дитини до будь-якого місцевого суду України,

що здійснює правосуддя, незалежно від місця проживання (перебування) заявника (аб. 1 ч. 1 ст. 317 ЦПК України).

Законні представники можуть доручати ведення справи в суді іншим особам.

Однак даний перелік видів представництва було скорочено при внесенні змін до ЦПК України.

В первинній редакції, окрім існуючих видів законного представництва, існувало ще два види, а саме: права, свободи та інтереси особи, яка визнана безвісно відсутньою, захищає опікун, призначений для опіки над її майном; права свободи та інтереси спадкоємців особи, яка померла або оголошена померлою, якщо спадщина ще ніким не прийнята, захищає виконавець заповіту або інша особа, яка вживає заходів щодо охорони спадкового майна – офіційне представництво [5, с. 75] як підвиди законного, які були прибрані з існуючої редакції.

Аналізуючи ст. 62 ЦПК України прослідковується один із видів законного (офіційного) представництва через призму документів, які посвідчують повноваження представника, а саме ч.1 ст. 62 ЦПК України, повноваження представників сторін та інших учасників справи мають бути підтверджені такими документами: довіреністю фізичної або юридичної особи; свідоцтвом про народження дитини або рішенням про призначення опі-

куном, піклувальником чи охоронцем спадкового майна.

З відси можна робити висновок, що даний підвид законного (офіційного) представництва регламентується і був виключений з ст. 59 ЦПК України, але при цьому має своє практичне застосування.

Але якщо детальніше придивитися до конструкції норми щодо законного представництва, то його найменування, як законне, може бути піддане конструктивній критиці. Для виникнення «Законного представництва» необхідна не лише наявність норм закону, а й наявність певних юридичних фактів, таких як – рішення суду, рішення органу опіки і піклування про призначення опікуном.

Висновки. Узагальнюючи вище сказане, можна дійти висновку, що представництво має матеріальний та процесуальний характер.

Представники можуть бути особи, які передбачені прямою нормою закону, так і ті, повноваження яких виникає в силу певного юридичного факту (довіреності, договору).

Законне представництво відповідно до процесуального законодавства може бути двох видів, а щодо матеріального – розширене.

Представництво в умовах воєнного стану набуло нового правового відображення і нових форм реалізації повноважень представника.

Література:

1. Конституція України від 28 червня 1996 року № 254к/96-ВР. Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 30.09.2023)
2. Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 року № 435-IV. Верховна Рада України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> (дата звернення: 30.09.2023)
3. Цивільний процесуальний кодекс України від 18 березня 2004 року № 1618-IV. Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text> (дата звернення: 30.09.2023)
4. Енциклопедія цивільного права України / Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України : відп. ред. Я.М. Шевченко. – К. : Ін Юре, 2009. 952 с.
5. Науково-практичний коментар «Цивільного процесуального кодексу України». Станом на 01.01.2012 р. За заг. ред. Богатиря В.В. – К.: «Видавничий Дім «Професіонал», 2012. 752 с.
6. Про правотворчу діяльність Закон України від 24 серпня 2023 року № 3354-IX Верховна Рада України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3354-20#Text>
7. Трохи про приватне право Василь Крат Трохи про законне матеріальне представництво https://t.me/glossema/675?fbclid=IwAR3Ppp56haeqA49CjE5w12OdRxytNtQS1wH9E-LQ98WTbtirxLIRZuG_Vpk (дата звернення: 30.09.2023)
8. Трохи про приватне право Василь Крат Трохи про законне матеріальне представництво (частина друга) https://t.me/glossema/676?fbclid=IwAR0ftd2peli0N4Vqsqjdj0pVXkppvZ11GyXgX8lu8lB8RX0CIjVRV3_gsSL8 (дата звернення: 30.09.2023)
9. Цивільне право : підручник : у 2 т. В.І. Борисова (кер. авт. кол.), Л.М. Баранова, І.В. Спасібо-Фатєвої, В.Л. Яроцького. – Х. : Право, 2011. Т.1. 656 с.
10. Цивільне право України: Академічний курс: Підруч.: У 2 т. За заг. ред. Я.М. Шевченко. Вид. 2-ге, доп. і перероб. – К.: Видавничий Дім «Ін Юре», 2006. – Т. 1. Загальна частина. 696 с.
11. Цивільний кодекс України : Наук.-практ. комент. Є.О. Харитонов, В.В. Завальнюк, І.М. Кучеренко та ін. ; за заг. ред. Є.О. Харитонova, Н.Ю. Голубевої. – 7-те вид., стереотип. – Х. : ТОВ «Одісей», 2011. 1216 с.

УДК 351:341.223.14

DOI <https://doi.org/10.32689/2522-4603.2024.2.9>**Дмитро СЕЛІХОВ**

доктор юридичних наук, професор, професор кафедри теорії та історії держави і права,
Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ, dmitriy.selihov1969@gmail.com
ORCID: 0000-0002-2109-9172

МЕХАНІЗМ РЕІНТЕГРАЦІЇ ТИМЧАСОВО ОКУПОВАНИХ ТЕРИТОРІЙ УКРАЇНИ: ОКРЕМІ НАПРЯМИ ТА ЇХ ШЛЯХИ РЕАЛІЗАЦІЇ

Стаття присвячена питанням змісту механізму реінтеграції тимчасово окупованих територій України, його окремим напрямкам та шляхам їх реалізації. Під механізмом реінтеграції тимчасово окупованих запропоновано розуміти принципи, форми, методи, засоби, а також суб'єктів, які будуть формувати заходи та здійснювати їх реалізацію, з метою втілення у життя державної політики з реінтеграції тимчасово окупованих територій. У статті висвітлено шляхи реалізації окремих напрямів вказаного механізму. Звертається увага на те, що механізм реінтеграції тимчасово окупованих територій тісно пов'язаний із проблемою забезпечення державного суверенітету та територіальної цілісності України. Обґрунтовується, що реінтеграція є важливою, самостійною та особливою складовою, якою завершується реалізація заходів з відновлення державного суверенітету та територіальної цілісності. Робиться висновок, що ефективність процесів реінтеграції тимчасово окупованих територій має ґрунтуватися на ефективній державній політиці та втілюватися завдяки відповідному механізмі її реалізації. Зазначається, що сьогодні вкрай необхідним є формування такої політики, що має бути втілена у відповідному стратегічному документі, який має містити єдиний підхід та засади політики реінтеграції тимчасово окупованих територій і розкривати всі складові відповідного механізму реінтеграції. Доводиться, що ця стратегія на державному рівні має визначати візію щодо реінтеграції тимчасово окупованих територій в правовий, інформаційний, соціальний, освітній простір, стати основою подальших політик держави у правовій, інституціональній, ідеологічно-культурній, соціальній тощо сферах на деокупованих територіях.

Ключові слова: реінтеграція, територіальна цілісність, державний кордон, анексія, деокупація, реінтеграція, механізм реінтеграції, тимчасово окуповані території, права і свободи людини, інституційна система, органи публічної влади, державна політика.

Dmytro Selikhov. REINTEGRATION MECHANISM OF THE TEMPORARILY OCCUPIED TERRITORIES OF UKRAINE: SEPARATE DIRECTIONS AND THEIR WAYS OF IMPLEMENTATION

The article is devoted to the issues of the content of the mechanism of reintegration of the temporarily occupied territories of Ukraine, its individual directions and ways of their implementation. Under the mechanism of reintegration of the temporarily occupied, it is proposed to understand the principles, forms, methods, means, as well as subjects that will form measures and implement them, with the aim of implementing the state policy on the reintegration of the temporarily occupied territories. The article highlights ways of implementing certain directions of the specified mechanism. Attention is drawn to the fact that the mechanism of reintegration of temporarily occupied territories is closely related to the problem of ensuring the state sovereignty and territorial integrity of Ukraine. It is justified that reintegration is an important, independent and special component that completes the implementation of measures to restore state sovereignty and territorial integrity. It is concluded that the effectiveness of reintegration processes of temporarily occupied territories should be based on effective state policy and implemented thanks to the appropriate mechanism for its implementation. It is noted that today it is extremely necessary to form such a policy, which should be embodied in a corresponding strategic document, which should contain a unified approach and principles of the policy of reintegration of temporarily occupied territories and reveal all the components of the relevant reintegration mechanism. It is proven that this strategy at the state level should define a vision for the reintegration of temporarily occupied territories into the legal, informational, social, and educational space, become the basis of further state policies in the legal, institutional, ideological, cultural, social, etc. spheres in the de-occupied territories.

Key words: reintegration, territorial integrity, state border, annexation, deoccupation, reintegration, reintegration mechanism, temporarily occupied territories, human rights and freedoms, institutional system, public authorities, state policy.

Постановка проблеми. Після закінчення війни та звільнення території України від ворога, повоєнна відбудова передбачає подолати ще довгий та складний шлях – це реінтеграція тимчасово окупованих територій, що пов'язаний з їхнім поверненням в політико-правовий, економічно-соціальний і культурно-інформаційний простір нашої держави. Це означає не лише відновлення знищеної

інфраструктури та покращення психологічного стану людей. Важливо вирішити ряд інших питань, які поки що не мають чітких відповідей: забезпечення повернення людей з окупованих територій до мирного життя, консолідація суспільства, притягнення до відповідальності тих, хто працював на окупаційну владу або був мобілізований, впровадження українських культурно-ціннісних

домінант, відновлення місцевого самоврядування та функціонування всіх державних інституцій. Вирішення складних завдань повоєнної відбудови та реінтеграції тимчасово окупованих територій є складним процесом, який вимагає комплексного підходу та спеціально розробленого державного механізму. У зв'язку з цим без проведення аналізу теоретико-методологічних основ механізму реінтеграції тимчасово окупованих територій, без розуміння його сутності та конкретних напрямків у рамках політико-правового контексту, без визначення місця механізму реінтеграції в загальній державній етнонаціональній стратегії України, неможливо розробити ефективну політику щодо відновлення контролю над тимчасово окупованими територіями і забезпечити їх повоєнну відбудову.

Аналіз наукових досліджень. Актуальність обраного дослідження обумовлена відсутністю ґрунтовних наукових досліджень механізму реінтеграції тимчасово окупованих територій та його складових. Хоча не можна не звернути увагу на існуючі наукові доробки, в яких висвітлювалися напрями державної політики деокупації та реінтеграції тимчасово окупованих територій та інструментів її реалізації. Варто звернути увагу на дослідження таких вчених, як С.В. Дейнеко [2], Н.В. Камінська [6], І.С. Медяник [8], І.Р. Малик [7], Л.Р. Наливайко [11], О.Ф. Орешкова [12], О.П. Романов [13], О.Р. Скобельська [16], О.Г. Циганов [18], Н.К. Шаптала [19], В.А. Явір [20] та ін. Роботи цих, та інших науковців стали вагомим підґрунтям дослідження.

Метою статті є висвітлення змісту механізму реінтеграції тимчасово окупованих територій України, його окремих напрямів та шляхів їх реалізації.

Виклад основного матеріалу. Тимчасова окупація територій на сході України є серйозним порушенням суверенітету та територіальної цілісності нашої держави. Відновлення контролю над територіями, що зайняті ворогом, є важливим і необхідним завданням. Військова агресія та окупація територій призвела до глибокої гуманітарної кризи, яка відображається на якості життя місцевого населення, на стані дотримання прав людини. Люди стикаються з відсутністю доступу до медичних послуг, освіти та соціальних гарантій, що створює загрозу їхньому життю та здоров'ю. Крім того, тимчасова окупація призвела до серйозних економічних втрат для України. Втрати в галузі промисловості, сільського господарства та торгівлі негативно впливають на економічний розвиток країни та благополуччя громадян. Ситуація з тимчасово окупованими територіями України порушує державний суверенітет України, має значний вплив на стан національної безпеки та завдає серйозних викликів у сфері міжнародної безпеки.

У зв'язку з вищезазначеними причинами, реінтеграція тимчасово окупованих територій України є актуальним завданням, яке потребує спільних зусиль з боку українського уряду, міжнародних партнерів та місцевих громад. Такі зусилля мають бути втіленими у відповідній державній політиці, а реалізовані завдяки механізму, який включає в себе заходи з реінтеграції тимчасово окупованих територій. Лише шляхом зміцнення правової держави, економічного розвитку та соціальної стабільності можна досягти успішної реінтеграції тимчасово окупованих територій та забезпечити мир та процвітання для всіх громадян України.

Механізм реінтеграції тимчасово окупованих територій тісно пов'язаний із проблемою забезпечення державного суверенітету та територіальної цілісності. Забезпечення державного суверенітету та територіальної цілісності України передбачає вирішення таких завдань: 1) звільнення за допомогою проведення воєнних дій Збройними Силами України окупованої території від ворога; 2) проведення деокупації; 3) здійснення реінтеграції тимчасово окупованих територій. Реінтеграція є важливою, самостійною та особливою складовою, якою завершується реалізація заходів з відновлення державного суверенітету та територіальної цілісності.

За визначенням Міжнародної організації з міграції (МОМ), реінтеграція – це повторне включення людини в соціальну групу чи процес (авт. – своєрідна повторна соціалізація). Наприклад, включення мігранта в суспільство країни його походження або місця проживання. Отже, реінтеграція – це процес повернення громадян до соціального, культурного, економічного та політичного життя країн їхнього походження [3]. Поглиблене трактування поняття «реінтеграція» міститься у документі, розробленому Центром документації та досліджень Управління Верховного комісара ООН у справах біженців (УВКБ ООН) – «Реінтеграція в перехідний період від війни до миру» [15]. Даний документ спрямований на забезпечення політичного підґрунтя для вирішення дилем реінтеграції. Цей документ передбачає розробку спільних стратегічних програм проведення багатосторонніх заходів, що сприяють сталому поверненню [17, с. 97].

Звісно, що реінтеграція тимчасово окупованих територій передбачає розробку відповідної державної політики, реалізація якої відбувається завдяки механізму реінтеграції тимчасово окупованих територій.

Механізм реінтеграції тимчасово окупованих включає в себе принципи, форми, методи, засоби, а також суб'єктів, які будуть формувати заходи та здійснювати їх реалізацію, з метою

втілення у життя державної політики з реінтеграції тимчасово окупованих територій.

Механізм реінтеграції тимчасово окупованих територій можна диференціювати на такі структурні елементи:

а) політико-правові форми та засоби реінтеграції тимчасово окупованих територій України, можуть бути поділені на зовнішньополітичні й внутрішньополітичні і передбачають розроблення державних політики, стратегій реінтеграції всіх сфер суспільного життя на тимчасово окупованих територіях, створення відповідної нормативно-правової бази, міжнародне співробітництво та залучення міжнародної спільноти до повоєнної відбудови;

б) інституційно-організаційні форми та засоби реінтеграції тимчасово окупованих територій України, що передбачають визначення завдань, функцій та компетенції органів державної влади та місцевого самоврядування з реалізації державної політики реінтеграції тимчасово окупованих територій, модернізацію всієї організаційної структури управління у сфері реінтеграції з чітким розмежуванням повноважень учасників цього процесу та їх взаємодії;

в) соціально-економічні форми й засоби реінтеграції тимчасово окупованих територій передбачають перегляд соціальної, міграційної, демографічної, інвестиційної, цінової, грошово-кредитної, кадрової, освітньої політики держави, спрямованої на підвищення рівня життя громадян України та зокрема внутрішньо переміщених осіб, створення робочих місць, посилення зайнятості населення в Україні, підняття рівня соціального захисту;

г) інформаційно-ідеологічні форми та засоби реінтеграції тимчасово окупованих територій України спрямовані на забезпечення розвитку інформаційного простору з метою впровадження українських культурно-ідеологічних домінант, надання об'єктивної інформації про ситуацію на тимчасово окупованій території України, щодо заходів, спрямованих на реінтеграцію тимчасово окупованої території, тощо [19 – 13;16].

Хотілося б зупинитися на аналізі окремих напрямків механізму реінтеграції тимчасово окупованих територій.

На сьогоднішній день Україна має вже досить розвинену, але все ще недосконалу нормативно-правову базу, яка визначає правовий статус окупованих територій та правовий режим, що діє на них. Існуюче законодавство охоплює ряд ключових питань стосовно : визначення територій України, які тимчасово окуповані; визнання Російської Федерації як держави, що здійснює окупацію та несе відповідальність за порушення прав і свобод людини на окупованих територіях. Поряд з цим, реінтеграція тимчасово окупованих

територій України вимагає комплексного підходу та ефективного правового регулювання для досягнення успішних результатів. Політико правова складова механізму реінтеграції тимчасово окупованих територій має передбачати:

По-перше, створення комплексної правової бази: Важливо розробити та ухвалити низку законодавчих актів, що визначатимуть правові, політичні, економічні та соціальні аспекти складових державної політики реінтеграції тимчасово окупованих територій. Це включає в себе прийняття законів, які регулюватимуть процеси реінтеграції, відновлення прав та соціальних гарантій тощо.

По-друге, забезпечення міжнародної легітимності. Ця складова передбачає активну співпрацю з міжнародними партнерами та організаціями для забезпечення міжнародної легітимності процесу реінтеграції. Це може включати укладення міжнародних договорів, які підтримують українську територіальну цілісність, а також залучення міжнародних механізмів медіації та моніторингу.

По-третє, залучення громадськості. Важливо забезпечити широку участь інститутів громадянського суспільства у процесах реінтеграції. Це може бути досягнуто шляхом проведення консультацій з місцевими громадами, включення громадських організацій у процес прийняття рішень та забезпечення прозорості та відкритості процесів реінтеграції тимчасово окупованих територій.

По-четверте, забезпечення прав людини. Цей напрямок передбачає створення ефективних гарантій здійснення захисту прав людини та безпеки населення на визволених територіях, а також право на справедливий судовий процес та відшкодування шкоди заподіяної окупантами.

По-п'яте, ефективне врегулювання конфлікту. Цей напрямок передбачає створення ефективного механізму відновлення миру та стабільності на звільнених територіях, що передбачає перемир'я, процеси демілітаризації та деескалації. Для реалізації цього напряму важливим може стати зарубіжний досвід реінтеграції окупованих територій та його правове регулювання.

Ідеологічно-інформаційні заходи реінтеграції тимчасово окупованих територій відіграють важливу роль у формуванні свідомості суспільства та підтримки процесу реінтеграції тимчасово окупованих територій. Реалізація цих заходів передбачає проведення широкомасштабних інформаційних кампаній, спрямованих на поширення об'єктивної інформації про стан справ на деокупованих територіях, про порушення прав людини та принципів міжнародного права, що відбувалися під час окупації.

Ідеологічно-інформаційні заходи реінтеграції тимчасово окупованих територій мають ґрунтуватися на засадах усунення російського контенту як елементу гібридної агресії і загрози національним інтересам України із інформаційного простору щойно повернутих (деокупованих) територій. Реінтеграція тимчасово окупованих регіонів нашої держави мають відбуватися за домінантною екстраполяції українського культурно-ціннісного коду. Ефективна розбудова миру на деокупованих та реінтегрованих територіях передбачає, таким чином, проведення державної політики дерусифікації. Насамперед йдеться про те, що найкращі зразки масових видів культури (кіно, музика, література, театр) повинні отримати широкі канали розповсюдження (радіо, телебачення, концерти, фестивалі, вистави, конкурси) у регіонах, де впродовж багатьох років відбувалося ціленаправлене витіснення української культури [14, с. 210-211].

Актуальним є питання розроблення засад державної політики культурної реінтеграції тимчасово окупованих територій, яка може стати складовою загальнодержавної Стратегії розвитку культури України у повоєнному суспільстві. Мета такої політики полягає у сприянні широкому суспільному діалогу, спрямованому на зміцнення розуміння та єднання, а також у формуванні громадянської ідентичності. Така стратегія повинна передбачати різноманітні заходи та теми, направлені на стимулювання суспільних обговорень та діалогу серед населення всіх регіонів України. Наприклад, це можуть бути покази кінофільмів з подальшими обговореннями, проведення публічних лекцій та дебатів з участю відомих активістів громадськості, ветеранів, інших представників суспільства тощо.

Отже, ідеологічно-інформаційні засоби грають ключову роль у формуванні позитивного настрою суспільства щодо процесу реінтеграції тимчасово окупованих територій та забезпечують підтримку українському уряду в цьому напрямку.

До необхідних кроків на шляху до деокупації та подальшої реінтеграції тимчасово окупованих територій, зокрема в контексті перехідного правосуддя, належить проведення ефективних інституційних реформ та посилення верховенства права в Україні. Інституційні реформи, в першу чергу, стосуються сектору безпеки та судової системи. Ключова мета цих реформ – забезпечити такі інституційні умови, за яких і правоохоронні, і судові органи після завершення конфлікту викликали довіру представників усіх сторін. Україна вже зараз має провести потужну роботу з завершення реформи децентралізації, щоб згодом поширити позитивний досвід на повернуті території та сформувати пози-

тивні очікування мешканців тимчасово окупованих територій щодо майбутнього їхніх територіальних громад після деокупації. Необхідні інституційні реформи також передбачають посилення обороноздатності країни як важливого фактору на шляху до деокупації і реінтеграції її територій [5;4].

Отже, для того, щоб реінтеграція тимчасово окупованих територій була ефективною, потрібне належне інституційне забезпечення. На наш погляд, це також передбачає комплексне залучення органів державної та місцевої влади до впровадження заходів з реінтеграції на всіх рівнях управління. Особливо важливою є роль профільних міністерств та державних органів, а також органів місцевого самоврядування. Саме органи місцевого самоврядування, в умовах децентралізації влади, можуть відігравати значну роль у процесах реалізації заходів реінтеграції тимчасово окупованих територій у соціально-гуманітарній сфері.

Досвід з відновлення контролю над частинами територій України після повномасштабного вторгнення показує, що існують значні ризики виникнення нових конфліктів як між різними громадами, так і всередині них, що можуть стати потенційними загрозами безпеці. Це можуть бути традиційні конфлікти, що ґрунтуються на культурних або традиційних різницях, розбіжності у поглядах на статус автономії, відмінності в міжнародній геополітиці країни та інші. Також можуть виникати нові конфлікти між тими, хто активно протистояв окупації, та тими, хто був під впливом російської пропаганди. Розв'язання цих питань має базуватися на комплексному підході до визначення цілей та завдань реінтеграції, з урахуванням загальних принципів поваги до прав людини, із застосуванням перехідних правосудних механізмів, ідеологічної складової тощо. Важливим є встановлення системи консультацій з представниками громадянського суспільства, мешканцями територіальних громад та міжнародними організаціями. Ці консультації мають відбуватися під час формування та впровадження різних політик у сфері реінтеграції тимчасово окупованих територій, враховувати різні формати та коригувати механізми їхньої реалізації.

Висновки. Підсумовуючи вищенаведене слід зазначити, що ефективність процесів реінтеграції тимчасово окупованих територій має ґрунтуватися на ефективній державній політиці та втілюватися завдяки відповідному механізмі її реалізації. Сьогодні вкрай необхідним є формування такої політики, що має бути втілена у відповідному стратегічному документі, який має містити єдиний підхід та засади політики реінтеграції тимчасово окупованих територій і розкривати всі складові відповідного механізму реінтеграції. Така

стратегія на державному рівні має визначати візію щодо реінтеграції тимчасово окупованих територій в правовий, інформаційний, соціальний, освітній простір, стати основою подальших політик держави у правовій, інституціональній, ідеологічно-культурній, соціальній тощо сферах на деокупованих територіях.

Реінтеграція тимчасово окупованих територій – це складний процес, який включає

в себе розробку та впровадження державних політик та механізму їх реалізації. Основна мета реінтеграції тимчасово окупованих територій має полягати в досягненні стійкого миру, відновленні територіальної цілісності та суверенітету України. Важливими напрямками реінтеграції мають бути захист прав людини, задоволення їхніх соціально-гуманітарних потреб, відновлення демократичних інститутів та підтримка національної єдності.

Література:

1. Аналітичний звіт «Політики реінтеграції тимчасово окупованих територій України: досягнення та виклики» <https://ekmair.ukma.edu.ua/server/api/core/bitstreams/42b23489-f4e5-4744-9735-1626ce5fcf0f/content>
2. Дейнеко С.В. Державне управління забезпеченням відновлення контролю над українсько-російською ділянкою державного кордону України. Дис... канд. наук. з держ. упр. спец. 25.00.05. «Державне управління у сфері державної безпеки та охорони громадського порядку». Інст-т підготовки кадрів держ. служби зайнятості України, Київ, 2021. 268 с.
3. European University Institute. (2011). Return Migration and Development Platform. Retrieved from www.eui.eu/Research/Library/
4. Звіт про науково-дослідну роботу на тему «Дослідження соціально-гуманітарних чинників реінтеграції тимчасово окупованих територій в умовах глобальних та регіональних викликів. Київський національний університет імені Тараса Шевченка. Київ, 2021. С. 211.
5. Камінська Н. В. Деокупація як інструмент відновлення територіальної цілісності України: загальнотеоретична характеристика та тенденції законотворчості. *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України*. 2022. № 1. С. 50–69.
6. Камінська Н. В., Демиденко В. О. Механізм деокупації та реінтеграції тимчасово окупованої території України: проблеми комплексного забезпечення. *Невідкладні заходи з протидії російській агресії з Криму: політичні, юридичні, економічні, управлінські та соціальні аспекти* : матеріали наук.-практ. конф. (Київ, 4 вересня 2018 р.). Київ-Одеса : Фенікс, 2018. С. 65–69.
7. Малик І. Р. Співвідношення базових сценаріїв повернення окупованих російською федерацією територій ОРДЛО та стратегії «безпечної реінтеграції». *Регіональні студії*. 2021. № 27. С. 63–68.
8. Медяник І. С. Теоретико-правові питання реінтеграції тимчасово окупованих та анексованих територій у вітчизняній та світовій науці. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету, Серія Право*. Випуск 79: частина 1. 2023. С. 70–76.
9. Наливайко Л. Р. Державний лад України: теоретико-правова модель: монографія. Х.: Право, 2009. 598 с.
10. Наливайко Л. Р. Інформаційна безпека та інформаційна політика в Україні: конституційно-правовий аспект. *Вісник Запорізького державного університету*. 2003. № 1. С. 60–65.
11. Наливайко Л. Р., Чепік-Трегубенко О. С. Децентралізація влади в Україні в умовах розбудови демократичного громадянського суспільства. *Підприємництво, господарство і право*. 2015. № 10. С. 44–47.
12. Наливайко Л. Р., Орешкова А. Ф. Внутрішньо переміщені особи: визначення поняття. *Право і суспільство*. 2018. № 1. Ч. 1. С. 34–39.
13. Наливайко Л. Р., Романов М. Ю. Політичні права внутрішньо переміщених осіб в Україні: реалії та проблеми сьогодення. *National law journal: theory and practice*. 2018. № 1 (29). С. 15–19.
14. Ржевська Н. Моделі реінтеграції окупованих територій: світовий досвід та український варіант. *Acta de Historia & Politica: Saeculum XXI*. №1.2019. с. 96–106.
15. ResearchGuides/Economics/Statistics/DataPortal/DReMM#Howtoaccessdata
16. Скобельська О. Р. Шляхи деокупації та реінтеграції тимчасово окупованих територій і відновлення довіри населення до держави Україна. *Нове українське право*, Вип. 4, 2023. С. 94–99.
17. UNHCR's Centre for Documentation and Research (CDR). (1997.) Reintegration in the Transition from War to Peace. Retrieved from www.refworld.org/pdfid/3ae6b31f8.pdf
18. Циганов О. Г., Мацко А. С. Реінтеграція окупованих територій: українські реалії та зарубіжний досвід: монографія. 2020. Київ ; Вінниця : Твори. 456 с.
19. Шаптала Н. К., Камінська Н. В. Державна політика України з питань тимчасово окупованих територій: проблеми концептуалізації в сучасному науковому дискурсі. *Філософські та методологічні проблеми права*. 2022. № 1 (23). С. 57–69.
20. Явір В. А. Реінтеграція: до проблеми визначення, суті та позиціонування у політиці України. *S.P.A.C.E.* 2017. № 6. С. 64–67.

УДК 343.222.4:[343.322.0004] «364»

DOI <https://doi.org/10.32689/2522-4603.2024.2.10>**Лілія СТРЕЛЬБИЦЬКА**

доктор юридичних наук, професор, заслужений працівник освіти України,
професор кафедри цивільно-правових дисциплін НА СБУ
ORCID: 0000-0003-2339-9088

Микола СТРЕЛЬБИЦЬКИЙ

доктор юридичних наук, професор, заслужений працівник освіти України,
головний науковий співробітник НОЦ НА СБУ
ORCID: 0000-0002-9991-0199

Олександр БАНТИШЕВ

кандидат юридичних наук, професор, провідний науковий співробітник НОЦ НА СБУ
ORCID: 0000-0001-9206-7701

ДЕЯКІ ПИТАННЯ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ІНФОРМАЦІЙНО-ПРОПАГАНДИСТСЬКУ ТА КОЛАБОРАЦІЙНУ ДІЯЛЬНІСТЬ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

На основі аналізу змісту нової статті 111¹ КК України «Колабораційна діяльність» виникає питання відповідальності за інформаційно-пропагандистську та колабораційну діяльність в умовах воєнного стану, яке розглядається авторами.

Метою статті є розгляд та аналіз норм кримінального законодавства, що передбачають відповідальність за інформаційно-пропагандистську та колабораційну діяльність в умовах воєнного стану, можливість їх подальшого удосконалення, реалізація яких сприятиме попередженню та припиненню більш тяжких злочинів.

Реалізація поставленої мети передбачає вирішення таких завдань, як-от: 1) сутність таких нових для України факторів, як агресія і агресор в контексті проведення колабораційної діяльності; 2) детальний юридичний аналіз структури та частин статті, що передбачає кримінальну відповідальність за інформаційно-пропагандистську та колабораційну діяльність.

Наукова новизна статті полягає у розгляді питання про відповідальність за інформаційно-пропагандистську та колабораційну діяльність, яка передбачена в Україні лише з 03.03.2022 року статтею 111¹ КК України згідно із Законом № 2108-IX.

Як висновок у статті наголошується про кримінальну відповідальність за інформаційно-пропагандистську та колабораційну діяльність, які набули особливої актуальності в умовах воєнного стану.

Ключові слова: інформація, пропаганда, колабораційна діяльність, воєнний стан, збройна агресія, суб'єкт, суб'єктивна сторона, об'єкт, об'єктивна сторона.

Liliya Strelbytska, Mykola Strelbytsky, Oleksandr Bantishev. SOME ISSUES OF CRIMINAL LIABILITY FOR INFORMATION AND PROPAGANDA AND COLLABORATIVE ACTIVITIES UNDER MARTIAL LAW

Based on the analysis of the content of the new article 111-1 of the Criminal Code of Ukraine "Collaborative activity", the question of responsibility for informational, propaganda and collaborative activity in the conditions of martial law arises, which is considered by the authors.

The purpose of the article is to consider and analyze the norms of criminal legislation, which provide responsibility for informational and propaganda and collaborative activities in the conditions of martial law, the possibility of their further improvement, the implementation of which will contribute to the prevention and cessation of more serious crimes.

The realization of the set goal involves solving such tasks as: 1) the essence of such new factors for Ukraine as aggression and the aggressor in the context of collaborative activities; 2) a detailed legal analysis of the structure and parts of the article, which provides for criminal liability for informational and promotional and collaborative activities.

The scientific novelty of the article lies in the consideration of the issue of responsibility for information-propaganda and collaborative activities, which is provided for in Ukraine only from 03.03.2022 by Article 111-1 of the Criminal Code of Ukraine in accordance with Law No. 2108-IX.

As a conclusion, the article emphasizes criminal liability for informational and propaganda and collaborative activities, which have become especially relevant in the conditions of martial law.

Key words: information, propaganda, collaborative activity, martial law, armed aggression, subject, subjective side, object, objective side.

Актуальність проблеми. У зв'язку з військовою агресією проти України Верховною Радою України прийнято низку нормативно – правових актів, що регулюють суспільні відносини в умовах воєнного стану. Зокрема, встановлено кримінальну відповідальність за інформаційно-пропагандистську та колабораційну діяльність. Передбачені заходи спрямовані як на невідворотне покарання осіб, що вчинили дане кримінальне правопорушення, так і недопущення засудження невинних осіб.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Науковій розробці проблем кваліфікації та розслідування окремих видів злочинів проти основ національної безпеки та воєнних злочинів, серед яких новим є колабораційна діяльність, присвятили свої праці ряд авторів. Серед них Гора І.В., Колесник В.А., Новицький Г.В., Погорецький М.А., Черняк А.М., Книженко О.О., Кравчук О.О., Письменний Є.О., Яковюк І., Рубашенко М., Шульженко Н. та інші. Поруч з цим, час і практичний розвиток події в Україні останнім часом вносять корективи і вимагають більш детального дослідження цього феномену в умовах воєнного стану, який надає новий досвід.

Метою статті є розгляд та аналіз норм кримінального законодавства України, що передбачає кримінальну відповідальність за інформаційно – пропагандистську та колабораційну діяльність в умовах воєнного стану, а також можливість їх подальшого удосконалення, реалізація яких сприятиме попередженню та припиненню більш тяжких злочинів.

Виклад основного матеріалу. У зв'язку із широкомасштабною агресією російської федерації 3 березня 2022 року Голова Верховної Ради України Р.Стефанчук підписав Закон «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо встановлення кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність».

У відповідності до цього Закону внесена стаття 111¹ до Кримінального кодексу України щодо колабораційної діяльності [1, с. 75-77].

Словник іноземних слів визначив, що колабораціоніст (франц. colla' borationniste) – зрадник своєї батьківщини, що співробітничав з фашистськими загарбниками у країнах, окупованих гітлерівською Німеччиною під час 2-ї світової війни 1939-1945 р.р. [2, с. 337].

З урахуванням того, що відбувається у ОРДЛО та анексованому Криму, з урахуванням змісту частини другої статті п'ятої Кримінального кодексу України (далі КК), яка встановлює кримінальну відповідальність, що не має зворотної дії в часі. Такий Закон, на нашу думку, слід було прийняти ще у 2014 році.

Отже, стаття 111¹ «Колабораційна діяльність» встановлює відповідальність за ряд діянь, перерахованих у Законі. Як бачимо, ця стаття передбачає відповідальність за ряд злочинних діянь у восьми частинах, кожна з яких можна було б викласти окремою статтею.

Спочатку ніж аналізувати та коментувати зміст усіх восьми частин статті 111¹ КК звернемо увагу на те, що традиційним у науці кримінального права та України було і є дослідження складу злочину від його об'єкту через об'єктивну сторону до суб'єкту і його суб'єктивної сторони [3, с. 472].

Що ми маємо на практиці? Зафіксувавши факт, наприклад, смерті людини, ми встановлюємо її причину, її наслідки, слідчий вправі та може дійти висновку, що в цьому випадку вчинений злочин, передбачений статтею 115 КК «Умисне вбивство». Або, встановивши, що потерпілим є адвокат-захисник, може висунути версію, що має місце злочин, передбачений статтею 400 КК «Посвягання на життя захисника чи представника особи у зв'язку з діяльністю, пов'язаною з наданням правової допомоги».

Потерпілий від злочину та його предмет як такі починають існувати з моменту вчинення об'єктивної сторони злочину де і треба їх розглядати.

З огляду на викладене вище, проаналізуємо склади злочинних діянь, включених законодавцем до колабораційної діяльності за такою схемою:

Частина перша статті 111¹ КК гласить: публічне заперечення громадянином України здійснення збройної агресії проти України, встановлення та утвердження тимчасової окупації частини території України або публічні заклики громадянином України до підтримки рішень та/або дій держави-агресора, збройних формувань та/або окупаційної адміністрації держави-агресора, до співпраці з державою-агресором, збройними формуваннями та/або окупаційною адміністрацією держави-агресора, до невизнання поширення державного суверенітету України на тимчасово окуповані території України – караються позбавленням права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю на строк від десяти до п'ятнадцяти років.

Із об'єктивної сторони злочин характеризується публічним запереченням здійснення збройної агресії проти України, встановлення та утвердження тимчасової окупації частини території України або публічними закликами до підтримки рішень та/або дій держави-агресора, збройних формувань та/або окупаційної адміністрації держави-агре-

сора, до співпраці з державою-агресором – збройними формуваннями та/або окупаційною адміністрацією держави-агресора, до невизнання державного суверенітету України на тимчасово окупованій території України.

На сьогоднішній день єдиною офіційно визнаною державою-агресором є російська федерація.

Агресор (лат. *aggressor* – той, що нападає) – сторона, що нападає; держава, яка здійснює агресію, першою застосовує збройну силу проти іншої держави; загарбник.

Агресія (лат. *aggressio*, від *aggredior* – нападаю) – в сучасному міжнародному праві будь-яке незаконне з погляду статуту ООН застосування сили однією державою проти територіальної цілісності або політичної незалежності іншої держави або народу (нації) [4, с. 20].

Публічне заперечення здійснення збройної агресії проти України означає таке невизнання, висловлювання про відсутність такої агресії. Примітка 1 до статті 111¹ КК визначила наступне: публічне заперечення означає, що воно відбувається шляхом активного впливу (усно, письмово, з використанням магнітофона, раді, телебачення, інтернету, інших технічних засобів) на невизначену кількість осіб пов'язане до їх відома відсутності агресії з боку РФ. Таке заперечення може здійснюватися шляхом привселюдних виступів; розсилки їх поштою, передачі через комп'ютерні мережі, розклеювання на стінах будинків; розповсюдження у вигляді листівок, підкладання в приміщеннях державних чи приватних підприємств тощо.

Суб'єкт цього злочину – фізична осудна або обмежено осудна особа, що досягла віку 16 років і є громадянином України, тобто особа, що має українське громадянство [5].

Суб'єктивна сторона злочину характеризується прямим умислом. Мета і мотив при цьому значення для кваліфікації не мають.

Об'єкт злочину – безпека і суверенітет держави Україна, її цілісність та інформаційна безпека.

Наступна форма злочинної діяльності, передбаченої частиною першою статті 111¹ КК, публічні заклики до підтримки рішень та/або дій держави-агресора, збройних формувань та/або окупаційної адміністрації держави-агресора.

Заклики до підтримки рішень та/або дій держави-агресора, збройних формувань та/або окупаційної адміністрації держави-агресора означають згоду з такими рішеннями, їх схвалення.

Окупаційна адміністрація – це будь-які інституції, які здійснюють функції управління у різних сферах суспільного життя.

Суб'єкт і суб'єктивна сторона злочину цілком співпадають із попередньою формою злочинної діяльності. Співпадає з нею і об'єкт злочину.

Публічні заклики до співпраці з державою-агресором, збройними формуваннями та/або окупаційною адміністрацією держави-агресора означає публічні заклики, поняття яких розглянуте вище, до співпраці, тобто до співучасті у діяльності із вказаними суб'єктами у їх діяльності, спрямованій на шкоду Україні.

Ці публічні заклики до співпраці із вказаними юридичними особами означають такі заклики з боку окремої особи або декількох осіб до участі в діяльності вказаних органів.

Слід особливо визначити, що така діяльність може складати окремий злочин або окремі злочини, і відповідальність у такому випадку настає за сукупністю вчинених дій.

Інші елементи складу цього злочину цілком співпадають із раніше розглянутими.

Публічні заклики до невизнання поширення державного суверенітету України на тимчасово окупованій території України означає поширення таких закликів із невизнанням суверенітету України як визначальної і невід'ємної якості нашої держави, що відображають її верховенство на своїй території, яка може бути тимчасово окупована, та незалежність (самостійність) у міжнародних відносинах, в національному праві. Державний суверенітет пов'язується насамперед з процесом і результатами владарювання, здійснюваного державними органами і посадовими особами [6, с. 684].

Інші елементи складу злочину цілком співпадають із вище розглянутими. Усі форми злочинної діяльності, передбаченою частиною першою статті 111¹ КК мають формальним склад – вчинення будь-якої із вказаних дій дає нам склад закінченого злочину незалежно від наслідків. Здійснюються дії та злочинні дії шляхом активних вчинків.

Частина перша статті 111¹ КК передбачила відповідні покарання.

Частина друга статті 111¹ КК стверджує: Добровільне зайняття громадянином України посади, не пов'язаної з виконанням організаційно-розпорядчих або адміністративно-господарських функцій, у незаконних органах влади, створених на тимчасово окупованій території, у тому числі в окупаційній адміністрації держави-агресора, – карається позбавленням права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю на строк від десяти до п'ятнадцяти років з конфіскацією майна або без такої.

Вона передбачає також відповідальність за добровільне зайняття вказаної посади.

Добровільне заняття вказаної посади означає вступ до неї внаслідок свого особистого волевиявлення, а не внаслідок примушування.

Під будь-якою посадою слід розуміти первинну структурну одиницю будь-якого державного органу та його апарату, підприємства, установи чи організації [7, с. 682].

Ці посади не пов'язані з виконання організаційно-розпорядчих або адміністративно-господарських функцій.

Кримінальне правопорушення вчиняється шляхом активної дії, оскільки зайняти посаду шляхом бездіяльності неможливо і є злочином з формальним складом – з моменту зайняття посади злочин слід рахувати закінченим незалежно від наслідків.

Потерпіла від злочину – держава Україна ті її окремі органи влади.

Суб'єкт цього кримінального правопорушення – фізична осудна або обмежено осудна особа, що досягла віку 16 років і є громадянином України.

Суб'єктивна сторона характеризується прямим умислом. Мета і мотив на кваліфікацію не впливають. Об'єкт злочину – суверенітет держави України, нормальна діяльність її органів влади.

Частина третя статті 111¹ КК констатує: Здійснення громадянином України пропаганди у закладах освіти незалежно від типів та форм власності з метою сприяння здійсненню збройної агресії проти України, встановленню та утворенню тимчасової окупації частини території України, уникненню відповідальності за здійснення державою-агресором збройної агресії проти України, а також дії громадян України, спрямовані на впровадження стандартів освіти держави-агресора у закладах освіти, – караються виправними роботами на строк до двох років або арештом на строк до шести місяців, або позбавленням волі на строк до трьох років з позбавленням права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю на строк від десяти до п'ятнадцяти років.

Заклади освіти, які можна розглядати у якості предмета злочину, це будь-які заклади освіти – школи, інститути; університети; будь-які курси тощо.

Потребує окремого тлумачення також таке поняття як пропаганда (propaganda, від лат. propagare – поширювати, розповсюджувати) – діяльність, що передбачає системне поширювання, поглиблене роз'яснення будь-яких поглядів, ідей, теорій та забезпечує формування у суспільстві певних настроїв, закріплення у свідомості громадян тих чи інших цінностей, орієнтацій, уявлень з метою мак-

симального розширення кола прибічників відповідної ціннісної системи [8, с. 166].

У нашому випадку – це будь-які погляди, що оправдовують агресію РФ відносно України; схвалюють тимчасову окупацію частин території України; закликають до уникнення відповідальності за здійснення державою-агресором збройної агресії проти України, а також встановлення дій громадян України, спрямованих на впровадження стандартів освіти держави-агресора у закладах освіти.

Тут безумовно слід мати на увазі заклади освіти України. Така пропаганда може здійснюватися у будь-якій формі – усно, письмово, за допомогою будь-яких технічних засобів.

Це може здійснюватися як у проведенні учбового процесу, так і за ним, але в учбових закладах. Злочин вчиняється шляхом активних дій. Це злочин із формальним складом – вчинення будь-якої із вказаних дій незалежно від наслідків слід розглядати як закінчений злочин.

Суб'єкт злочину – фізична осудна або обмежено осудна особа, що досягла віку 16 років і є громадянином України. Суб'єктивна сторона злочину – прямий умисел.

Мета злочину – сприяння здійсненню збройної агресії проти України.

Об'єкт злочину-нормальна діяльність закладів освіти України; суверенітет та незалежність України у сфері освіти; незалежність громадян України.

Санкція згідно частини третьої статті 111¹ КК передбачає відповідне покарання.

Розглянемо частину четверту статті 111¹ КК. Передача матеріальних ресурсів незаконним збройним чи воєнізованим формуванням, створеним на тимчасово окупованій території, та/або збройним чи воєнізованим формуванням держави – агресора, та/або провадження господарської діяльності у взаємодії з державою-агресором, незаконними органами влади, створеними на тимчасово окупованій території, у тому числі окупаційною адміністрацією держави-агресора, – караються штрафом до десяти тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або позбавленням волі на строк від трьох до п'яти років, з позбавленням права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю на строк від десяти до п'ятнадцяти років та з конфіскацією майна.

Під нематеріальними ресурсами, що є і предметом і одночасно знаряддям злочину слід розуміти будь-які предмети, що можуть бути використані їх адресатами. Це може бути розроблення відповідних програм, учбових планів; методичних та навчальних посіб-

ників, що копіюють аналогічні матеріали держави-агресора.

Слід зауважити, що незаконні збройні чи воєнізовані формування – це такі формування, що не передбачені законом України на тимчасово окупованій території.

Збройні чи воєнізовані формування держави – агресора – це такі формування, що знаходяться у підпорядкуванні вказаної держави та виконують її завдання.

Провадження господарської діяльності у взаємодії з державою-агресором, незаконними органами влади, створеними на тимчасово окупованій території означає проведення такої діяльності результат якої використовується з користю для себе державою – агресором чи уповноваженими нею органами та їх підрозділами.

Суб'єкт злочину – фізична осудна або обмежено осудна особа, що досягла віку 16 років.

Суб'єктивна сторона злочину – прямий умисел. Мета злочину – передача матеріальних ресурсів незаконним чи воєнізованим збройним формуванням.

Мотив злочину на кваліфікацію не впливає. Об'єкт злочину – встановлений в Україні законний порядок створення та існування збройних чи воєнізованих формувань; проведення господарської діяльності, а також встановлений порядок створення та діяльності органів влади.

Будь-які дії, передбачені частиною четвертою статті III¹КК, караються згідно її санкції.

Частина п'ята статті 111¹ КК передбачає відповідальність за добровільне зайняття посади: Добровільне зайняття громадянином України посади, пов'язаної з виконанням організаційно-розпорядчих або адміністративно – господарських функцій, у незаконних органах влади, створених на тимчасово окупованій території, у тому числі в окупаційній адміністрації держави – агресора, або добровільне обрання до таких органів, а також участь в організації та проведенні незаконних виборів та/або референдумів на тимчасово окупованій території або публічні заклики до проведення таких незаконних виборів та/або референдумів на тимчасово окупованій території – караються позбавленням волі на строк від п'яти до десяти років з позбавленням права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю на строк від десяти до п'ятнадцяти років та з конфіскацією майна або без такої.

Це незаконні органи, тобто організовані всупереч законодавству України державою – агресором. Місце вчинення злочину – тимчасово окупована територія України.

Проведення незаконних виборів включає такі види діяльності як складання списків виборців; підготовка та виготовлення бюлетенів, створення виборчої (виборчих) комісії тощо.

Референдум (лат. Referendum- те, що має бути повідомлене)- одна з форм безпосередньої демократії, що застосовується для прийняття або затвердження шляхом голосування контитуційних актів, законів та інших найважливіших рішень загальнодержавного та місцевого значення. (Див. Розділ III Конституції України «Вибори, Референдум» та Закон «Про всеукраїнський та місцевий референдум 1991р).

Як показала практика формального проведення референдуму у окупованому а нині анексованому Криму, ніякої довіри до референдумів, що намагається проводити або буде проводити держава-агресор, бути не може.

Ця, п'ята частина статті 111¹ КК передбачає відповідальність також за публічні заклики до проведення таких незаконних виборів та/або референдумів на тимчасово окупованій території.

Суб'єкт злочину – фізична осудна або обмежена осудна особа, що досягла віку 16 років і є громадянином України.

Суб'єктивна сторона злочину – прямий умисел. Мета і мотив вчиненого на кваліфікацію не впливають.

Стаття передбачає відповідні санкції. Відносно позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю на строк від десяти до п'ятнадцяти років. Законодавцю слід біло вказати, як слід відраховувати цей строк і від винесення строку основного вироку чи після його відбуття.

Частина шоста статті 111¹ КК передбачає відповідальність за організацію і проведення заходів політичного характеру. Організація та проведення заходів політичного характеру, здійснення інформаційної діяльності у співпраці з державою – агресором та/або його окупаційною адміністрацією, спрямованих на підтримку держави-агресора, її окупаційної адміністрації чи збройних формувань та/або на уникнення нею відповідальності за збройну агресію проти України, за відсутності ознак державної зради, активна участь у таких заходах караються позбавленням волі на строк від десяти до дванадцяти років з позбавленням права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю на строк від десяти до п'ятнадцяти років та з конфіскацією майна або без такої. Під заходами політичного характеру розуміються з'їзди, збори, мітинги, походи, демонстрації, конференції,

круглі столи тощо. Під здійсненням інформаційної діяльності розуміється створення, збирання, одержання, зберігання, використання та поширення відповідної інформації. Примітка 3 до цієї статті визначила, що під здійсненням інформаційної діяльності розуміється створення, збирання, одержання, зберігання, використання та поширення відповідної інформації.

Так інформаційна діяльність, як і заходи політичного характеру, можуть проводитись у будь-якій формі, але проводяться вони у співпраці з державою – агресором та/або його окупаційною адміністрацією.

Під активною участю у таких заходах слід розуміти будь-які активні дії.

Злочин вчиняється шляхом дії. Злочин з формальним складом – вчинення будь-якої з вказаних дій дає склад закінченого злочину незалежно від наслідків.

Суб'єкт злочину – будь-яка фізична осудна або обмежено осудна особа, що досягла віку 16 років.

Суб'єктивна сторона злочину – прямий умисел. Мета – підтримка держави – агресора, її окупаційної адміністрації, чи збройних формувань та/або уникнення відповідальності за збройну агресію проти України.

Відповідальність по частині шостій статті 111¹ КК настає за відсутності ознак державної зради, тобто злочину, передбаченого частиною першою та другою статтею 111¹ КК.

Об'єкт злочину – безпека України, її незалежність та суверенітет. Караються такі дії згідно санкції 6 ст. 111¹ КК.

Частина сьома статті 111¹ КК передбачає відповідальність за добровільне зайняття посади в незаконних судових або правоохоронних органах, створених на тимчасово окупованій території. Добровільне зайняття громадянином України посади в незаконних судових або правоохоронних органах, створених на тимчасово окупованій території, а також добровільна участь громадянина України в незаконних збройних чи воєнізованих формуваннях, створених на тимчасово окупованій території, та/або в збройних формуваннях держави – агресора чи надання таким формуванням допомоги у веденні бойових дій проти Збройних Сил України та інших військових формувань, утворених відповідно до законів України, добровольчих формувань, що були утворені або самоорганізовувалися для захисту незалежності, суверенітету та територіальної цілісності України, – караються позбавленням волі на строк від дванадцяти до п'ятнадцяти років з позбавленням права обіймати певні посади або займатися

певною діяльністю на строк від десяти до п'ятнадцяти років та з конфіскацією майна або без такої.

Добровільність зайняття будь-якої із вказаних посад означає, що винна особа без будь-якого примушування дала на це згоду будь-якому представнику влади держави – агресора на тимчасово окупованій території України.

Посада в незаконних судових органах це первинна структурна одиниця судового органу будь-якої інстанції, що створений представниками окупаційної влади. До посад в незаконних судових органах не слід відносити технічних працівників – водіїв, секретарів, вахтерів, і т.ін.

Відповідно до Закону України «Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів» № 3781-ХІІ від 23 грудня 1993 року до правоохоронних органів відносяться суди, органи прокуратури, органи внутрішніх справ, органи Служби безпеки, органи державної митної служби, органи охорони державного кордону, органи державної податкової адміністрації, органи державної контрольно-ревізійної служби України, органи, які здійснюють правозахисні і правоохоронні функції. До цих функцій слід відносити проведення кримінальних проваджень та проваджень про адміністративні правопорушення; оперативно-розшукову діяльність; охорону громадського порядку та громадської безпеки; виконання вироків, рішення, ухвал і постанов судів, постанов органів дізнання, досудового слідства та прокурорів; контроль за переміщенням людей, транспортних засобів, творів та інших предметів чи речовин через державний і митний кордон України; нагляд і контроль за виконанням Законів.

Держава-агресор може мати і інші незаконні правоохоронні органи, добровільне зайняття посади у яких слід розглядати як злочин, передбачений частиною сьомою статті 111¹ КК. До цього злочинного діяння відносяться також добровільність участі в незаконних збройних чи воєнізованих формуваннях, створених на тимчасово окупованій території та/або в збройних формуваннях держави-агресора чи надання таким формуванням допомоги у веденні бойових дій проти Збройних Сил України та інших військових формувань, утворених відповідно до законів України.

Незаконне збройне формування – це воєнізована група (групи) яка (які) мають незаконно на озброєнні придатну для використання вогнепальну, вибухову чи іншу зброю. Під воєнізованими формуваннями слід розуміти формування, що має організаційну структуру

військового типу (єдиноначальність, підпорядкованість, дисципліну).

Надання таким формуванням допомоги це постачання їм зброї, одержі, провіанту, транспортних засобів, забезпечення їм місцем постою, відпочинку та ін.

Бойові дії проти Збройних Сил України та інших військових формувань, утворених відповідно до законів України означає вступ у бій проти них; їх обстріл із артилерійських гармат, бомбардування, мінування доріг та будь-яких об'єктів; отруєння джерел води та провіанту, тобто вчинення будь-яких дій, що наносять або можуть наносити шкоду Збройним Силам України, їх живій силі, технічному озброєнню, та ін.

Потерпілим від злочину є держава Україна, її Збройні Сили, їх особовий склад.

Суб'єкт злочину – фізична осудна або обмежена осудна особа, що досягла віку 16 років і є громадянином України.

Суб'єктивна сторона злочину – прямий умисел. Мета і мотив для кваліфікації значення не мають. Саме по змісту суб'єктивної сторони, цей злочин слід відрізняти від державної зради (ч.1 та 2 ст. 111¹ КК) та диверсії (ст.113 КК).

Державна зрада вчиняється на шкоду суверенітету, територіальної цілісності та недоторканості, обороноздатності, державній, економічній чи інформаційній безпеці України.

Диверсії вчиняються з метою ослаблення держави. Саме таких ознак не має суб'єктивна сторона колабораційної діяльності (ч. 7 ст. 111¹ КК).

Об'єкт злочину – недоторканість та суверенітет України; її військова міцність, обороноздатність Військових Сил України.

Частина восьма статті 111¹ КК передбачає відповідальність за вчинення особами, зазначеними у частинах п'ятій – сьомій цієї статті, дій або прийняття рішень, що призвели до загибелі людей або настання інших тяжких наслідків, – карається позбавленням волі на строк п'ятнадцять років або довічним позбавленням волі, з позбавленням права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю на строк від десяти до п'ятнадцяти років та з конфіскацією майна або без такої.

Прийняття рішень це свідомий і вольовий акт особи, який передбачає можливість поведінки для досягнення зазначеної мети.

Під загибеллю людей слід розуміти смерть хоча б однієї людини, що і треба було вказати і цій частині статті 111¹ КК.

Смерть – це припинення індивідуального існування організму, що проявляється в незворотній втраті життєдіяльності і зв'язку з зовнішнім середовищем.

Примітка 4 до статті 111¹ КК тяжкі наслідки визначає у частині восьмій цієї статті як шкоду, що в одну тисячу і більше разів пере-

вищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян.

Законодавцю слід було б прийняти до уваги, що тяжкі наслідки можуть знайти свій вираз у спричиненні шкоди здоров'ю потерпілому та ін.

Суб'єкт злочину – фізична осудна або обмежена осудна особа, що досягла віку 16 років і добровільно зайняла посаду, пов'язану з виконанням вказаних функцій і є громадянином України.

Це також особа, яка організувала та провводить заходи політичного характеру та іншу діяльність вказану у законі.

Суб'єктом вчинення злочину, передбаченого ч. 8 ст. 111¹ КК може бути також особа, що є громадянином України та добровільно зайняла вказану посаду.

Суб'єктивна сторона – прямий умисел, мета і мотив на кваліфікацію не впливають.

Об'єкт злочину – нормальна діяльність законних органів управління України, її судових та інших органів, вказаних у ч.ч. 5, 6, 7 ст. 111¹ КК.

Особливо слід відзначити, що вчинення неюридичною особою від імені юридичної особи будь-якого з кримінальних правопорушень, передбачених статтею 111¹ КК є підставою для застосування до юридичної особи заходів кримінально-правового характеру (див. розділ XIV¹ КК).

Висновки. Як свідчить практика протидії агресії РФ проти України, на тимчасово окупованих територіях країною – агресором широко використовується інформаційно-пропагандистська та колабораційна діяльність, до якої залучаються громадяни України. Це обумовило необхідність внесення змін до національного законодавства та прийняття Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо встановлення кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність». Цей закон вносить нову статтю Кримінального Кодексу 111¹ України «Колабораційна діяльність», визначає її зміст, тлумачення, цієї суспільно небезпечної діяльності та передбачає кримінальні покарання за неї.

Авторами викладена кримінально-правова характеристика кожного із семи видів злочинів, пов'язаних із колабораційною діяльністю, аналіз яких автори здійснюють розпочинаючи з об'єктивної сторони, охоплюючи об'єкт, суб'єкт, суб'єктивну сторону злочинів, що містяться у статті 111¹ Кримінального Кодексу України. Особливостями цієї характеристики і її зміст обумовлені необхідністю реалізації вимог оголошеного в Україні воєнного стану, реалізація яких сприятиме попередженню та припиненню більш тяжких злочинів.

Література:

1. Кримінальний Кодекс України: чинне законодавство зі змінами та допов. Станом на 20 серпня 2022 р. (джерело документа: <https://zakon.rada.gov.ua>). – К.: ПАЛИВОДА А.В., 2022. – 312 с. – (Кодекси України).
2. Словник іншомовних слів. – Головна редакція УРЕ, 1974. 776с.
3. Советское уголовное право. Особенная часть – М.: изд-во МГУ.-1982. 653с.
4. Словник іншомовних слів. – К.: Головна редакція УРЕ.-1974р., 776с.
5. Закон України «Про громадянство України» 1991 року в редакції Закону «Про внесення змін до Закону України «Про громадянство України» №2235 – від 28.01.2001 р. (Відомості Верховної Ради (ВВР), 2001, № 13, ст.65).
6. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України: 92т./ За заг.ред. П.П. Андрушка, В.Г. Гончаренка, Є.В. Фесенка. – К.: Алерта, КНТ Центр учбової літератури. 2009, 2-964с., 2-.-624с.
7. Бантышев А.Ф. Преступления против собственности в проекте УК (объект и общие вопросы анализа состава/ А.Ф. Бантышев/ Проблемы борьбы со злочинністю у сфері економічної діяльності: матеріали наук.-практ. конф., (5-16 грудня 1998р.-Х.1999.-всього 632с.)
8. Юридична енциклопедія, т.5 с.73.-К.: Видавництво «Українська енциклопедія» імені М.П. Бажана. в 5т.-2003.-736с.

НОТАТКИ

Наукове видання

**НАУКОВІ ПРАЦІ
МІЖРЕГІОНАЛЬНОЇ АКАДЕМІЇ
УПРАВЛІННЯ ПЕРСОНАЛОМ
ЮРИДИЧНІ НАУКИ**

Випуск 2 (70), 2024

Засновано 2001 року
Видання виходить 6 разів на рік

Коректор *В. І. Вишнякова*
Комп'ютерне верстання *Н. С. Кузнєцова*

Підписано до друку 28.06.2024 р. Замовлення № 0724/540
Формат 60×84/8. Гарнітура Times New Roman.
Папір офсет. Цифровий друк. Ум. друк. арк. 6,51.
Наклад 100 прим.

Надруковано: Видавничий дім "Гельветика"
65101, Україна, м. Одеса, вул. Інглєзі, 6/1
Телефони: +38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08
E-mail: mailbox@helvetica.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 7623 від 22.06.2022 р.